MAAL OG MINNE

NORSKE STUDIER

UTGIT AV BYMAALS-LAGET
VED
MAGNUS OLSEN

1916

KRISTIANIA. BYMAALS-LAGETS FORLAG

DET MALLINGSKE BOGTRYKKERI

INDHOLD

Smaastykker.

Anmeldelser.

Forfatterne er alene ansvarlige for bidragenes indhold.

VARÐLOKUR.

Et bidrag til kundskap om gammelnorsk trolddom.

Av Magnus Olsen.

I.

I enhver fremstilling av gammel nordisk trolddom finder man en utførlig gjengivelse av kap. 4 i Eiríks saga rauða. Her har man en nøiagtig beskrivelse av en volve ved navn Torbjørg, kaldet Lítilvǫlva, og hendes hele utstyr og optog, da hun besøkte Torkel, en anset bonde paa Grønland ved hedendommens slutning.

«Torbjørg hadde for skik at fare omkring i gjestebud om vinteren, og de indbød hende mest, som ønsket underretning om sin skjæbne og om aaringen. Da Torkel var den bedste bonde i bygden, syntes det at paaligge ham at skaffe sig kundskap om, naar det uaar, som hersket, skulde ophøre.» Torkel byder da volven til sig. Det fortælles, at hun faar en god mottagelse, og hendes klædedragt og øvrige utstyr beskrives indgaaende. Efterat hun har tat gaarden og folk og fæ i øiesyn og har sovet en nat paa stedet, gaar hun i gang med sin seid. «Hun bad om, at man skulde skaffe hende kvinder, der kunde den tryllesang *(fræði)*, som trængtes til at øve seid, og som kaldes *Varðlok(k)ur*; men saadanne kvinder var ikke forhaanden. Saa blev der anstillet undersøkelse paa gaarden, om nogen kunde. Da sier Gudrid (en ung pike, som sammen med sin far tilbragte vinteren hos Torkel): «Hverken er jeg tryllekyndig eller nogen spaakvinde; men jeg har dog av min fostermor Haldis paa Island lært en tryllesang, som hun kaldte *Varðlok(k)ur*.» Torbjørg svarte: «Da er du visere, end jeg trodde.» Gudrid sier: «Dette er en slik tryllesang, ledsaget av en saadan adfærd, at jeg ikke

kan være med at utføre den; ti jeg er kristen.»» Man trængte imidlertid ind paa hende og fik hende overtalt. «Nu sat Torbjørg paa seidhjallen, og kvinderne slog ring om den. Gudrid sang kvadet saa fagert og vel, at ingen av de tilstedeværende syntes at ha hørt en fagrere sang. Spaakvinden takket hende for sangen og sa: «Mange av de væsener *(nátturur)* har søkt hit og har fundet sangen fager at høre, som før vilde vende sig bort fra os og ingen lydighet vise os; men nu kan jeg med lethet se mange ting, som før var skjult baade for mig og andre.»» Hun forutsier nu, at hungersnød og sott snart skal ta ende, og til tak for den tjeneste, Gudrid hadde vist, aabenbarer hun en lys og ærefuld fremtid for hende og hendes efterkommere.

Navnet paa tryllesangen, *Varðlok(k)ur* (flertal), forekommer kun her, hvor det er anført to gange:

Bað hon fá sér konur þær, sem kynni fræði þat, er þyrfti til seiðinn at fremja ok Varðlokur [var. *Varðlokkur*] *heita* (Eiríks saga rauða, udg. ved G. Storm, København 1891, s. 16.8).

. . . *kendi Halldís fóstra mín mér á Íslandi þat fræði, er hon kallaði Varðlokur* [var. *Varðlokkur*] (s. 16.13).

Av sagaens to haandskrifter har det ene, A (Hauksbók fra 1320—30), *Varðlokkur*, mens haandskrift B (Cod. AM. 557, 4to, som er omtrent hundrede aar yngre) har *Varðlokur*. Der er delte meninger om, hvilket haandskrift er det bedste. Gustav Storm la B til grund for sin utgave av Eiríks saga; derimot hævder H. Gering (Zeitschrift für deutsche Philologie XXIV, s. 84 ff.), at A er at foretrække, og Finnur Jónsson (Hauksbók s. LXXXIII f.) er tilbøielig til at slutte sig til ham. For os maa dette spørsmaal synes mindre væsentlig. Det er ialfald klart, at man ikke tør bygge avgjørende paa det ene haandskrifts autoritet i motsætning til det andet, saaledes at man ut fra en saadan betragtning alene skulde kunne træffe et valg mellem de to læsemaater. Indtil videre vil det være rigtigst at gjengi tryllesangens navn ved *Varðlok(k)ur*.

Ordet *Varðlok(k)ur* har forlængst tiltrukket sig opmerksomhet. Allerede i «Lexicon mythologicum» s. 768 (Edda Sæmundar, editio Arnæmagn., III, 1828) har Finn Magnusen foreslaat den sammenstilling med *Urðar-lokur* i Grógaldr str. 7, som er blit

gjentat av de fleste senere forskere. I Oldskriftselskabets utgaver av Eiríks saga i «Antiquitates Americanæ» (1837) s. 109 og i «Grønlands historiske Mindesmærker» I (1838) s. 465 f. behandles ordet ganske indgaaende. I alt væsentlig blir Konrad Maurer (Die Bekehrung des Norwegischen Stammes zum Christenthume I, 1855, s. 446 f. anm. 6) staaende ved de der fremsatte formodninger.

Disse gaar i korthet ut paa følgende: 1ste led er sandsynlig stammen i det gl.norske ord *vǫrðr* m. (gen. *varðar*), vogter, vagt (jfr. *varðhald*, *-maðr*, *-veizla*, o. s. v.). Her skal *varð-* tages i betydningen «beskjærmere, skytsaander», hvorved sigtes til de overnaturlige væsener, *nátturur*, som har indfundet sig for at høre den fagre sang («custodes, i. e. genios tutelares, qui mox naturæ vocantur» Antiq. Amer.). Hvad 2det led angaar, er dette enten — skrevet med *-kk-* — at sammenstille med verbet *lokka*, at lokke, altsaa: tryllesang, hvorved skytsaanderne hitlokkes («Die Formeln . . ., deren man zum Zauber bedarf, und welche Schutzgeisterlockung hiessen» Maurer), eller der skal læses *Varðlokur*, hvilket efter Grønl. hist. Mind. «nærmest vilde betegne: beskjermende eller beskyttende Hegn; en Vagt- eller Kredssang d. e. en Sang, som mentes at have en beskjermende Virkning» (jfr. «*Urðar-lokur*, der i Groas Sang . . . betegner Urda's, den første Nornes eller Skjæbnegudindes, beskjermende Hegn eller Kreds») og av Maurer gjengives ved 'værnende laase' («schützende Schlösser»), jfr. gl.norsk *loka* f., skodde eller slaa til at lukke med.

Som man ser, gjøres der av forskerne i første halvdel av 19de aarh. intet alvorlig forsøk paa at træffe et valg mellem de to læsemaater *Varðlokkur* og *Varðlokur*. Det er den vægtigste anke, som kan fremføres mot de ovenfor gjengivne opfatninger. Dertil kommer, at forklaringen av 1ste led som «vogter, d. e. skytsaand», kun er svakt begrundet ved henvisningen til sagaens omtale av *nátturur* i den følgende skildring. At der ogsaa mindes om det i yngre islandske lærde skrifter omtalte runealfabet *varðrúnir* (for hvilket endog benævnelsen *varðlokur* skal være overlevert[1]), gjør ikke saken klarere; man savner beviset for, at dette runealfabet har eksistert allerede under heden-

[1] «Unum ex antiquis alphabetis runicis, ob efficaciam magicam, quam habere credebatur, *Varðlokur* nominatum est» (Antiq. Amer. s. 109, jfr. Maurer anf. st.); jfr. «Vardar-Runir», som ifølge Liljegren's Run-Lära (1832) s. 53 er navn paa en art lønskrift (gruppe-numer-skrift), bygget over runetegnet ᚢ. — Der bestaar vistnok en sammenhæng mellem *varðrúnir* og troldkvindenavnet *Varðrún* (Sn. Edda I, 553. II, 472. 555).

dommen under et med *varð-* sammensat navn, og det er i det hele tat høist usikkert, at der skulde ha bestaat en direkte — gammel og egte folkelig — sammenhæng mellem *varð*-runerne og tryllesangen *Varðlok(k)ur*.

Det gjælder da om at søke at avhjælpe de mangler, hvorav de ældre forklaringer lider. Dette kan gjøres: 1) ved at finde sikre holdepunkter for den ene eller den anden av haandskrifternes avvikende læsemaater, og 2) ved en mere indgaaende undersøkelse av ordet *vǫrðr*'s utbredelse og anvendelse i ældre og nyere nordisk.

I henhold hertil skal det følgende avsnit (II) indeholde en utredning om *varð-* i den forutsatte betydning: vogter, d. e. skytsaand. Kan denne betydning, som jeg tror, fastslaaes, er der med det samme fundet et holdepunkt for bedømmelsen av *-lok(k)ur* (avsnit III). Og endelig vil, i et slutningsavsnit (IV), den hele sammensætning *Varðlok(k)ur* kunne belyses nærmere ved hjælp av tidligere litet påagtet materiale, som synes egnet til at fastslaa ordets oprindelige anvendelse.

II.

Ogsaa blandt nyere forskere synes der at være sterk stemning for at opfatte 1ste led i *Varðlok(k)ur* som stammen i *vǫrðr* m., vogter. Den eneste av nulevende, som er tilbøielig til at hævde en avvikende mening, er, saavidt mig bekjendt, Hugo Gering, som i sin rektoratstale «Über weissagung und zauber im nordischen altertum» (Kiel 1902) s. 25 under tvil minder om det poetiske ord for «kvinde», gln. *vǫrð*. 2det led er efter Gering *-lokkur* (til *lokka*), og det hele ord gjengir han ved kvindelokking, «illecebrae muliebres». Alternativt tænker han dog ogsaa — saaledes som allerede antydet av Gísli Brynjúlfsson (Antiq. Amer. s. 109, Grønl. hist. Mind. I, s. 465)[1] — paa sproglig sammenhæng med *urðr*, hvortil *varð-* kunde staa i avlydsforhold.

Der kan imidlertid gives særdeles vægtige grunde for den gamle opfatning.

Man skal lægge merke til, at volven i Eirik rødes saga først og fremst søker at se ind i den verden, hvor de overnaturlige magter, som raader for uaar og sott, er virksomme. Men hun

[1] Jfr. ogsaa Vigfusson, Dictionary og G. Storm, Eiríks saga rauða s. 16.

skaffer sig ogsaa kundskap om de enkelte personers skjæbne, saaledes som vi ser av spaadommen om Gudrid's fremtid. *Varð-lok(k)ur* tjener saaledes, kan man si, til at kalde frem dels gaardens (eller slegtens) vætter — eller hele bygdelagets eller landets gaardsvætter —, dels de enkelte personers vætter eller fylgjer. Det ligger da nær at søke et ord for gaardsvætte eller fylgje i forledet *varð-*, eller endnu bedre et ord, som kan brukes sammenfattende om disse to hinanden nærstaaende overnaturlige væsener.

Her maa man mindes den utstrakte bruk, som ordet *vǫrðr* endnu har i de nordiske sprog til betegnelse av 1) den enkelte persons fra legemet adskilte sjæl eller hans fylgje og 2) gaardsvætten eller gaardsnissen.

Den første av disse anvendelser er fyldig belyst hos Hyltén-Cavallius, Wärend och Wirdarne I, s. 356:

«Vården är ett personligt väsen, en ande, som följer menniskan hvart hon går, och stundom uppenbarar sig, antingen som ett *lyse* (ɔ: litet ljus) eller såsom menniskans hamn eller skenbild. Vårdens närvaro kan till och med förnimmas, icke blott af andra, utan ock af menniskan sjelf, då hon vandrar ensam ute nattetid. Man nyttjar härom talesättet: «det följer honom», «han har lyse med sig», «han har vård med sig».»

Denne anvendelse av *vård* om det enkelte menneskes fylgje har, i de samme sydsvenske trakter, tydelig berøring med ordets anden anvendelse: gaards- eller slegtsfylgje. Et vidnesbyrd herom er *vård-trädet*, det hellige træ (norsk: tuntre, bøtre, vettetre) «invid gården, hvilket man fordom tänkt sig såsom hemvist för husfolkets vårdar eller personliga skyddsväsen» (Rietz, Ordbok s. 794 b). Om vård-trädet meddeler Hyltén-Cavallius (I, s. 357) den interessante oplysning, at «det har . . . varit folksed i Wärend, att barnsängsqvinnor i sin nöd omfamnat Vård-trädet, för att få lindrig barnsbörd». Slegtens liv var saaledes nøie knyttet til det hellige træ paa gaarden — paa en maate, som let bringer en til at tænke paa det omstridte *Barnstokkr*[1], d. e. barne-stok, barne-stamme, i kong Volsungs hal (Vǫls. saga, kap. 2), hvorpaa Volsunge-ættens trivsel synes at ha beroet.

[1] I haandskriftet skrevet *'b^ꝏnstock'* (akk.), hvilket enkelte har villet opfatte som *bran(d)stokkr*. Se om dette spørsmaal utgaverne av Vǫls. saga; jfr. ogsaa G. Cederschiöld, Arkiv f. nord. filol. VIII, s. 95.

Endnu skarpere fremtrær den dobbelte bruk av *vǫrðr* i norske bygdemaal. Her har man først det usammensatte

Vord m. (med lukket *o*), som ifølge Aasen oftere brukes om: «en Skytsaand, Genius, usynlig Følgesvend» (Søndmør, Sogn, Telem.). — Ordet har i denne betydning en endnu videre utbredelse (Nordmør, Nordfjord, Søndfjord); se Ross, som ogsaa har ordet i de mindre oprindelige anvendelser: «tynd bleg svag Karl; «Gjenfærd»» (Ø. Telem.) og «Maade at see ud og føre sig paa, ydre Væsen osv.» (Odalen og Smaalenene). Interessante er Ross's eksempler: «Ku'a sjiir Voor'n» Nordmør, «Beist'e ha seet Voor'n din,» Søndfjord. De maa sammenholdes med, hvad der allerede er anført tidligere fra Syd-Sverige efter Hyltén-Cavallius.

Til *vord* henfører Aasen ogsaa:

«*Vordklor*, n. smaa Striber eller Ridser i Huden, af ukjendt Aarsag. Berg. Stift (Voorkloor); paa Sdm. «Vorklaar».»

At denne sammenstilling er rigtig, bekræftes ved det av Ross optegnede uttryk «Voor'n kloora» (Nordmør). Det maa ogsaa merkes, at lignende forestillinger om *vö'ren* kjendes fra Sverige, saaledes som det fremgaar av Rietz's ordbok under ordene:[1]

«*vål-nöp*, n. blodsamling nära huden, utgörande mörkblåa fläckar, som utan egentlig känd orsak uppkomma hos menniskor och se ut såsom om någon nupit deri. Orsaken tros vara att man på något sätt misshagat en vålne, som sålunda under sömnen hämnats. Sdm. [ɔ: Södermanland]. *Vålnöpp*, n. Nk. [ɔ: Nerike].» — Kan dog ogsaa staa for **våln-nöp* og indeholde det avledede *vålne*, «vålnad, rå, fylgja,» hvorom se s. 9.

«*vål-bunden*, adj. egentl. bunden af *vålnen* eller *vården*; säges om en sjukdom hos barn och består i någon åkomma i benen, att de förmenas ej kunna gå så tidigt som de annars borde. För att bota åkomman, stoppas de genom ett träd, hvilket genom tvenne stammars eller rötters sammanväxande bildat ett hål. Ett sådant träd kallas äfven *vål-bundet*. Sm. [ɔ: Småland].»

Videre maa, fra vestnorske bygdemaal, merkes to sammensætninger med *-vǫrðr*, som begge er betegnelser for nissen, vogteren over gaardens trivsel. Jeg anfører ordene med tilføielse av

[1] I citaterne fra Rietz bruker jeg *ḷ* som tegn for det «tykke l» istedenfor Rietz's L og l.

Aasens forklaring og uthæver den betydning, som her særlig interesserer os:

«*Gardvord* (Garvoor), m. 1) Gaardværge, om en Person som altid er hjemme eller opholder sig stadigt i samme Huus. Ork. og fl. G. N. *gardvördr*, Gaardvogter. — 2) en Gaardhund, Lænkehund, Hadeland, Hedemarken. — 3) Nisse, Vætte, (Genius), som tænkes at opholde sig stadigt paa en Gaard. Sogn, Hard. og fl. Ellers kaldet Tunvord, Tunkall, Tuftekall, og flere. (I Folkesagn og i Spøg). Jf. Vord.» — Ross kjender Gardvord ogsaa fra Dalene, og sideformen «Garsvoor» (nisse) fra Telemarken (Moland), Hardanger og Ytre Sogn, og han anfører «Garsvoor» fra Moland i Telemarken ogsaa i betydningen: «et Insekt som flyver om Aftenen med en knebrende Lyd.» (Om ordets forekomst paa Voss se i det følgende s. 8 f.).

«*Tunvord*, m. Nisse (= Tunkall); egentlig: Gaardens Skytsaand. Sfj. [Søndfjord] i Formen Tuunvoor. (Jf. Vord). Ellers om En som passer Gaarden eller er stadigt hjemme, omtr. som Tuntræl.» — Ifølge Ross ogsaa kjendt fra Ytre Sogn, og av Vidsteen (Ordbog over Bygdemaalene i Søndhordland, Bergen 1900) anført fra Søndhordland (= Gardsbonde).

Om utbredelsen av disse ord i forhold til de mere kjendte benævnelser niss(e) og tufte (tomte, tuftekall), — jfr. ogsaa bokke og tuss(e) (tussekall) — bemerker Aasen i nogen haandskrevne anmerkninger til Faye's Folkesagn[1] (til s. 42), som ifølge docent K. Liestøl skriver sig fra midten av 1840-aarene:

«Navnet Niss forekommer kun i den sydligste Deel af det vestenfjeldske Norge. I Nordhordlehn kaldes den Tun-kadl, i Sogn Gars-vor eller Garvor. Længer nord synes man ikke at kjende til dette Væsen, med mindre det søndmørske Vor (l. *voor*) skal henføres hertil; men dette Ords Betydning er meget dunkel. Ridser eller Striber i Huden, hvis Aarsag man ikke kjender, kaldes i Søndmør Vor-klor, og dette Ord findes tillige i Sogn.»[2]

Etpar optegnelser om tunvorden eller gardvorden, som er meddelt i «Norges Land og Folk. XIV. Nordre Bergenhus Amt» I, s. 645 f., vil føre denne skikkelse levende frem for os:

«Garvoren helde kos alt Uty paa dan Garen, so han æ paa; aa um da æ Julaskreii helde noke anna Slags Ukriste, so kjem ikkje da dar, so Garvoren æ. Men han æ ikkje fjelge, naar noken gjere seg Uvin mæ han. Han ha alti ei visse Lega,

[1] Nu indlemmet i Folkemindesamlingen i Kristiania. Docent Liestøl har gjort mig bekjendt med disse anmerkninger.

[2] Jfr. om benævnelserne for nisse ogsaa Ross under ordet «tuss».

som ett Hundabol[1]; aa naar da æ noken, so leggje seg i ho, so jaga han dei kos; men kjeme dei daa atte ein onnor Gaang, so verte da nokk verre.

Ein Gaang va da ein Gut, so rei burt i ein Gar mæ Natti, aa so trefte han ett Trodl paa Vegen, so vilde ta han; men han va so forvaaga, at han lovde da, han vilde sjaa, ko han kunde gjera mæ Trodle, naar han fo'r heimatte. Men da fylde Garvoren han, aa so torde ikkje Trodle koma; hadde ikkje da vore, so æ ikkje da visst, korleisi da kunde gaatt.» — Optegnelse paa Sognemaal (Sogndals maalføre) av Aasen fra 1843.

Fra Søndfjord fortælles et sagn om Søren paa Flekke (i Ytre Holmedal), som traf ut for tussefolk og av dem blev budt en drik av en sølvkande. Han var klok nok til ikke at drikke, men slog kandens indhold «att-um seg paa Hesteryggjen». Kanden vilde han imidlertid gjerne beholde. «So slo han paa Hesta aa rei da fortaste han kunde. Dei itte haanaa, men daa han kom i Tune, va han mest sloppen. Her vart nok verste Basketakje, fy va da maange itte haanaa, va da fleire so tok imot. Daa ropte han paa Tunvoren: «Ja no, goe Granne, lyt du komme aa hjelpe meg!» Han va ikkje sein mæ te komme, aa vann paa alt ihop, so Søren'n kom væl fraa da, aa behelt Kanna, men da tok so paa Tunvoren, at han sa: «Ja ein annan Gaang, Granne, fær du take deg i Agt; eg heve hjelpt deg idag, men da æ'kje sagt eg magta da ein annan Gaang, so du fær ikkje be'e meg um slikt tiare.»

I «Norges Land og Folk XIV» (anf. st.) meddeles fremdeles en enkelthet om tunvordens utseende: «Tunvorden er ofte meget stor; det har hændt, at man har seet ham staa paa tunet og hvile armene øverst paa hustaget, som en sædvanlig mand lægger armene paa et gjærde.»

Endelig haves fra Vest-Norge ogsaa beretninger om, at gardvorden eller tunvorden holder til i en gravhaug ved gaarden. Herom meddeler H. Schetelig interessante oplysninger (MM. 1911, = Festskrift til Feilberg, s. 211):

«I sjelden grad klart og bevisst kommer tanken paa [garvoren som haugbu] frem i et tilfælde fra Kolve i Raundalen (Voss), som dr. A. W. Brøgger har fortalt mig. Ved utgravningen (1909) av en nu temmelig utjevnet haug som viste sig at dække over en gravkiste fra folkevandringstiden, fortalte

[[1] Jfr. betydningerne nr. 2 og 3 av *gardvord* (ovenfor s. 7).]

manden paa gaarden at det var garvoren som bodde i haugen, og at han pleiet at faa et slagt hver gang nogen paa gaarden døde. Paa dr. Brøggers spørsmaal om det var meget længe siden, svarte han omtrent saa: aa, vi slagtet naa en kvie til ham da min far døde. Det var en mand i 40-aarsalderen som fortalte dette i fuldt alvor.»

I vor redegjørelse for anvendelsen av ordet *vǫrðr* om menneskets sjæl eller fylgje og om gaardsvætten (nissen) kunde vi gaa endnu videre og ogsaa føre frem det materiale, som indeholdes i de avledede ord svensk *valnad, valne*, følgeaand, vardøger [= oldn. *var(ð)naðr*, varetægt] og norsk *vardöger, vardögle, vardivle*[1] (jfr. bl. a. mulig ogsaa dansk *vare*, hvilket ord — foruten i betydningen «varsel» — ogsaa «bruges . . . om vætten, der i dyreham vogter kirken», Feilberg's jyske ordbok III, s. 1011 b, samt ældre dansk *vardyr* hos Kalkar). Men det, som allerede er fremdrat, turde være tilstrækkelig til at vise, at det er med gode grunde man kan opfatte *varð-* i *Varðlok(k)ur* som betegnelse for et overnaturlig væsen, som et slags fylgje eller gaardsnisse. Særlig vegt maa man lægge paa, at *-vǫrðr* (gårdvord, tunvord) om n i s s e — med berøringer med haugbuen og slegtens avdøde — netop kjendes fra Vest-Norge, som er den egn i Norden, der sikkert har staat Grønland nærmest; man vil erindre, at Eirik røde og med ham Grønlands fremste landnaamsæt var kommet fra Rogaland (Jæderen). Men fra de vestnorske bygder, hvor troen paa gardvord og tunvord har holdt sig like til den dag idag, er det ikke langt til de egne, hvor det usammensatte *vord* endnu brukes om «en Skytsaand, Genius, usynlig Følgesvend» (se ovenfor s. 7). I Sogn og Søndfjord har man endog et omraade, hvor *vord* (fylgje) og *gardvord, tunvord* (nisse) forekommer side om side.

Tænker vi os nu ogsaa hedendommens Grønland som et saadant — vest-norsk — omraade, hvor man kjendte *vǫrðr* i begge de nævnte betydninger,[2] blir det let at forstaa, hvordan 1ste led i *Varðlok(k)ur* kan sigte til de skytsaander ('genii tutelares' Antiq. Amer., sagaens *náttúrur*), som tryllesangen hitkalder for at aabenbare utsigterne for aarveien i den grønlandske bygd og de enkelte personers skjæbne. Det er dog uklart, om man ved forklaringen av 1ste led i *Varðlok(k)ur* skal lægge hoved-

[1] Se om disse ord Falk og Torp, Etymologisk ordbog II, s. 427.

[2] I skotsk er *vǫrðr* optat i betydningen «spøkelse» (*warth*).

vegten paa den ene eller den anden av ordets to anvendelser. Videre, om man i denne sammenhæng skal fremhæve de berøringer, som «vord'en» (gardvorden) uten tvil har med de avdødes verden.

Paa disse spørsmaal er jeg hverken her eller i det følgende i stand til at gi et bestemt svar. Derimot vil der, som jeg tror, kunne opnaaes større klarhet over ordets formelle side, og herom skal der nu tales i det næste avsnit.

III.

Paa et tidligere sted er der gjort rede for de to opfatninger, som er kommet tilorde ved forklaringen av 2det led i *Varðlok(k)ur*: Enten skal der læses *-lokkur*, og dette blir at sammenstille med verbet *lokka*, at lokke; for det formelle forhold mellem de to ord kan jevnføres *banna* f. «forbandelse» ved siden av verbet *banna*, *elska* f. «kjærlighet» ved siden av verbet *elska*, *á-kalla*, *til-kalla* f. «fordring» ved siden av verbet *kalla*, o. s. v.[1] Eller der skal læses *-lokur*, til *loka* f., skodde eller slaa til at lukke med.

Allerede tidligere er ogsaa berørt et moment, som synes at maatte faa betydning for avgjørelsen av dette formelle spørsmaal: hensynet til et andet ord, som rimeligvis indeholder det samme efterled, nemlig *Urðarlokur* i Grógaldr. Det viser sig altsaa, at (*Varð*)*lokkur* — med *-kk-* — staar isolert i det gamle sprog, mens dette ikke er tilfældet med (*Varð*)*lokur*.

En henvisning til dette forhold turde allerede gjøre én tilbøielig til at foretrække *-lokur* for den anden læsemaate. Endnu vigtigere er dog den omstændighet, at *Varðlokur* og *Urðarlokur* ikke blot er formelt parallele, men ogsaa efter sin betydning hører nøie sammen.

Stedet i Grógaldr (str. 7), hvor *Urðarlokur* forekommer, lyder i sammenhæng saaledes:

Þann gel ek þér annan,
ef þú árna skalt
viljalauss á vegum:
Urðar-lokur
haldi þér ǫllum megum,
er þu á 'smán' sér.

[1] Jfr. A. Torp, Ordavl. (i Hægstads og Torps Gamalnorsk ordbok) § 17 c; E. Wessén, Zur Geschichte der n-Deklination (Uppsala univ. årsskr. 1914) s. 169 f.

(Grógaldr er kun bevaret i papirhaandskrifter, hvorav intet er ældre end 2den halvdel av 17de aarh. Sandsynlig er *á smán* forvansket. Sophus Bugge [Edda s. 445] har foreslaat at læse *á sinnum* «paa færden», og til ham har Neckel sluttet sig i sin Edda-utgave [1914]. Varianten *'lokr'* har intet at bety; det er nyislandsk skrivemaate for *'lokur'*.)

I strofen er tale om den anden av en række galdre, som en fra de døde opvakt mor kvæder for sin søn. I den sidste Edda-oversættelse, av Erik Brate, gjengives den paa følgende maate:

«Den andra jag dig sjunger,
om ute på vägar
du skall utan glädje gå.
Nornans huldhet
dig hägne överallt,
fast du dig smädad ser.»

Brate slutter sig her til den opfatning, som er foreslaat av Hj. Falk (Arkiv f. nord. filologi IX, s. 346, 353):

«Anden galder: «Naar du vandrer glædeløs om, ringeagtet av menneskene, da beskjærme dig Urds tryllekredse[1].» Bugge bemerker: «Jeg forstaar udtrykket saa: Denne galder skal slaa en ugjennemtrængelig tryllekreds om dig; haldi passer fortræffelig til lokur».»

Derimot betegner Finnur Jónsson (Sæmundar-Edda, Reykjavík 1905, s. 502) det som uvist, hvad *Urðarlokur* betyr: mulig skjæbnen og dens bestemmelse («forlögin og þeirra ákvæði?»).[2] Bestemtere uttaler han sig i den nye bearbeidelse av «Lexicon poeticum» (1914): «*loka*, f, lukkepind (der indvendig skydes for døren for at stænge den), overført, *Urðar l-ur haldi þér ǫllum megum*, Urds beskyttelse bevare dig.» Han slutter sig her nærmest til Gering (Vollständiges Wörterbuch zu den Liedern der Edda, 1903), som gjengir stedet ved: «U's riegel mögen dich schützen?»[3]

[[1] Falk citerer her Sveinbjörn Egilsson's gjengivelse av ordet ved «claustra parcæ, custodia, tutela fati» og minder om *varðlok(k)ur* og «*langlokur*» (se om dette sidste ord i det følgende).]

[2] I «Eddalieder» I (Halle 1888), s. 124 bemerker han: «*urþar lokor* = die riegel der Urd (?) (der vorzeit) = der vorzeit beschirmende macht, oder sind es magische kräfte?»

[3] Ogsaa i «Glossar zu den Liedern der Edda, 4. Aufl., 1915» opfatter Gering *-lokur* i Grógaldr som flertal av *loka* f. «schloss, riegel».

Skjønt man saaledes endnu ikke er kommet til fuld klarhet over *Urðar-lokur* i Grógaldr, tør det dog vel fastslaaes, at man i ledende filologiske kredse er enig om at opfatte 1ste led i dette ord som genetiv av den for de gammelgermanske sprog fælles benævnelse paa den skjæbnebestemmende magt, der i den norrøne mythologi personificeres i skjæbnemøen *Urðr* (som sammen med *Verðandi* og *Skuld* utgjør nornernes flok). Under alle omstændigheter synes der at bestaa ogsaa en indre sammenhæng mellem *Urðar-lokur* og Eirikssagaens *Varðlok(k)ur.*[1] Efter det ene sagahaandskrifts skrivemaate er 2det led i *Varðlokur* (med enkelt *k*) formelt identisk med efterledet i *Urðar-lokur*, og 1ste led i de to ord hører efter sin betydning nøie sammen: *varð-* betegner de magter, som raader for («vogter») det enkelte menneskes eller den enkelte slegts (gaards) skjæbne, og *Urðar-* er det gamle ord for skjæbnebestemmende magt overhode. Naar der nu i Grógaldr i alle haandskrifter læses *-lokur*, og naar her — i sammensætning med *Urðar-* — et ord *-lokkur* «lokking» ikke synes at gi nogen mening, er det klart, at der ogsaa i Eiríks saga maa læses *-lokur* (ikke *-lokkur*, som det andet haandskrift har).

Dermed tør vi tro at være kommet til det resultat, at der i sagaen skal læses *Varðlokur* (med enkelt *k*), og at denne form maa lægges til grund ved ordets endelige forklaring.

Desværre er det, som man vil ha set, uvist hvordan *-lokur* i *Urðar-lokur* nøiagtigere skal opfattes. Vistnok lægger jeg ingen vegt paa Detter og Heinzel's bemerkning (Sæmundar Edda II, s. 636), at det er dunkelt, om man her har ordet *lokur* i betydningen: skodde, slaa, som holder ondt borte, eller om ordet kan bety: sange, versrader; den sidste mulighet har nemlig intet fast at støtte sig til. Men selv om vi bortser fra en sekundær bruk av *lokur* — om tryllesange —, kan der allikevel gjøre sig tvil gjældende om, hvordan ordet skal forstaaes («laase» eller «hegn, beskyttelse» eller «tryllekreds»), hvor klart det end maa synes at være, hvad den formelle side angaar.

Her venter jeg ingen direkte veiledning i en tredje sammensætning paa *-lokur*, som man[2] har ment at kunne paavise i det

[1] Vigfusson har endog formodet, at *Urðar-lokur* i Grógaldr er feil for *Varðlokur*.

[2] Jfr. G. Storm, Eiríks saga rauða, s. 16, anm.

gamle sprog, nemlig strofenavnet «*langlokur*». Dette ord betegner «et Slags Versemaal, hvori Strofens 1ste og 8de Linje høre sammen med Hensyn til Indhold og Konstruction, mens de mellemliggende udgjøre en Parentes» (Fritzner). Háttatal str. 14 er et eksempel paa denne strofebygning (Sn. Edda I, 618, jfr. II, 380).

Paa det anførte sted er i et enkelt haandskrift av Sn. Edda (R) med andet blæk og anden haand tilføiet overskriften «*langlok*, hvilket sikkert bør læses *langlokum* [sc.: ort]», altsaa dat. flertal: «[forfattet i] versemaalet *l.*» (Finnur Jónsson, Arkiv f. nord. filol. VIII, s. 309). Ogsaa i «Den tredje og fjærde grammatiske afhandling i Snorres Edda, udg. af Björn M. Ólsen» (Kjøbenhavn 1884), s. 136 (= Sn. Edda II, 220) forekommer ordet i den samme kasusform: *standa þesser hætter mest i þvi, sem stællt er kveðit, eðr l a n g l o k u m, sem hér.*[1] Likesaa i den løsrevne fortegnelse over háttanǫfn i Sn. Edda II, 370 (haandskrift U): *langlokvm.* Og endelig som overskrift over Háttalykill 30: *Langlocum* (Skjaldedigtning A I, s. 523, B I, s. 501, jfr. F. Jónsson, Litt. hist. II, 1, s. 36).

Overalt hvor ordet forekommer, optrær det altsaa i dativ flertal, og det er derfor ikke sikkert, om nominativen har lydt *langlok* n. flt. (jfr. *fjórðungalok*, navn paa versemaalet Háttatal str. 11) eller, som alle ordbøker opfører, *langlokur* f. flt. Vistnok kjendes fra ny tid et hunkjønsord *langloka* (ent.) som betegnelse for et digt, der ikke er avdelt i strofer (se Vigfusson's ordbok, hvor der henvises til eksempler fra nyislandsk digtning); men man har dog ikke fuld sikkerhet for, at dette ord, som i betydning avviker fra det gamle '*langlokum*', er formelt fuldstændig identisk med dette. Under disse omstændigheter synes det mig tryggest ikke at bygge noget paa **langlokur* (?), dat. *langlokum*,[2] det andet ord paa *-lokur* i den norrøne litteratur, som man har anført til sammenligning med *Varðlokur*.

[1] Jfr. Möbius, Háttatal II, s. 115, hvor antydes, at præpositionen *i* kan være utfaldt foran *langlokum*.

[2] Her bør det ogsaa nævnes, at den etymologiske forstaaelse av '*langlokum*' ikke er helt klar. Det synes snarest at maatte gjengives ved: verslinjer med avslutning (*lok*) langt borte, utskudt i det fjerne (jfr. *langbakki*, en i det fjerne liggende bakke), eller som Sveinbjörn Egilsson uttrykker det: finis longe prolatatus; jfr. Möbius, anf. st.

Langt heldigere stedt er vi derimot likeoverfor en tredje ordsammenstilling, hvori *Varðlokur* danner det ene led; ti her kan vi likefrem ha med fuld identitet at gjøre.

IV.

Guðbrandur Vigfusson har i sin ordbok (fra 1874) en bemerkning til '*Varð-lokkur*', som hitindtil synes at ha været altfor litet påagtet av nordiske filologer. Ialfald har, mig bekjendt, ingen av dem, som i den seneste tid har skrevet om trolddom hos de gamle nordboer, saaledes Finnur Jónsson,[1] Gering[2] og Mogk[3], likesom heller ikke vore ordboksforfattere, fundet Vigfusson's sammenstilling værd at drøftes.

Efter at ha oversat '*Varðlokkur*' ved «vagtsange, vogtersange» — «'ward-songs', 'guardian songs', charms (or better, 'weird-songs', cp. the other form, urðar lokkur)» — fortsætter Vigfusson: fra dette ord stammer det skotske *warlock*, skjønt det har ændret betydning, saaledes at det brukes om selve t r o l d m a n d e n («the wizard»). Denne sammenstilling findes ogsaa i engelske dialektordbøker. Jeg har ikke undersøkt, om Vigfusson er den første, som har fremsat den offentlig.

Hvis det virkelig forholder sig saa, at *Varðlokur* og *warlock* hører nøie sammen, da maa det skotske ord gripe dypt ind i spørsmaalet om det oprindelige betydningsindhold av *Varðlokur*.

Heldigvis er vi ganske godt underrettet om det skotske *warlock*, takket være Jamieson's og Wright's dialektordbøker. Jamieson (Dictionary of the Scottish Language. New ed., IV, 1882, s. 736, hvor sammenstillingen med *Varðlokur* findes) gjengir ordet ved: t r o l d m a n d, person som skal ha forskrevet sig til djævelen eller

[1] Finnur Jónsson bemerker om *V.* i sit skrift «Um galdra, seið, seiðmenn og völur» (Þrjár ritgjörðir, sendar og tileinkaðar P. Melsteð, Kjøbenhavn 1892), s. 19: «Samkvæmt Eiríkss. sýnist eins konar sjerstakt kvæði að hafa verið notað, er nefnt hafi verið *Varðlokur* (eða *-lokkur*); nafnið er erfitt að skýra til hlítar; ef *-lokkur* er rjettara, sem vera má að sje, enda stendur sú myndin í eldra handritinu (Hauksbók), sýnist orðið að standa í sambandi við að *lokka* = 'að laða að sjer' og kæmi það ágætlega vel heim við tilgang söngsins; en hann var enginn annar en sá, að lokka loptsins anda að sjer. Nafnið hefur verið borið saman við *urðar lokur* (í Grógaldri 7), en þetta tvennt sýnist vera sitt hvað. En hvað *varð-* merki þá, get jeg eigi skýrt.»

[2] Se det s. 4 citerte sted.

[3] Germanische Mythologie (i Paul's Grundriss), 2. Aufl., s. 253 f.

omgaaes aander («a wizard, a man who is supposed to be in compact with the devil, or to deal with familiar spirits»). Ogsaa The English Dialect Dictionary, ed. by J. Wright, VI (1905) s. 386 oversætter *warlock* ved troldmand, men tilføier, at det undertiden ogsaa kan brukes om en heks («a wizard; occas. a witch»). Efter den sidste ordbok er *warlock* kjendt fra store dele av Skotland (Shetland, Nordøst-Skotland, Aberdeen, Ayr, Selkirk, Kirkcudbright), fra Nord-Irland (Antrim) og fra Nord-England (til og med Northumberland og Lancashire). Det skrives tildels *warlok* Skotland, *wharlock* Lancashire, *warlick* Skotland, *wharloch* Søndre Lancashire. Ogsaa i flere sammensætninger haves ordet: *warlock-breef*, besværgelse, trylleformular (Ayrshire); *warlock-fecket*, trøie med overnaturlige egenskaper, vævet av snogehud (Skotland); *warlock-knowe*, haug hvor troldkarle tænkes at ha stevne (Ayrshire). — Det skal ogsaa nævnes, at Webster's New International Dictionary of the English Language (1911) opfører *warlock* tillike i betydningen: trylleformular, besværgelse («a witch or wizard; also, a magic spell or incantation»); men om denne bruk av ordet er jeg ikke i stand til at meddele yderligere oplysninger. Man gjør vel rettest i at anse den for sekundær.

Den fyldigste besked om de skotske *warlocks* turde være at hente fra Samuel Hibbert's «A Description of the Shetland Islands» (Edinburgh 1822), særlig s. 444 ff., 572 ff. Vistnok gjælder de fleste her anførte eksempler kvinder, som gir sig av med trolddom (*witches*); men for Hibbert synes *the warlock*, troldkarlen, og *the witch*, heksen, at staa paa like linje, idet han bruker vendinger som «a Shetland warlock or witch» (s. 574), «warlocks and witches» (s. 579). Man maa her merke sig, hvad der allerede i det foregaaende er anført efter The Engl. Dial. Dict., at *warlock* leilighetsvis ogsaa kan brukes om en heks.

Den shetlandske *warlock* (og *witch*) har flere træk tilfælles med forskjellige andre med overnaturlige evner utstyrte personer («ondt øie», evne til at forbande, til at overføre sygdom paa mennesker og dyr, o. s. v.). Saadanne træk kan forbigaaes i denne sammenhæng. Derimot bør opmerksomheten fæste sig ved *the warlock*'s omgang med djævelen og dennes skare av hjælpere, *the trows* eller *drows*, hvorav der efter shetlandsk folketro fandtes to arter, havets overnaturlige beboere, *the sea-trows*,

og haugfolket, *the hill-trows* (*land-trows*)[1] eller *hill-folk* (egentlig vistnok **huldufolk*, huldrefolk, «hvis første led i shetl. efterhaanden er gledet sammen med eng. hill, saa meget mere som huldrefolket i henhold til almuens gamle tro bor i høje»; se Jakobsen, Ordbog over det norrøne sprog på Shetland, s. 294).

Disse *trows* eller *drows* bærer aabenbart et navn av delvis norrøn avstamning. Jakobsen (s. 123), betegner *drow* (uttalt *drǫu*) «væsen af huldreslægt» som en «sideform til det enstydige og mere almindelige *trow*, s., mulig ved sammenblanding med o[ld]n[orsk] draugr (d ø d n i n g, g e n g a n g e r, s p ø g e l s e), no[rsk] draug, m.» Han tilføier: «På Orknøerne bruges «drow, trow» som betegnelse for d j æ v e l e n. «trow» er lavsko[tsk].»[2] Som bekjendt er *draugr* i den norrøne litteratur og i nynorsk folketro navn paa «gjengangere eller rettere de med et vist svagt liv forsynede døde kroppe, der om natten faar kræfter og færdes som levende» (saaledes definert av Axel Olrik, artikelen «drauge» i Salmonsens Konversations Lexikon). I overensstemmelse hermed omtaler Jamieson (IV, s. 630) *the hill-trows* som underjordiske, der hver aften faar mat, forat de ikke skal ødelægge familien før morgen; han mistænker dem for delvis at ha optat i sig forestillingerne om *the brownie*, etslags gaardsnisse.

De skotske *trows* eller *drows* er altsaa overnaturlige væsener, som lever med i slegtens eller gaardens liv, likesom de avdøde («draugerne») i ættehaugen eller paa sjøen og gardvorden eller tunvorden efter nynorsk folketro, og likesom de *verðir*, som Torbjørg Lítilvǫlva paa Grønland søkte omgang med ved hjælp af tryllesangen *Varðlokur*. Volven kan saaledes nøiagtig svare til den skotske *warlock*, som omgaaes med «familiar spirits», *the hill-trows* (draugerne). Der er altsaa gode grunde til r e a l t at sammenstille *Varðlokur* med *the warlock*.

Allikevel har de nyere forskere, som har skrevet om nordisk magi, ikke vovet at bygge paa denne Vigfusson's sammenstilling. Grunden er aabenbart den, at de engelske ordbøker saagodtsom enstemmig gir en anden forklaring av skotsk *warlock*.

[1] Jamieson gjengir Hibbert's meddelelser saaledes: «The warlocks of Shetland communed with various demons, known by the name of Sea-trows and Land-trows, Hibbert Desc. Sh. I (1822) 234, ed. 1891.»

[2] Om veksel av shetlandsk *t* og *d* i fremlyd jfr. Jakobsen, Det norrøne sprog på Shetland, s. 139.

(Trykt 12. februar 1916.)

Der fandtes i angelsaksisk et ord *wǽr-loga* m., person som bryter ['lyver' med hensyn til] avtale, troløst menneske, ogsaa brukt om aander og om djævelen. I middelengelsk har det formen *warloghe*, *warlaghe* og gjengives ved «a warlock, sorcerer, deceiver» (*warlau* «a wizard, or sorcerer» J. O. Halliwell. A Dictionary of Archaic and Provincial Words, 8. ed., 1874). Ordet opføres av Jamieson ogsaa fra skotsk: *warlo*, «a term used to denote a wicked person». Dette ord har like fra ældste tid i betydning staat *warlock* meget nær. Det var da fristende at identificere disse to ord: *warlock* maatte ha utviklet sig av middelengelsk *warloghe*, idet ordet i utlyd var blit «hærdet» (Flügel's Wörterbuch) eller med hensyn til suffiks var blit sammenblandet med ord som *hemlock* [plantenavn, sammensat med angelsaks. *léac* «løk»], *wedlock* [«egteskab», angelsaks, *wedlác*] (Skeat).[1]

Mot denne utledning kan man imidlertid gjøre flere indvendinger:

1. Den lydrette utvikling av middelengelsk *warloghe* er *warlau* (Halliwell), skotsk *warlo* (Jamieson); jfr. J. Wright, The English Dialect Grammar, 1905 (i Dial. Dict. bd. VI), § 96.

2. I Skotland forekommer baade *warlo* og *warlock*, i indbyrdes temmelig avvikende betydninger; se ovenfor.

3. *Warlock* viser sig efter The Engl. Dial. Dict. at høre hjemme i de egne, hvor det norske element i sproget er sterkest, paa Shetlandsøerne, i Skotland, Nord-Irland (Antrim) og Nord-England — altsaa indenfor et omraade, som sproggeografisk hører nærmest sammen med (Vest-)Norge.

Alt dette tyder paa, at *warlock* er et fra angelsaksisk *wǽr-loga* o. s. v. forskjellig ord (som dog maaske delvis kan ha hat berøringer med dette). Naar man nu i norrønt sprog har et ord, *Varðlokur*, som efter formen k a n være identisk med *warlock*, og som efter betydningen staar dette overordentlig nær, maa det synes rigtigst med Vigfusson at foretrække sammenstillingen av *warlock* med *Varðlokur* fremfor den ikke lydlovmæssige utledning fra angelsaksisk *wǽr-loga*.

Efter formen er der intet i veien herfor. Med hensyn til bortfaldet av *-ð-* i *warlock* forbeholder jeg mig, om lydutviklingen i nord-engelsk skulde gjøre det nødvendig, at gaa ut fra en form uten *-ð-* allerede i det gamle norske sprog i Skotland. Med

[1] Kluge and Lutz, English Etymology (Strassburg 1898) s. 221 utleder *warlock* av det nævnte angelsaksiske ord uten at berøre lydforholdet.

en gammelnorsk sideform **Varlokur* = *Varðlokur* kan sammenlignes de eksempler paa bortfald av *ð* mellem *r* og *l*, som Noreen (Altisl. Gramm.[3], s. 186 § 281,3) anfører: *harla* = *harðla*, *jarlegr* = *jarðlegr*.

Skotsk *warlock* behøver vistnok ikke med hensyn til grammatisk form at være fuldstændig identisk med gl.norsk *Varðlokur*. Paa forhaand er det dog rimeligst at anta, at man i vestnorsk (indbefattet sproget paa Grønland og i Skotland) ikke har hat to forskjellige ord sammensatte av *varð-* og et element *-lok-*, f. eks. *varðloka* f. (ental av *Varðlokur*) og **varðloki* m., troldmand.

Det turde nu ogsaa virkelig vise sig, at man ved en saadan identificering ikke blot undgaar det urimelige i at opstille forskjellige grammatiske former for *warlock* og *Varðlokur*, men at man derved endog naar et vigtig skridt fremover mot den endelige forklaring av *Varðlokur*.

Det kan synes, som om forskjellen i betydning mellem de to ord maatte staa stængende for ethvert forsøk paa at opfatte dem som ét og samme ord. *Varðlokur* betyr jo: tryllesang, henvendt til *varð-*, ɔ: overnaturlige væsener, aander (fylgjer eller gaardsvætter). Men *warlock* betegner en person, som (sikkert for en væsentlig del gjennem besværgelser og tryllesange, jfr. *warlock-breef)* omgaaes — man tør ialfald si: blandt andet de samme — overnaturlige væsener.[1] Dertil kommer, at *Varðlokur* grammatisk er hunkjøn, mens *warlock* kun leilighetsvis kan komme til at betegne en kvindelig tryllekyndig person.

La os her for et øieblik vende tilbake til scenen i den grønlandske stue, hvor Torbjørg Lítilvǫlva optrær. Hun sitter paa sin seidhjall, og omkring hende staar kvinderne (hendes *raddlið*, som det andensteds i en lignende beskrivelse heter) med Gudrid som forsangerske. Mange *náttúrur* eller overnaturlige væsener indfinder sig, tvungne til at høre den fagre sang, og viser sig for volvens blik. Disse væsener aabenbarer sig i skikkelser og i situationer, som volven forstaar at tyde.

Vil man søke efter en parallel i den gamle litteratur, kommer man let til at tænke paa scenen i ildhuset i Sandvik paa Suderø, en av Færøerne, hvor Trond i Gata maner frem Sigmund Brestessøn og hans to ledsagere paa flugten fra Skuvø til Suderø.

[1] Jeg har ikke fundet oplyst, at disse i Skotland kan kaldes *warths* (av gl.norsk *vǫrðr*, jfr. s. 9, anm. 2).

Først trær Einar suderøing ind; han er gjennemvaat; han gaar hen til ilden, strækker frem hænderne og staar der en stund, men snur sig saa og gaar ut. Derpaa kommer Tore ind og gjør likedan. Sidst kommer Sigmund selv, stor og blodig, bærende sit hode i haanden. Da vet alle, hvilken skjæbne de tre døde har faat. Trond griper ordet og tolker, hvad han og de andre tilstedeværende har set: «Nu kan I se, hvad der er blit disse mænd til bane. Einar er død først, frosset ihjæl eller druknet, da han var den svakeste av dem; derpaa maa Tore være død, og Sigmund maa ha svømmet med ham og trættet sig ut derved; men Sigmund maa være kommet i land utmattet, og disse mænd [bonden paa gaarden og hans sønner] maa ha dræpt ham, da han har vist sig for os blodig og uten hode.» Trond har imidlertid utført en magisk handling, førend de tre døde viser sig: «Trond hadde latt gjøre op store baal i ildhuset, og han lar gjøre grinder i firkant, og 9 streker rister Trond ut i alle retninger fra grindene; men selv sætter han sig paa en stol mellem ilden og grindene (Þrándr hafði þá látit gera elda mikla í eldaskála, ok grindr fjórar lætr hann gera með fjórum hornum, ok níu reita rístr Þrándr alla vega út frá grindunum, en hann sezt á stól milli elds ok grindanna).»[1]

I motsætning til Tronds fremgangsmaate med «grinder» og «streker» har volven en levende kreds omkring sig, nemlig Gudrid og de andre kvinder, som synger *Varðlokur*. Det er denne syngende kreds, som er volvens magiske virkemiddel; den holder aanderne fast og tvinger dem til at «vise lydighet» mot volven. Men hvor har saa aanderne vist sig for volven, utenfor eller indenfor sangerskernes kreds? Jeg vil forutsætte, at de har været holdt fast, indesluttede, av denne. Ut fra denne opfatning blir *Varðlokur* etymologisk forstaaelig: Ordet betyr «*varð*-lukkerne,» «som indeslutter aanderne og holder dem fast». 2det led er sproglig samme ord som *loka* f., slaa, lukkepind, dannet til *lúka*, at lukke, omslutte (jfr. Helreið Brynhildar 9: *lauk hann mik skjǫldum*).

Naar nu videre, som det ligger nærmest at anta, *warlock* er nøiagtig samme ord som tryllesangens navn, altsaa i norrøn form *varðloka* f., maa ogsaa dette bety: «som indeslutter aanderne». Sangen og troldmanden, som gjør bruk derav, benævnes saaledes ved samme ord. Oprindelig har vel *varðloka* været brukt

[1] Flateyjarbók I 556 f.

om en volven omgivende kreds av syngende personer, hvorav til den ene side har utviklet sig betydningen: «(enkelt) hjælper ved utøvelsen av seid», «*warlock*, troldmand» — jfr. t. eks. betydningsutviklingen ved «fruentimmer», egtl. fruergemakket — og til den anden side «tryllesang», idet denne fremhæves som det væsentlige, mens personerne trær i bakgrunden.

En god parallel til denne betydningsutvikling har man ved det græske ord χορός (lat. *chorus*), kordans med sang (omkring alter), de i denne deltagende syngende personer — i nyere sprog tillike brukt om selve sangen. Ved det tyske *Reihen*, *Reigen* har man indenfor et og samme sprog de tre betydninger: dans, sang (melodi) og den dansende kreds; se Grimm's Wörterbuch (blandt hvis eksempler paa den sidste betydning kan anføres følgende fra den middelhøityske minnesanger Neidhart: «ein altiu vor den reien trat, diu mêr dan tûsent runzen hât»).

Man er ogsaa i fuld overensstemmelse med norrøn uttryksmaate, om man antar en betydningsutvikling fra sangkor til sang. Det logisk korrekte uttryk vilde vistnok ha været: *syngva *Varðloknasǫng*; men dette kunde forkortes til *syngva Varðlokur*, likesom det f. eks. heter *drekka hvirfing* (jfr. *hvirfingsdrykkja*), *drekka tvímenning* (= d. **tvímenningsdrykkju*); se M. Nygaard, Norrøn syntax § 91 c.

Ved identificeringen av *Varðlokur* (f. pl.) og *warlock* (av *varðloka* f.) turde ordets grammatiske tal og kjøn ikke volde nogen vanskelighet.

Flertalsformen *Varðlokur* er vel snarest betinget deri, at volvens sangerskare i regelen var opstillet i flere koncentriske cirkler rundt seidhjallen. I Qrvar-Odds saga kap. 2, hører vi jo tale om en sangerskare (*raddlið*) paa 15 *sveinar* og 15 *meyjar*, og i en almindelig bondestue kunde det nok ha sine vanskeligheter at faa disse 30 sangere anbragt i én kreds. Og hvis de 80 seidmænd, som skal ha utgjort Ragnvald réttilbeini's følge (Heimskringla I, 149 f.) alle har pleiet at optræ samtidig ved utøvelsen av seid, kan disse umulig inde i hus ha faat plads i én kreds.[1] Fremdeles bør man her ogsaa ha øie for den nærliggende mulighet, at sangerskarens kreds eller kredse har været avdelt i forskjellige flokke, hvis opstilling kan ha frembudt nogen

[1] De sparsomme efterretninger om *raddlið* er her gjengit efter Finnur Jónsson, Þrjár ritgjörðir s. 18. Til dette arbeide kan ogsaa henvises i anledning av de følgende bemerkninger om kvindelige og mandlige utøvere av seid.

likhet med Trond i Gata's grinder og streker. Ogsaa under en saadan forutsætning vilde en flertalsform være paa sin plads.

I ethvert fald er det ikke nødvendig at tænke sig, at *varðloka* egentlig har betegnet den enkelte til volvens eller seidmandens sangerskare hørende person. Skulde dette være tilfældet, maatte man uten tvil paa grund av ordets hunkjønsform gaa ut fra en oprindelig betydning «kvinde, som indeslutter[1] *verðir*». Vi vet, at kvinderne var de egentlige seid-utøvere, mens det betragtedes som usømmelig for en mand (*ergi*, *args aðal*) at gi sig av med denslags trolddom. En mandlig hjælper ved seid kunde da naturlig betegnes ved det samme ord *varðloka* f., likesom hunkjønsordet *fordæða* findes brukt ogsaa om en mand, som utøver trolddom (jfr. uttrykkene *gera sik at údáðamanni eða fordæðu*, *kalla karlmann frjálsan troll eða fordæðu*, se Fritzner).

Volven og seidkarlen med sit store følge — sine *varðlokur*, som jeg her vil kalde dem — kunde ikke overleve hedendommen. Men i det skjulte kunde seid og beslegtet trolddom — som volvernes *útiseta*, det at sitte ute efter mørkets frembrud for at iagtta aandernes færd — fremdeles utøves i kristen tid av den enkelte volve og seidkarl og av den enkelte av deres fordums hjælpere, *varðlokur*. Man tar nemlig sikkert ikke feil, naar man ogsaa i *varðlokur* ser utøvende seidfolk. *De* var mange gange flere i tal end de egentlige volver og seidkarle, og det var naturlig, at *deres* navn — *varðloka*, nu *warlock* — kom til at leve længst blandt den norrøne befolkning i Skotland og Nord-England.

Tillæg. Av ældre forfattere, som omtaler ordet *Varðlokur*, bør man ikke undlate at nævne Olaus Verelius, som i sin «Index lingvæ veteris Scytho-Scandicæ sive Gothicæ» (Upsalæ 1691) s. 284 har følgende bemerkning: «V a r d l o k r, Thorfin. [d. e. den da endnu ikke utgivne Eiriks saga rauða] *cap.* 3. *Carmen quoddam magicum quo concinne contato invitantur mali genii ad indicandum eventura,* Trolwisa / hwilken när hon rätteligen siunges / komma Elfwarna / eller Tomtebussarna fram och förkunna hwad som ske skal.»

[[1] Neppe: «som favner»; jfr. Hávamál 113: *svá at hon* (d. e. *fjǫlkunnig kona*) *lyki þik liðum.*]

OLDNORSK *ARSALR*.

Av Hjalmar Falk.

I Eyrbyggja saga kap. 50 fortælles om en kvinde, Torgunna, som — efter sagaens kronologi i aaret 1000 — kom fra Hebriderne til Island, hvor hun tok ind hos Torodd og Turid paa Frodaa. Hun førte med sig en *ǫrk* og en *sviptikista.* En dag tok hun op av førstnævnte *rekkjuklæði, ok váru þau ǫll mjǫk vǫnduð; breiddi hon yfir rekkjuna enskar blæjur ok silkikult; hon tók ok or ǫrkinni rekkjurefil ok allan arsalinn með; þat var svá góðr búningr, at menn þóttuz eigi slíkan sét hafa þess kyns.* Da Turid uttalte ønske om at faa kjøpt dette sengeutstyr *(rekkjubúnaðr)*, svarte Torgunna at hun ikke agtet at ligge paa halm for hendes skyld. I det følgende kapitel berettes om at Torgunna forlanger at hendes *rekkja ok rekkjutjald* skal brændes efter hendes død, da disse ting ikke vilde bli nogen til gavn. Dette blev dog kun delvis utført: *Þóroddr brendi dýnur ok hægindi, en hon (Þuríðr) tók til sín kult ok blæjur ok arsalinn allan.* Følgen blev at Torgunna gik igjen i skikkelse av en sælhund, hvis hode kom op gjennem gulvet og strakte sig op imot Torgunnas arsal (kap. 53). Spøkelset blev for denne gang fordrevet, men da det blev ved med alskens skrømt paa Frodaa, gav en prest tilsidst det raad at brænde Torgunnas arsal. Dette blev ogsaa gjort: *Kjartan tók ofan arsalinn Þorgunnu, gekk síðan í eldaskála, tók glóð af eldi ok gekk út með; var þá brendr allr rekkjubúnaðrinn er Þorgunna hafði átt* (kap. 55).

Av denne fortælling ser man at *arsalr*, likesom *rekkjurefill*, var en del av sengeutstyret, uten dog — som *blæjur* og *kult* —

at høre til de egentlige sengklær som bredtes over sengen. Da Torgunnas seng, der betegnes som *rúm í innanverðum skála*, ganske vist, lik de sedvanlige islandske senger, ikke var bevægelig, men et fast sovested, er uttrykket *rekkja ok rekkjutjald* at forstaa derhen at *rekkja* betegner de egentlige sengklær (*dýnur ok hægindi, kult ok blæjur*), mens *rekkjutjald* er tjeldingen eller sengehimlen. Denne falder herefter i to dele: *rekkjurefill* og *arsalr*.

De gamle islandske senger var, som bekjendt, gjerne omgit av forhæng, de saakaldte *tjǫld* (*hvílutjǫld*); sml. f. eks. Heiðarvíga s. kap. 10: *hengu tjǫld fyrir sænginni*. Den forreste langsides forhæng, *fortjald*, var indrettet til at trækkes op om dagen; sml. Víglundar s. 86: *hann hleypti upp fortjaldinu*; Fms. III, 196: *er niðr var hleypt fortjaldinu* (ved sengetid). Først fra senere tid kjendes islandske himmelsenger av den ellers brukelige art, med et alenbredt omhæng foroven om de fire sengestolper[1], og derunder gardiner som helt dækker siderne, mens de foran er delt efter midten for efter behag at kunne trækkes tilside (*vængjarsparlǫk*); se Skýrsla um forngripasafn Íslands II, s. 86 flg. At den kun paa nævnte sted i Eyrbyggja forekommende benævnelse *rekkjurefill* sigter til en indretning av sidste art, blir dog klart, naar man sammenligner den saa hyppig optrædende betegnelse *refill með undirtjǫldum* (se Fritzner u. *refill*) om vægprydelser: *refill* er den lange og smale øvre tøibeklædning (mest av lin), *undirtjǫld* de under denne hængende tepper (almindelig av vadmel); se Wallem, De islandske kirkers udstyr i middelalderen, s. 26 flg.

Likesom uttrykket *refill með undirtjǫldum* viser at *refill* blev regnet med blandt *tjǫld*, saaledes indbefattes i Eyrbyggja *rekkjurefill* under *rekkjutjald*. Og likesom den anden bestanddel av *rekkjutjald* er *arsalr*, saaledes definerer Sn. E. I, 106. II, 271 *arsalr* som *tjald*: *kǫr* (*heitir Heljar*) *sæing, blíkjanda bǫl arsalr* (v. l. *arsali*) *hennar eða tjald*. Av Eyrbyggja fremgaar at Torgunnas arsal var et kostbart tøi (den betegnes som *gripr*); det anførte sted av Sn. E. viser at enhver arsal var av et straalende stof, vel enten kostbart lin eller silke (sml. *silkisparlak*), eller prydet med en kantning av guldbrokade. At arsalen, likesom

[1] I den sene Fljótsdœla s. 15 omtales et slikt omhæng: *var þessi hvíla ǫngu tjǫlduð nema borða einum* (*borði* = smalt teppe).

sparlakenet, bestod av flere stykker eller dele, sees derav at uttrykket *arsalr allr* i Eyrbyggja 50. 51 brukes om en enkelt sengs utstyr (de tilsvarende uttryk i Frostaþ. IX, 9 og Guðr. kv. II, 25 beviser derimot intet, da en slik indskrænkning her ikke foreligger). Nogen forskjel mellem *arsalr* og *sparlak* kan ikke paavises.

Ordet *arsalr* forekommer endnu paa to steder.

I Frostaþ. IX, 9 (Hák. 75) heter det at datteren skal arve *assala alla.* Disse *assalar* adskilles paa den ene side fra den almindelige *húsbúnaðr* (veggbetræk) samt *setklæði*, *bekkklæði* og *kǫgrar*, paa den anden side ogsaa fra *fjaðrklæði*, *dúnklæði* og *yfirbreizl*; ordet kan saaledes kun betegne sengeomhæng.

Efter Guðrúnarkviða II, 25 f. tilbyr Grimhild sin datter Gudrun som farsarv og bot for sin dræpte mand blandt andre kostbarheter *arsal allan* og hunske (d. e. frankiske) møer som forstaar at væve med spjeld og virke guldbrokade:

Gef ek þér, Guðrún! / gull at þiggja,
fjǫld alls féar / at þinn fǫður dauðan;
hringa rauða / Hlǫðvés sali,
arsal allan / at jǫfur fallinn,
húnskar meyjar / þærs hlaða spjǫldum
ok gøra gullfagrt.

Vǫlsunga s. kap. 32 opfatter stedet saaledes at arsalen stammer fra (er forfærdiget av) fornemme frankiske kvinder: *arsal hýnskra meyja þeira er kurteisastar eru.*

Sammenstillingen av *Hlǫðvés* (en av de karolingiske frankerkonger av navnet Ludvig) *salr* med den fra Franken stammende *arsalr* synes ikke at være tilfældig: ordet *arsalr* er jo efter sin form sammensat med *salr* (det maatte ellers ha hett *arsall*). Det i *arsalr* indgaaende *salr* kan imidlertid ikke godt være identisk med det almindelige nordiske ord «sal», men maa være tænkt som betegnelse for et slags tøi. At heller ikke *Hlǫðvés salr* oprindelig i sagnet — hvad saa end digteren kan ha tænkt sig derved — kan ha indeholdt dette «sal» og saaledes — som man har ment (sml. f. eks. A. Bugge, Vesterlandenes Indflydelse, s. 164) — ha betegnet karolingernes keiserborg, siger sig i grunden selv: som medgift ved giftermaalet med Atle kan Gudrun

umulig, saa længe hendes brødre er i live, faa den frankiske kongeborg.

At der med frankernavnet *Hlǫðvér* forbandt sig forestillinger om kostbare vævede stoffer, ja at navnet likefrem blev sat i forbindelse med *hlað* (pyntebaand)[1], viser Vǫlundarkviða, hvor den ene av kong *Hlǫðvér*'s døtre bærer navnet *Hlaðguðr* (sml. kvindekenningen *hlaðs Gunnr*), og de begge spinder det dyre lin (*drósir suðrœnar* / *dýrt lín spunnu*). Den i Norden utbredte skik at møer bar *gullhlað* om panden, var efter Orkneyinga saga kap. 80 tillike almindelig i Franken og stammer maaske derfra. Rester av et slikt kvindelig pandebaand er fundet i en merovingisk grav; det bestaar av et net av guldtraad, hvis spiralform viser at guldet oprindelig var viklet om et forgjængelig stof (se Sofus Larsen: Aarbøger f. nord. Oldk. 1915, s. 39). Det dreier sig følgelig her om det saakaldte aurum filatum (oldn. *gullspuni*), d. v. s. uthamrede, overmaade smale og tynde guldlameller snodd om en silketraad. Denslags spundet guldtraad anvendtes i middelalderen rundt om i Europa til tresser, border og broderiarbeider. Til England — hvor den bl. a. er fundet i en meget gammel angelsaksisk grav, og hvor væve- og broderkunsten (opus Anglicum el. Anglicanum) gjennem lange tider stod overordentlig høit — henviser den danske benævnelse «inseguld» (av ags. *yntse* «unse», saa kaldt fordi guldet solgtes unsevis); dette guld indførtes i uspundet tilstand og blev endnu paa folkevisernes tid av de danske adelskvinder spundet paa ten og anvendt til de vævede border som kaldes «lad» (Larsen, anf. st. s. 45 f.) Den i den omtalte merovingiske grav fundne guldtraad har vistnok dannet et netagtig knyttet overtræk, saaledes som det oftere omtales i middelalderlige skrifter (mht. *netze*, se Heyne, Fünf Bücher etc. III, s. 328). Av samme art har vel ogsaa guldprydelsen været paa de baand som omtales i Gudrunkvadet:

húnskar meyjar / *þær's hlaða spjǫldum*
ok gøra gullfagrt.[2]

Uttrykket *hlaða spjǫldum* indeholder et svakt verbum *hlaða*[3] «væve lad (baand)», hvilket skede ved hjælp av et stort antal

[1] Sml. Kalkar u. *lad,* Rietz u. *la,* Aasen u. *lad.*

[2] Mulig oprindelig *gullfátt,* sml. Beowulf v. 995: *goldfáh scinon webb æfter wágum.*

[3] Ordboksforfatterne opfører dette *hlaða* urigtig under det sterke verbum.

spjǫld eller firkantede tavler[1], almindelig med 4 huller, et i hvert hjørne, gjennem hvilke rendingstraadene gaar. Om denne høist interessante og vidt utbredte vævemetode, ved hvilken de mest forskjelligartede mønstre kan frembringes alene ved vekslende dreininger av de smaa tavler, findes nøiagtige oplysninger i en artikel i Zeitschrift des Vereins für Volkskunde 1899, s. 24 ff. og en illustreret bok «Über Brettchenweberei» (Berlin 1901), begge av Margarethe Lehmann-Filhés, samt i en avhandling («Brettchenweberei im Altertum») av A. Götze i Zeitschrift für Ethnologie 1908, s. 481 ff. Det fremgaar av disse artikler, at denne art spjeldvævning er bevaret like til nutiden i alle nordiske lande, paa Island under det gamle navn *spjaldvefnaður*, i Skandinavien under et nyere navn (svensk *brickväf* o. lign.). Tavler av denne art er bl. a. fundet i Osebergskibet.

Hermed maa ikke forveksles den baandvæv som i nutiden i Danmark og Norge bærer navnet *spjeld* (se Feilberg: Jysk ordbok *u.* spjæld og Aasen u. spjeld): denne indretning bestaar av en slags grind eller gjennembrudt ramme, hvor rendingens traader avvekslende er ført gjennem mellemrummene mellem spilerne og gjennem huller i disse, idet skillet dannes ved at hæve og sænke grinden (se billedet hos Feilberg, Dansk Bondeliv I[3], s. 126). Denne betydning har ordet alt i ældre dansk (se Kalkars ordbok u. *spjæld*).

Ogsaa i middelhøitysk litteratur omtales oftere border vævet ved hjælp av *spelte*[2] og en træramme *(rame)*. Efter K. Weinhold, Zt. des Vereins für Volkskunde 1899, s. 205 ff., skal herved betegnes samme teknik som paa Island kaldes *spjaldvefnaður*. Denne opfatnings rigtighet blir dog meget tvilsom derved at slike tavler og baand av denne art — de saakaldte «Schnurbänder», idet herved flere traade snoes sammen til en snor — ikke synes paavist i Tyskland (se Lehmann-Filhés, Brettchenweberei s. 15 f.), mens derimot kamartede vævebrætter av ganske samme utseende som det i Feilbergs Bondeliv avbildede ogsaa i

[1] F. Jónsson forklarer i Lex. poet. *hlaða spjǫldum* som: lægge (ruteformede smaa) tavler ovenpaa hinanden, — hvilket ikke stemmer med den virkelig benyttede fremgangsmaate, hvor tavlerne staar opret ved siden av hverandre.

[2] Helt forskjellig er mndl. holl. *speldewerc* «Klöppelwerk, Spitzenwerk, Kanten»: sml. holl. *speld* «knappenaal», som er en forvansket form av mnt. *spenele* «knappenaal» (slike brukes jo i stort antal til denne slags arbeider).

Tyskland har været og endnu blir benyttet til baandvævning (se Zt. des Vereins für Volkskunde 1895, s. 147 og tavle III, nr. 20). Herefter blir det overveiende sandsynlig at det mere kunstmæssige, som det synes fra Østen stammende «Brettchenweberei» ikke har været kjendt i Tyskland i gammel tid, men snarest er indkommet til Norden ad en østlig vei. Det blir da ogsaa meget tvilsomt, om Gudrunkvadets *hlaða spjǫldum* helt ut passer om de frankiske møers ladvævning.

Naar i digtet ladvævning nævnes umiddelbart sammen med arsalen, kan denne sammenstilling ha sin grund deri at sengesparlakenet gjerne blev utstyret med kantebaand eller border (i det norske Diplomatarium omtales saaledes *ein forfalls brún*, I, s. 253, *silkisparlak með brún*, IV, s. 351). Hyppig blev ladet — saaledes alt paa Thorsbjergskjorten og paa talrige østbaltiske fund (Götze, anf. st. s. 491) — vævet sammen med tøiet, idet dets islæt tillike tjener som rending i det sidste; eller ladets islæt syddes paa tøiet (Lehmann-Filhés, s. 52 f.).

De «frankiske sale» omtales endnu et sted i samme kvad, her i forbindelse med vævning av lange og smale tjeld, de saakaldte *borðar*. Dette er str. 14 ff., hvor der berettes om Gudruns besøk hos Tora i Danmark:

Hon mér at gamni / gullbókaði
sali suðrœna / ok svani danska.
Hǫfðu vit á skriptum / þat's skatar léku
ok á hannyrðum / hilmis þegna,
. . . .
byrðu vit á borða / þat's þeir bǫrðuz.

Saaledes som ordene staar, synes de «sydlandske sale» at maatte være tænkt som borger, til hvilke paa gammelfranske tjeld ofte hører svanefigurer (se Gay, Glossaire archéologique, under cygne). At dette imidlertid ikke kan ha været sagnets mening, turde allerede fremgaa av den paafaldende sammenstilling av «sydlandske sale» med «danske svaner». Aabenbart har *salir suðrœnir* været identisk med *Hlǫðvés salir*, og disse uttryk har da neppe oprindelig betegnet snart den frankiske kongeborg, snart en billedlig fremstilling av denne. Antar vi derimot at *salir suðrœnir* oprindelig i sagnet har betegnet frankiske tjeld, faar vi

baade enhet i disse vers — idet *salr* blir identisk med det følgende *borði* — og fuld overensstemmelse med Volsungsagaens skildring av Brynhilds væv. Svanerne maa da være forfatterens tilsætning, fremkaldt av hans misopfatning av ordet *salr* [1].

Om Brynhilds bordevævning heter det i Vǫlsunga s. kap. 24: *Brynhildr lagði sinn borða með gulli ok saumaði á þau stórmerki er Sigurðr hafði gert*, hvilket efterpaa uttrykkes saaledes: *hon sat við einn gulligan borða ok las þar á mín liðin ok framkomin verk*, hvor *lesa* maa være synonymt med *sauma* og altsaa betegne en slags brodering [2]. Ordet *borði* betegner ikke — som Fritzner mener — et figurert teppe i almindelighet, men er — i likhet med ags. *borda*, mnt. *borde* (holl. *boord*) og oht. *borto* (nht. *Borte*) — navn paa visse lange og smale ornamentale tjeld som vævedes (*slá borða*, som ældre dansk *slaa lad* og oldn. *slá vef*) og brodertes paa en ramme (*rekja borða* «brodere», egentlig utspænde borden paa rammen). Betydningen «ornamental bord» har *borði* ogsaa i de islandske maaldager, hvor ordet dog fra 14. aarh. av stadig mer fortrænges av det nyopkomne *brún* (se Wallem, De islandske kirkers udstyr i middelalderen, s. 28 ff).

Til Volsungsagaens *sauma á borða* svarer i Gudrunkvadet *byrða á borða*, hvor *byrða* — hvis egentlige betydning er forarbeide en bord — har betydningen «brodere» [3], d. v. s. forsyne

[1] At oversætte anden linje med «frankiske tjeld og paa dem svanebilleder» synes mig for dristig.

[2] Det er da neppe helt rigtig, naar Hertzberg (i glossaret til lovene) antar at *lesa* sigter til billedvævning, om det end er mulig at ordet kan betegne alslags figurfremstilling paa tøier. Hertil det poetiske *lesni*, som paa et sted (Landnáma 49. 173) brukes om et kvindelig hodelin (*lesnis stofn* «hode») og paa et andet sted (Líknarbraut 24) om chrismale, d. v. s. den duk som blev bundet om panden paa den som salvedes i hodet (oldn. *krismaklæði*, I. D. III, 288). Saavel Egilsson som F. Jónsson (Lex. poet.) har fuldstændig misopfattet dette ord. Vanskeligere er det at forklare, hvorledes nyisl. *les* kan ha faat betydningen «strikkede varer», hvortil svarer det beslegtede mht. *lismen* (ogsaa schweiz.) «strikke» (sml. oht. *lesa* om et vist klædningsstof). Som en analogi kan maaske anføres at mht. *stricken* ogsaa brukes om baandvævning.

[3] Oldn. *byrða* er samme ord som osaks. *burdian* «kante» (dertil fransk *bordure*, hvorav *baldyre*). Helt forskjellig er *brodere:* osaks. *brordōn*, oht. *gabrortōn*; dette hører sammen med «brodd» (sml. tysk *sticken* «brodere»). Da broderiet i gammel tid mest var indskrænket til borderne, kom de to ord til

med sydde prydelser av (farvet) lin-, silke- eller guldtraad. Hvad der i sagaen uttrykkes ved *leggja (borða) með gulli* (sml. *gulligr borði*), heter i digtet *gullbóka*, egentlig pryde med guldmønstre, av *bók* «figurert teppe» [1], egentlig om de farvede billeder i manuskripterne [2]. Da med guldtraad indvævede figurer [3] sikkert bare forekom paa indførte (mest orientalske) stoffer (sml. *pell gullofit, guðvefr gullofinn)*, kan her kun være tale om guldbroderier, d. v. s. de omhandlede billeder maa være paaført med guldtraad.

Herefter synes da de i Gudrunkvadet omhandlede «frankiske sale» at ha været en slags brede border eller smale tepper med guldbroderte billeder; at de tillike har været meget lange, frem-

at løpe sammen; sml. ags. *byrdistre, byrdicge* «plumaria, brodererske». Leksikografer (f. e. Fritzner og F. Jónsson i Lex. poet.) gjengir *byrða* urigtig med «indvæve billeder».

[1] De i Guðr.hvǫt 4 og Hamð. 7 omtalte *bláhvítar bǫkr (ofnar vǫlundum)* synes efter ordlyden at betegne sengklær prydet med blaa mønstre, sml. *blæja með mǫrk blá, ok trǫf fyrir enda*, Laxd. kap. 55, *blámerktr dúkr* i isl. maaldager. Imidlertid er den mulighet ingenlunde utelukket at *blá-* oprindelig er et teknisk uttryk for farvede mønstre og gjengir det ags. *bléo* «farve» (*bléocræft* «ars plumaria, broderi»). Herefter vilde *serk bláfáan* i Rigsmál 29 svare til ags. *bléofág*.

[2] Dertil osaks. glosser: plumaria (velamina), *ibocade*; opere plumario in modum plumæ, *gibokod* (Heinzel og Detters utg. av Sæm. Edda II, s. 495). Sml. finsk *kirja* 1. bok, 2. alt broket; ags. *bōcreād* «mønje». Stephani, Die textile Innendekoration des frühmittelalt. deutschen Hauses, s. 32, bemerker: «Die Bilder des Bayeux-Teppichs sind nichts anderes als die auf textilen Stoff übertragenen Miniaturen des XI. Jahrhunderts.» Om de nederlandske broderier fra Masejk siger han (s. 22): «Dieselben gehören dem VII. Jahrhundert an, und zeigen den Charakter der schottischen Malereien aus der Zeit des Beda Venerabilis (672—735), z. B. Drachenköpfe mit verschlungenen Lilien, welche mit Gold- und Seidenfäden auf seidener Unterlage gestickt sind.» Sammenligningen med malerier findes alt i latin, hvor *(acu) pingere* er «brodere». Ogsaa det ovenciterte oldn. *skript* betegner saavel maleri som broderi; sml. gr. γράφω «broderer». — F. Jónsson (Lex. poet.) slutter sig til V. Guðmundssons forklaring (i Pauls Grundriss), hvorefter *bók* «figureret teppe» skal ha sit navn av at der benyttedes *spjǫld* av bøketræ, en ganske uholdbar mening.

[3] Usikkert er derimot om de alt fra forhistorisk tid kjendte med guldtraad gjennemtrukne tøier alle var indført fra Syden (sml. Heyne, Fünf Bücher deutscher Hausaltertümer III, 327 f.). Saaledes det slør som Olav Tryggvesøns søster gav Kjartan (*motr hvítr gullofinn*, Eyrb. kap. 43, 45, Flat. I, 453), hvori skulde være indvævet for 8 øre guld, og den hodeduk som Gisle Surssøn bragte med fra England: *hǫfuðdúk tuttugu alna langan, ok ofit i glit af gulli í þrim stǫðum* (Gísla s. kap. 12: de tre striper med guldbrokade synes at vise at tøiet var bestemt for tre slør).

gaar av de talrige scener som broderierne har fremstillet. Vi nævnte ovenfor at frankiske guldbroderier av lignende art er bevart fra 7. aarhundrede. Baandformen gjenfindes ogsaa ved Bayeux-teppet (med dets længde av 71 m. mot en bredde av 0,46 m.), hvis fremstillinger fra krigerlivet vistnok er brodert med uldtraad, men — som fremhævet av Stephani, Die textile Innendekoration, s. 33 — med en teknik som ellers kun tilhører guldbroderiet. Slike arbeider kunde naturligvis ikke alene gjøre dekorativ virkning, men tjente som garnering for andre tøier.

Ogsaa for arsalens vedkommende henviser det ældste belæg til det karolingiske Franken. Spørsmaalet blir da, om der ogsaa for slike sengeomhæng kan paavises frankiske forbilleder. Direkte beviser for frankiske pragtsenge av denne art findes først fra 11te aarh. (Stephani, anf. st. 31), men sandsynligheten taler dog for en høiere alder av senge- som av tron- og bærehimlen (baldakinen) overhode. Desværre er vi for litteraturens vedkommende — hvortil vi alene er henvist for at finde den sproglige forklaring av *arsalr* — reducert til endnu senere franske kilder; men det skal vise sig, at ogsaa disse er tilstrækkelige.

Den ældre tolkning av ordet *arsalr* (se A. Bugge, anf. st. 156 f.) som opstaat av **adrevats-sagulum* (av bynavnet Atrebates, nu Arras) peker — trods sin sproglige umulighet — forsaavidt i den rigtige retning som den forutsætter at ordets urhjem er Frankrike. Langt nærmere ligger det at forbinde *arsalr* direkte med den gammelfranske benævnelse for sengeomhænget: *dorsal*, *dossal* [1]. Herav kan *arsalr*, *assali* være opstaat ved overgang av *o* til *a*, som saa hyppig (i visse stillinger) i laanord (f. eks. oldn. *paðreimr* av ἱππόδρομος, tysk *Gardine* av m. lat. *cortina*, nt. holl. *kantoor* av *kontor*, norsk *kalas* av lat. *collatio*), og bortfald av det fremlydende *d*, begrundet i forhold som nedenfor skal omtales. Efter denne etymologi er det fremlydende *a* i det oldnorske ord kort (*á*'et i Sn. E. altsaa en speciel islandsk forlængelse). Assimilationen av *rs* til *ss* er alt indtraadt i gammelfransk (og m. lat.) og vel direkte

[1] Det glfr. ord betegner ogsaa forhæng for alteret og den bakerste side av baldakinen. M. lat. *dorsale*, *dossale* betyr «veggbetræk» (Du Cange) og «alterforhæng» (Gay, Dictionnaire archéologique, s. 560). Ordet lever endnu i spansk *dosel* «baldakin». Sml. lat. *dorsualia* «rygdækken for dyr» (*dorsum* «ryg»). Om mht. *rückelachen* se Heyne, Fünf Bücher etc. I, 248. 374. 376 (sv. *rødlakan*, se A. Kock, Arkiv f. nord. Fil. 29, 330 ff.); ags. *hrycghrægl* «dorsale».

overført herfra til oldn. *assali* (i oldnorsk synes ellers processen først indtraadt henimot aar 1300). Derimot staar endnu tilbake at forklare nominativformen *arsalr* for det ventede **arsall*. Ogsaa den faar dog gjennem gammelfransk sin fulde belysning.

Likesom i Gudrundigtet *salr* og *arsalr* stilles sammen, saaledes danner i gammelfransk *ciel* og *dossal* en forbindelse som vender tilbake utallige gange; og likesom de to oldnorske ord utvilsomt har paavirket hinanden lydlig[1], saaledes ogsaa i gammelfransk, hvor *dosciel (dociel, douciel, dossiel)* er en meget hyppig biform. Ved at gjennemløpe citaterne hos Gaudefroy, Dictionnaire de l'ancienne langue française u. *dossal* vil man finde ikke mindre end 7 eksempler paa forbindelsen *ciel et dociel* brukt om sengeomhænget *(la cortine)*, og hertil føier Gay, anf. st. s. 563 nogen nye tilfælder. I denne forbindelse er *d* i sidste ord gaat op i det foregaaende *t*, hvilket vistnok har været hovedaarsaken til dets bortfald i oldnorsk (ved siden herav kan en opfatning av *d* som præpositionen *de* ha gjort sig gjældende, hvad man ogsaa ellers har eksempler paa).

Det glfr. *ciel* — hvorav ogsaa m. engl. *cele, seele* «tronhimmel, sengehimmel» (i lyd faldt sammen med *seele* «sal») — betyr baldakin, bære-, tron- eller sengehimmel. Hvor ordet forbindes med *dociel*, betegnes derved det øvre sengeomhæng, svarende til hvad Eyrbyggja s. kalder for *rekkjurefill*. I Volsungsagnet synes *salr ok arsalr* at ha gjengit det glfr. *ciel et dosciel*. Senere er begge ord forsvundet av det oldnorske sprog, tidligst *salr*, som har git plads for de hjemlige betegnelser *rekkjurefill* og *borði* (Fljótsdœla), langt senere blev *arsalr* fortrængt av det likeledes laante *sparlak*.

[1] Uten forbindelse med dette *salr* staar oldn. *salún* «et slags kostbart tøi eller teppe», æ. d. *sallun* (Moth har ogsaa *sale* «sengteppe»; dette stammer fra mnt. *salūn* «teppe» (mht. *schalūne*), egentlig bynavnet Chalons.

BJARNASONA-KVÆÐI OG HANDELEN PAA TJØRN.

Av Alexander Bugge.

Docent Knut Liestøl har i «Maal og minne» 1914, 4. hefte, s. 181—199, skrevet et interessant opsæt om «Sogegrunnlaget for ei islendsk folkevise.» Han viser der, at det historiske grundlag for det saakaldte «*Bjarnasona-kvæði*» er fortællingen om drapet paa den ranrikske høvding Jon Drottning efter nyaar 1206, slik som det skildres i «Bǫglungasǫgur». Kvædet blir paa den vis en av vore faa historiske folkeviser og faar derved dobbelt interesse. At Liestøl har ret i sin paavisning, kan ikke være tvilsomt. Derimot har han ikke ret i, at det er Moltke Moe, som først har set den historiske sammenhæng. Sophus Bugge har i sit eksemplar av P. A. Munchs «Det norske Folks Historie» III, s. 483 nederst paa siden, hvor det fortælles om Jon Drottnings død, med haandskrift fra sine yngre aar tilføiet: «Tildragelsen besynges i en islandsk Folkevise (Ísl. fornkvæði No. 21)». I sin utgave av «Íslenzk fornkvæði» utg. ved Svend Grundtvig og Jón Sigurðsson I, s. 168 har han under «Bjarnasona kvæði» tilføiet: «Se Hákonar s. Sverrissonar C. 8 (Brusewitz Elfsyssel S. 138 f.)»[1]. Fra ham eller Moltke Moe har rimeligvis O. A. Øverland faat sin kundskap. I «Illustreret Norges Historie» III, s. 155, anm. 1 sier han efter at ha fortalt om drapet paa Jon Drottning: «Man har troet, at det er denne Begivenhed, som Islænderne endnu mindes i Visen om Bjørnssønnerne. Throns Hustru kaldes her Ragnfrid eller Ragnhild, og Tildragelsen skildres ganske paa samme Vis som i Sagaen.»

[[1] Jfr. «Maal og minne» 1915, s. 233.]

(Trykt 12. februar 1916.)

Professor Magnus Olsen har i et interessant tillæg til docent Liestøls avhandling («Maal og minne» 1914, s. 200—203) paavist grunden til at netop en islandsk folkevise kom til at synge om Jon Drottnings død. Jon Drottning hørte nemlig hjemme paa øen Tjørn sydligst i Bohuslen, og her finder vi det merkelige gaardsnavn *Íslendingabýr*, d. e. islændingernes gaard. Magnus Olsen uttaler følgende: «Navnet utsiger, at der her — antagelig i 13de eller 14de aarh. (ældre er neppe opdelingen av Nordvik i flere parter) — har bodd islændinger. Man kan gjætte paa islandske kjøbmænd, som i kortere eller længere tid har hat sit tilhold paa Tjørn.» Disse islændinger skyldes det, mener Magnus Olsen, at fortællingen om Jon Drottnings død er gaat over i en islandsk folkevise.

Magnus Olsens gjetning er uten tvil rigtig og trænger ingen nærmere begrundelse. Men det kunde ha sin interesse, om vi kunde forklare grunden til at det i førstningen av 1200-tallet bodde islændinger paa en ø sydligst i Ranrike. Det er det jeg i det følgende skal prøve at gjøre.

Ser vi paa et kart, ser vi at Tjørn ligger like nord for Marstrand. Byen Marstrand *(Másstrandir)* blev grundlagt av Haakon Haakonsson eller kom op under ham. I slutningskapitlet av Haakon Haakonssons saga, hvor det gives en oversigt over kongens virke, heter det[1]: Hann lét byggja Málstrandir (variant: Mástrandir) ok margar aðrar eyðieyjar i Víkinni». Første gang vi hører om Marstrand er vinteren 1226—27. Skule jarl sendte høsten 1226 to sendemænd til kong Valdemar i Danmark. De vendte hjem om vinteren og maatte for isens skyld lægge til i Marstrand. Men dér blev de overfaldt og dræpt av Ribbungerne, som holdt til i Ljodhus. Det laa mange kjøbmænd i havnen, men ingen vilde hjælpe dem. Det heter i sagaen[2]: «Þetta sama haust gerði Skúli jarl sendimenn til Valdimars konungs: Kolbein ketturygg (ok) Grunnda féhirði; ok er þeir fóru heim um vetrinn lágu þeir í Másströndum fyri ísa sakir. Knútr var þá í Ljóðhúsum; ok er hann spurði þetta, tóku Ribbungar léttiskip, ok fóru at þeim, ok kómu á þá óvara; þar lágu margir kaupmenn í höfnum ok vildu ekki hjálpa þeim, en þeir vörðust vel ok drengiliga, ok féllu þar báðir með föruneyti sínu nær öllu.» Disse kjøbmænd, som ikke vilde hjælpe Skules mænd, laa uten tvil i

[1] Saga Hákonar Hákonarsonar k. 333 (Fornmannasögur 10. s. 154).

[2] Sammesteds k. 150 (Fornm. 9, s. 399 f.).

Marstrand for sildefiskets skyld og var vel utlændinger, siden de ikke vilde blande sig i ufreden indenlands i Norge. Det kom ved denne tid mange utenlandske skib til Viken om vinteren. Vaaren 1225 var det saaledes saa stor kulde og saa meget is i Viken, at baade kugger og andre skib *(sá þeir . . . bæði kugga ok önnur skip)* laa frosset ind i isen.[1] Disse kugger, som vel tilhørte tyske kjøbmænd, er uten tvil kommet til Viken for sildefiskets skyld; dette foregik ialfald siden (ved 1300) om vinteren.[2]

Efterat Marstrand var kommet op i 2den fjerdedel av 1200-tallet, blev denne by det naturlige midtpunkt for sildehandelen, baade da fisket stod paa sit høieste ved aar 1300 og i anden halvdel av 1500-tallet, da det paany slog rikt til. At det var sildefisket, som gjorde, at det vokste op en by — Marstrand — paa den lille Koön syd for Tjørn, kan heller ikke være tvilsomt. Men selve sildefisket utenfor Ranrike eller ved Viksiden, som det siden kaldtes, maa være meget ældre end Marstrand. I Olav den helliges saga heter det, at kong Olav «forbød al vareførsel fra Viken op til Gautland, baade sild og salt, det kunde Gauterne vanskelig undvære»[3]. Fra denne tid maa det, om end kanske med avbrytelser, ha været fisket sild utenfor kysten av Ranrike. Silden blev fra først av bare tørret, siden blev den ogsaa saltet og kunde da utføres selv til fjerne egne. Saltning av sild maa visst alt ha fundet sted paa slutten av 1100-tallet; for det er litet rimelig at tørret sild kunde taale at utføres den lange vei til Island og Hjaltland.[4] I Skaane var det fra først av slik, at ingen utlændinger fik lov til at ta del i selve sildefisket. De maatte kjøpe silden av de danske fiskere, men kunde tilberede den paa stedet. For Bohuslensfisket fastsatte Fredrik II i 1561, at «alle udlændiske Kjøbmænd, som for.ne Sildfisket besøgendes vorder, skulle ligge udi vor Kjøbstad Marstrand og ingen andensteds, og der skulle de udgive til os og Kronen deres Aaresild, som er 4 Vol af Aaren og ½ Daler af Læsten til Told af de Sild, de ud af Riget førendes vorder»[5]. Utlændinger fik saaledes

[1] Saga Hákonar Hákonarsonar k. 124 (Fornm. 9, s. 368).

[2] Jfr. A. Bugge, Der Untergang der norwegischen Schifffahrt im Mittelalter, Vierteljahrsschrift für Sozial- u. Wirtschaftsgesch., XII, s. 122 f.

[3] Heimskringla, Olafs s. helga, k. 61.

[4] Jfr. B. E. Bendixen, Vareomsætningen mellem England og Norge, Historisk tidsskrift 5. række, b. III, s. 286.

[5] Norske Rigsregistranter I, s. 318.

i anden halvdel av 1500-tallet ikke lov til at ta del i selve fisket, men bare til at kjøpe, tilberede og utføre silden. Like ens synes det at ha været i middelalderen, ialfald paa Haakon V Magnussons tid, da vi har de fleste oplysninger om sildefisket ved Viksiden.[1] Men var det slik ved aar 1300, var det visselig like ens hundrede aar før, da utenlandske kjøbmænd hadde endda færre rettigheter i Norge. Følgen av dette var selvsagt, at det blev nogen faa faste steder som fiskerne fra aar til andet kom til med sild og hvor de solgte den.

Før Marstrand kom op maa øen Tjørn ha været et slikt midtpunkt for sildehandelen. Her blev silden opkjøpt og tørret eller saltet. Sildehandelen bragte rikdommer til øen. Den skyldtes det, at Tjørn tidlig fik sin stenkirke, som hovedsognet paa øen fik navn efter *(Steinkirkju sókn)*.[2] Silden skyldtes det ogsaa, at høvdingeætten paa Tjørn paa 1100- og 1200-tallet var en av de mægtigste i Norge. — Flere andre norske stormandsætter i gammel tid, bl. a. Bjarkøyætten, skyldte som bekjendt ogsaa handelen sin rikdom og magt. — Lendermandsætten paa Tjørn, som vi for korthets skyld efter flere av dens mest kjendte medlemmer kan kalde Drottningætten, kan følges fra midten av 1100-tallet til henved 1400. Den stod paa høiden av sin magt i de første hundrede aarene av denne tid. Den sidste lendermand vi kjender av ætten, var Jon Drottning som døde i 1274.[3] Paa 1300-tallet, da det begyndte at gaa tilbake med sildefisket, gik det ogsaa tilbake med Drottningætten. Jon Saulesson eller Jon Drottning, som var lagmand i Ranrike i 1339, bærer ikke herretitel.[4] Hans svigersøn og arving, Herbjørn paa Bø, synes ikke at ha hat nogen titel eller offentlig stilling. Den første av ætten, som vi kjender, er lendermanden Jon av Tjørn ved 1150[5]; hans søn Asbjørn var en av Magnus Erlingssons fornemste høvdinger og faldt i Norefjorden 1184. Asbjørn Jonsson kom til Konghelle 4. april 1184 et par dager før kong Magnus og tilsa bymændene til møte.

[1] Jfr. A. Ræstad, Kongens strømme, s. 121 ff.

[2] Nævnes første gang i 1325, Diplomatarium Norvegicum I, n. 184, men er sikkert ældre.

[3] Gustav Storm, Lendermandsklassens Talrighed. Historisk tidsskrift, 2 r., b. IV, s. 178.

[4] Dipl. Norv. V, n. 132, Biskop Øysteins Jordebog, udg. ved H. J. Huitfeldt, s. 322, 526.

[5] Jfr. Magnus Olsen, «Maal og minne» 1914, s. 201 f. At Drottningættens hovedsæte var Tjørn, siges uttrykkelig i Fornmannasögur 8, s. 137.

Da kongen kom til byen, fik han al den hjælp, som kunde gives, deriblandt to skib; det ene het Keip, det andet Vallabussa.[1] Av disse skib styrte Asbjørn Jonsson det ene; det maa ha været Vallabussa; for dette navn betyr «bussen fra Valla sogn *(Valla sókn)*» paa Tjørn.[2] Busserne var en skibstype, som mest bruktes som handelsskib, især i farten paa Island og England.[3] Det er derfor ikke underlig at de to ovenfor nævnte fartøier i Flatøyboken kaldes «Islandsfarere» *(Íslandsför)*. Denne oplysning er sikkert rigtig. Vallabussen gik vanlig i fragtfart paa Island med sild fra Tjørn og vel for regning av lendermanden der.

Men islændingene selv drev endda ved 1200 en utstrakt skibsfart. De seilet saaledes til Hebriderne, til østkysten av England og helt til Rouen og Slesvig.[4] Oftest kom de selvsagt til Norge. Sverre nævner dem mellem andre utenlandske kjøbmænd, som kom til Bergen, i en tale han holdt i 1186.[5] Likeledes nævnes de i en skildring av Bergen ved 1191 i det lille skrift «*De profectione Danorum in terram sanctam.*[6] Det er derfor ikke underlig, at de ogsaa er kommet til sildefisket i Ranrike og har gjestet Tjørn. Dér hadde de selvsagt sin faste plads, hvor de bodde og handlet. Slik var det ved alle gamle handelsplasser i Nordeuropa, særlig ved de skaanske sildemarkeder i Skanør og Falsterbo. De danske fiskere hadde paa halvøen dér sine faste plasser paa stranden ved Hølviken, «og navne som Mønboleie, Svenborgleie, Aarhusleie o. l. peger paa fiskernes hjemstavn.[7]» «Flere Hansestæder havde sikret sig bestemte pladse paa halvøen, hvor de kunde salte og handle, saakaldte fed eller paa tysk vitter; her havde de faaet lov til at have deres egen foged, som holdt orden mellem dem, som kom fra hans by, dømte dem imellem og førte tilsyn med omsætningen.»[8]

[1] Fornmannasögur 8, s. 204: Af Konungahellu hafði hann II skip, ok hét annat Keip (variant: Keipa), en annat Vallabúza.

[2] Navnet er første gang rigtig forklart av Halvdan Koht, Sverre-soga fraa gamalnorsk, s. 108 anm. Om *Keipa* minder gaardsnavnet *Keiparjóðr* i Forshella og i Moland sogn (paa Oroust), Biskop Eysteins Jordebog, utg. ved H. J. Huitfeldt, s. 310, 349 ff.

[3] Jfr. Hjalmar Falk, Altnordisches Seewesen, s. 110.

[4] Vierteljahrsschr. f. Sozial- und Wirtschaftsgesch. XII, s. 92 ff.

[5] Fornmannasögur 8, s. 250 (k. 104).

[6] Scriptores rerum Danicarum, ed. Langebek V, s. 353.

[7] Kr. Erslev i «Danmarks Riges Historie» II, s. 324.

[8] Sammesteds, s. 327.

Paa lignende vis maa forholdene ha været ordnet paa Tjørn ved aar 1200. Islændingene holdt her til paa *Íslendingabýr*, en gaardpart under Nordvik i Steinkirkja sogn paa utsiden av Tjørn, omkr. 5 km i sydvest for sognekirken.[1] De stod under vern av lendermanden paa Tjørn og betalte vel avgift eller leie til ham. For gaarden *Íslendingabýr* tilhørte endda paa 1400-tallet Drottningætten.[2] Men ogsaa andre utlændinger, eller rettere mænd fra andre norske nybygder, gjestet Tjørn.

Hjalterne (indbyggerne paa Hjaltland eller Shetlandsøerne) drev i den tidligere del av middelalderen likesom islændingene ikke saa liten skibsfart. Hjeltefjord *(Hjaltafjorðr)* paa utsiden av Askøy i Søndhordland minder endnu om deres gamle handel paa Bergen; en av de mest fremstaaende bymænd i Bergen paa Haakon V's tid het *Sigvarðr Hialtr*,[3] og ned gjennem hele middelalderen møter vi hjaltlændinger i denne vor største handelsby. Men hjalterne kom ogsaa til sildefisket i Viken og gjestet Tjørn. De bodde i Valla sogn paa en gaard, som efter dem fik navnet *Hjaltabœr* (d. e. Hjalternes gaard)[4]. Ogsaa andre stedsnavn paa Tjørn minder om den tid, da øen var midtpunktet for sildefisket og da det sikkert ogsaa, like ens som i Skanør og Falsterbo, blev holdt marked samtidig med fisket. I Steinkirkja sogn ligger saaledes Budalen (i gammel tid *Búðadalr*, d. e. dalen med boderne)[5]. Her maa vi tænke os at kjøbmændene har hat sine boder, mens markedet blev holdt. Gaarden eiedes paa 1300-tallet av en gammel æt paa Tjørn ved navn Bulsungerne *(Bulsungar)*. I samme sogn laa ogsaa et *Búðanes* (d. e. nesset med boderne). Gaarden var like ens som *Íslendingabýr* oprindelig en part av Nordvik og tilhørte altsaa Drottningætten.[6] Her maa det likeledes ha staat kjøbmandsboder. Ogsaa *Haugbúðir* i Steinkirkja sogn synes at minde om at det der har været en handelsplads.[7] I Kløvedals sogn sydvestligst paa øen laa boderne, hvor silden blev saltet; stedet kaldes nu Seltebo (i gammel tid *Seltibúðir*, d. e. saltebodene)[8]. En holme

[1] Efter Magnus Olsen, «Maal og minne» 1914, s. 202.

[2] Biskop Øysteins Jordebog, s. 322 nævner *Sauli j Islænningaby*; denne mand tilhørte efter Magnus Olsen Drottningætten.

[3] Norges gamle Love II, s. 122.

[4] Biskop Øysteins Jordebog, s. 319 f.

[5] Sammesteds s. 321 f.

[6] Sammesteds, s. 323.

[7] Sammesteds, s. 321, 323.

[8] Sammesteds, s. 324, 526.

utenfor øen blev kaldt Saltholmen *(Saltholmr)*[1]; her blev det vel brændt salt. Like utenfor sydspissen av Tjørn ligger Klædesholmen. Hvor gammelt dette navn er, vet jeg ikke. Men er det fra middelalderen, kan det være et minde om at utenlandske kjøbmænd her hadde boder og solgte klæde.

Sildefisket blev uten tvil i gammel tid drevet utenfor hele kysten av Bohuslen. Men flere ting tyder paa at silden foruten paa Tjørn og siden i Marstrand ogsaa er blit bragt i land, solgt og tilberedt andre steder langs kysten. Det sier sig selv at Dragsmark præmonstratenserkloster paa Bokeneshalvøen hadde del i fisket. En kjøbmand fra Tunsberg kom saaledes 29. april 1305 til Lynn i England med sild i skibet *Draxemorch* (d. e. Dragsmark, opkaldt efter klostret og vel tilhørende dette).[2] Men flere stedsnavn rundt om i fylket minder ogsaa om gammel handel, særlig med utlandet. Jeg tænker ikke paa Björkön utenfor indseilingen til Gøtaelven, og paa skibsfarten opover denne elv, men paa navn som *Danadalr* (Danernes dal) i Mykleby sogn paa Oroust, et navn, som det kunde være fristende at sætte i forbindelse med at danske farmænd har holdt til der.[3] I Skee sogn *(Skeðjofs sókn)* længst nord i Ranrike laa *Gautabúðir* (d. e. Gauternes boder)[4], hvor det ligger nær at tro at farmænd fra Vestergøtland har hat boder. I Bokenes i Lane herred (ved Gullmaren) laa *Knarravík* (av *knǫrr*, knar, handelsskib), hvor handelsfartøier maa ha brukt at lægge til.[5] I Svarteborg sogn (i Tunge herred) laa gaarden *Ísland*, som mulig ogsaa har faat sit navn av gammel handelsforbindelse med Island.[6] Endda flere navn kunde nævnes.

Det maa være sildefisket som har lokket islandske og hjalt-

[1] Biskop Øysteins Jordebog, s. 230.

[2] Diplomatarium Norvegicum XIX, s. 503. Mulig er dette samme skib, som en i Bohuslen hjemmehørende korsbror i Oslo testamenterte bort og som kaldes *Draxmorken* (Dipl. Norv. III, n. 160, s. 149 [16]). Ogsaa paa Haakon Haakonssons tid var der et skib av dette navn *(Dragsmǫrkin* eller *Dragmókin)*, Fornmannasögur 10, s. 52 (Hákonar saga Hákonarsonar, k. 277).

[3] Biskop Øysteins Jordebog, s. 314, 319.

[4] Sammesteds, s. 227, 389, 390.

[5] Sammesteds, s. 357. Minder gaarden Hallǫnd *(j Hallandum)* i Bro sogn om gammel handelsforbindelse med Halland? Sammesteds, s. 372.

[6] Sammesteds, s. 366.

landske farmænd til Tjørn. Men efter at Marstrand omkr. 1225 var begyndt at komme op, maa vi tro at alle utlændinger søkte dit. Ved denne tid gik det ogsaa mere og mere tilbake med islændingernes egen skibsfart, som visst alt ved midten av 1200-tallet næsten var ophørt. Jeg tror derfor, at «Bjarnasona-kvæði» er digtet ikke mange aar efter drapet paa Jon Drottning.

NOGEN NORSKE STEDSNAVNES VIDNESBYRD OM KJØBMANDSFÆRD I MIDDELALDEREN.

Tillæg til *A. Bugge:* Bjarnasona-kvæði og handelen paa Tjørn (ovfr. s. 32 ff.).

Av **Magnus Olsen.**

I.

Bjarnasona-kvæði har ført os ind paa spørsmaal vedrørende handelsforbindelser mellem Norge og Island i middelalderen. Efterat docent Knut Liestøl hadde levert det fuldstændige bevis for, at denne islandske folkevise har hentet sit emne fra en historisk begivenhet, som fandt sted i Bohuslen i 1206, har professor Alexander Bugge indgaaende belyst den historiske bakgrund for visens eller visestoffets overførelse fra Viken til Island i det 13de aarh. Sikkert med rette lægger Bugge hovedvegten paa det bohuslenske sildefiske, som betinget en livlig handelsforbindelse med Island, Hjaltland og andre fremmede lande, og blandt hans bevismateriale spiller stedsnavne som *Íslendingabýr* (jfr. MM. 1914 s. 201 ff.), *Hjaltabœr, Búðadalr, Búðanes, Haugbúðir* og *Seltibúðir* paa Tjørn en fremtrædende rolle.

Om det sidste av disse navne bemerker Bugge (ovfr. s. 37): «I Kløvedals sogn sydvestligst paa øen laa boderne, hvor silden blev saltet; stedet kaldes nu Seltebo (i gammel tid *Seltibúðir*, d. e. salteboderne [Biskop Eysteins Jordebog s. 324, 526]).»

Denne forklaring av navnet *Seltibúðir* maa i den sammenhæng, hvori Bugge ser det, synes særdeles tiltalende. En sprogmand vil dog studse noget ved den paafaldende form, som navnets 1ste led har. *Selti-* skulde forutsætte et gammelnorsk verbum

**selta* (fortid **selta*), at salte, hvortil *Selti(búðir)* forholdt sig paa samme maate som f. eks. *sendi(maðr)* til verbet *senda*. Men noget saadant verbum er ikke paavist hverken i gammelnorsk eller nynorsk; «at salte» het i gammelnorsk kun *salta* (fortid *saltaða*), og den samme form har verbet ogsaa i vore bygdemaal (*salta*, fortid *salta*) efter Aasen's og Ross's ordbøker.

Maa man saa avvise Bugge's forklaring som sproglig umulig? Ja, det kan synes saa, naar man kun regner med norsk sprogstof. Men Bugge har lært os, at *Seltibúðir* ikke behøver at være en norsk navneform. Det kan godt tænkes, at der her foreligger en dannelse, som avviker fra norsk sprogbruk, men som faldt naturlig i de fremmede kjøbmænds sprog, som i middelalderen drev sildehandel paa Tjørn. I saa fald har vel *Seltibúðir* snarest været en islandsk navneform.

I virkeligheten forekommer i islandsk ved siden av *salta* (fortid *saltaði*), som til alle sprogets tider synes at ha været det vanlige ord for «at salte» (jfr. nyislandsk *söltunarhús* = *salthús* «salteri» ifølge Jónas Jónasson's Ný dönsk orðabók, 1896), ogsaa et verbum *selta* (fortid *selti*). I G. T. Zoëga's Íslenzk-ensk orðabók (1904) opføres *selta* «make salt *eða* saltish», og Thorkelsson (Supplement til islandske Ordbøger III, 2, 1894—97, s. 923) anfører eksempler paa dette verbums bruk fra den nyeste litteratur: «skal selta það [ɔ: heyið] með muldu salti eða heldur saltlegi» Búnaðarrit V (1891) 69,30, «[sjórinn] seltist án afláts» Stafróf náttúruvísindanna I 44,5 (1879).[1] Skjønt *selta* ikke er paavist ogsaa i den gamle islandske litteratur, ligger det dog nær at tænke sig, at dette aabenbart forholdsvis litet brukte ord ikke først skriver sig fra den senere tid. Efter al sandsynlighet er det ikke yngre end stedsnavnet *Seltibúðir* paa Tjørn.

Naar vi altsaa kun tar hensyn til det foreliggende sprogmateriale — verbet *selta* kun paavist i (ny)islandsk —, peker sammensætningen *Seltibúðir* efter sit 1ste led snarest mot Island, om det end ikke kan benegtes, at *selta* og *selti-* ogsaa engang har eksistert i norsk. Hertil kommer saa, at *Seltibúðir*, som Bugge har vist, ogsaa efter sit hele historiske milieu med lethet kan opfattes som et i en kreds av islandske kjøbmænd opstaaet

[1] Verbet *selta* findes ikke opført i de islandske ordbøker av Guðmundur Andrésson (Gudm. Andreæ, 1683), Haldorsen (1814), Eiríkur Jónsson (1863) og Guðbr. Vigfusson (1874). Heller ikke i Konrad Gislason's dansk-islandske ordbok under «salte».

navn. Baade ydre forhold og selve navneformen synes da bestemt at tale for, at man i *Seltibúðir* paa Tjørn skal se et minde om Islands handelsforbindelse med Viken i 13de aarh. og tiden deromkring.

II.

Ikke bare med Island, men ogsaa med Hjaltland (Shetlandsøerne) har Tjørn hat handelsforbindelse i middelalderen; med fuld grund har Alexander Bugge stillet gaardnavnet *Hjaltabœr* d. e. hjalternes gaard, paa linje med *Íslendingabýr*[1] og *Seltibúðir*. Her hvor der er tale om Vikens handelsforbindelser med de fra Norge bebyggede lande vestenfor havet, bør ogsaa mindes om et andet gaardnavn paa *-búðir* i denne landsdel, nemlig

Skjalgsbúðir, nu Skjelsbu, utt. *sjæ'lsbú* (*i Skialgsbudum* Biskop Eysteins Jordebog s. 513), paa Vesterøen, Hvaler (gaard-nr. 53); ved sundet mellem Vesterøen og Spjærøen.

Om dette gaardnavn bemerker O. Rygh (Norske Gaardnavne I s. 266): «*Skjalgsbúðir*, af Mandsnavnet *Skjalgr* eller Tilnavnet *skjalgr*, den skjeløiede (oftere i Formen *skjalgi*, K. Rygh [Norske og islandske Tilnavne, Trondhjem 1871] S. 56). At mærke er, at der paa Grønland fandtes et Sted af samme Navn (Flatøbogen III s. 452). Et tilfældigt Sammentræf af Navne var vel her tænkeligt; men naar det gjælder et saa sjeldent Navn, bliver det dog sandsynligt nok, at det ene Sted er opkaldt efter det andet.»

Det sammentræf av navne, som man her har at gjøre med, er saa meget merkeligere, som 1ste led i *Skjalgsbúðir* er et ellers sjelden forekommende mandsnavn.[2] Det kjendes bedst fra den navnkundige Sole-æt. Som den ældste bærer av navnet tør ansees Torolv *skjalgr*, Erling Skjalgssøns far. Naar her sønnen kaldes efter farens tilnavn, saa viser dette, at *Skjalgr* allerede da betragtedes omtrent som virkelig navn i ætten. Derfor kunde Erling kalde en av sine sønner for *Skjalgr*, og to mandsaldre senere (1094) optræder en *Skjalgr af Jaðri*, som sandsynlig er en sønne-

[1] Av navne, sammensatte med *Íslendinga-*, utenfor Island kan her mindes om *Íslendingabúðir* og *Íslendingatoftir*, navn paa flere steder paa Norderøerne, Færøerne. Disse stedsnavne behøver dog ikke at ha hensyn til islandske kjøbmænd; jfr. Hammershaimb, Færøsk anthologi I s. XI.

[2] Se E. H. Lind, Norsk-isländska dopnamn och fingerade namn från medeltiden sp. 915.

søn av Skjalg Erlingssøn. Fra senere tid nævnes c. 1300[1] en *Gydha*, som kaldes *Skiags kona*, og ved aar 1337 en islandsk prest *Þorsteinn Skjalgsson*, samt fra 1232 en orknøing («mágr Jóns jarls») *Sigvaldi Skjalgsson*. Ved disse 3 sidste eksempler kan dog, som Lind (anf.st.) bemerker, foreligge tilnavnet *skjalgr*.[2] Det er dog ikke utelukket, at en eller flere bærere av Skjalg-navnet har nedstammet fra de gamle høvdinger paa Sole. En *Skjalgr* av Sole-ætten har jeg videre formodet i den '*Scheleir*' Torolvssøn, en geistlig, som omtales c. 1170 i en Cuthbertlegende; se Historisk tidsskrift 5. række II s. 181 ff. Og endelig har vi foruten *Skjalgsbúðir* to med *Skjalgr* sammensatte stedsnavne: *Skjalgsnes*, antagelig Skjelsnes i Stjernerø (Norske Gaardnavne X s. 305, jfr. s. 186), og *or Skielgstadom* (Aslak Bolts Jordebog 61) i Hevne. Det første av disse navne kan meget godt være benævnt efter et medlem av Sole-ætten, da *Skjalgsnes* kun ligger nogen timers seilads nordenfor Sole.

Efter hvad vi vet om navnegivningen i den ældre middelalders stormandsætter, tør vi gaa ut fra, at *Skjalgr* i det 11te og 12te aarh. var eiendommelig for Sole-ætten og vistnok for den alene. Nu vet vi videre, at kjøbmandsfærd i de samme aarhundreder var en anset syssel, hvortil mænd av de fornemste slegter med forkjærlighet hengav sig (jfr. eksempler i det følgende, samt ovenfor s. 35). Det ligger da meget nær at tænke sig, at *Skjalgsbúðir* paa Hvaler og paa Grønland henviser til en kjøbmand Skjalg av Sole-ætten, selv om de historiske kilder ikke har fundet leilighet til at omtale nogen Skjalg av denne æt netop som kjøbmand.

Ved *Skjalgsbúðir* paa Grønland — i Eiríksfjǫrðr ret overfor bispesætet Garðar — maa i denne sammenhæng mindes om, at den fornemste grønlandske landnaamsæt, Eirik røde's æt, stammet fra Jæderen, hvor netop navnet *Skjalgr* fortrinsvis hørte hjemme. Rimeligvis har forbindelsen mellem Grønland og Jæderen holdt sig nedigjennem det 11te og 12te aarh., saaledes at en Skjalg av Sole-ætten kan ha hat sine kjøbmandsboder paa *Skjalgsbúðir* i Grønlands centraleste bygd.

[1] Dipl. Norv. XII nr. 27, som handler om overdragelsen av en gaard i Hardanger til Munkelivs kloster.

[2] *Skjalgr* kjendes én gang som tilnavn fra det 13de aarh., og i den bestemte form (*hinn*) *skjalgi* er dette adjektiv et meget almindelig tilnavn; se foruten K. Rygh s. 56 — Finnur Jónsson, Aarbøger 1907 s. 200.

Skjalgsbúðir paa Grønland omtales i anledning av de stridigheter, som fandt sted i begyndelsen av 1130-aarene mellem grønlændingerne, hvis høvding var Einar Sokkessøn, og norske og islandske kjøbmænd (Flateyjarbók III 445 ff.). Der optræder i sagaen paa én gang 3 kjøbmandsskibe, hvorav et tilhørte den ansete islænding Hermund Kodranssøn, og de to hadde norsk mandskap. Det ene av de norske skibe eiedes av en ellers ukjendt person *Ǫzurr*, det andet av Kolbein Torljotssøn, aabenbart den samme som «Kolbeinn Þorljótsson á Bataldri», der ifølge Fagrskinna (Kjøbenh. 1902—03) s. 349 omkom i 1137 [1] paa overreisen fra Portør til Danmark i Sigurd slembedegns følge. Som Kolbeins ledsager paa Grønland nævnes en Ketil Kalvssøn, hvori man vist med rette har set en ætling av Olav den helliges ven og svoger, den mægtige oplandske høvding «Ketill kalfr af Hringunesi [i Stange]». Er dette rigtig, hadde Ketil Kalvssøns æt allerede før midten av 11te aarh. forbindelser med Grønland, idet en søn av Ketil kalv og kong Olavs søster Gunhild, *Finnr feginn*, var kongens ombudsmand paa Grønland. Efter denne Finn kaldtes et sted «fyrir austan jǫkla á Grœnlandi» *Finnsbúðir* (Hauksbók s. 335). [2]

Det er værdt at lægge merke til, at vi her har et grønlandsk stedsnavn paa *-búðir*, som efter den historiske overlevering maa tidfæstes til 1ste halvdel av 11te aarh. Ogsaa *Skjalgsbúðir* paa Grønland kan nogenlunde bestemt tidfæstes. Navnet er i fuld bruk i 1130-aarene og har rimeligvis hensyn til en kjøbmand ældre end de, som hadde stridigheter med Einar Sokkessøn. Det er til den anden side neppe ældre end Skjalg Erlingssøn, Erling Skjalgssøns søn, der sandsynlig har været den første bærer av *Skjalgr* som virkelig mandsnavn. Det kan passe godt at henføre *Skjalgsbúðir* enten til denne Skjalg eller til hans (sandsynlige) sønnesøn *Skjalgr af Jaðri*, som omtales ved aar 1094.

Vi kommer nu tilbake til det av O. Rygh reiste spørsmaal: Er det tilfældig, at navnet *Skjalgsbúðir* optræder baade paa Grønland og paa Hvaler, eller er der en direkte sammenhæng mellem de to *Skjalgsbúðir?* Den første mulighet bør man uten tvil tilbakevise; sammensætningen *Skjalgsbúðir* tilhører efter sit 2det led, som sikkert har hensyn til en i vedkommende egn ikke fast

[1] P. A. Munch, Det norske Folks Historie II s. 788.

[2] Jfr. Grønlands historiske Mindesmærker II s. 673 ff. — *Finnsbúðir* nævnes ogsaa Islandske Annaler s. 61 (1192), 120, 477 (1189).

bosat persons (sandsynlig en kjøbmands) boder, et bestemt, forholdsvis snevert kulturomraade, og det første led *Skjalgr* er et usædvanlig personnavn. Jeg kan dog ikke følge Rygh, naar han er tilbøielig til at tro, at det ene *Skjalgsbúðir* er opkaldt efter det andet; opkaldelse kunde neppe være mulig, uten naar det ene sted var et vide kjendt navn, hvilket ikke godt kan tænkes at ha været tilfældet ved noget av de to *Skjalgsbúðir*. Det naturligste er, forekommer det mig, at anta, at *Skjalgsbúðir* uavhængig er opstaat paa de to steder. Det er dog langtfra, at dette utelukker en nøie sammenhæng mellem de to stedsnavne. Da det sjeldne mandsnavn *Skjalgr* i den tidlige middelalder sandsynlig har været eiendommelig for en bestemt høvdingeæt, Soleætten, forekommer det mig naturlig at formode, at begge steder av navnet *Skjalgsbúðir* har hensyn til denne æt, ja, jeg skulde tro, at det blandt dens ikke mange medlemmer av navnet *Skjalgr* har været én enkelt person, efter hvem baade *Skjalgsbúðir* paa Grønland og *Skjalgsbúðir* paa Hvaler er blit benævnt. I saa fald skriver ogsaa det norske *Skjalgsbúðir* sig sandsynlig fra 11te aarhundrede.

Hvis denne formodning træffer det rette, skal man vistnok ikke tænke sig forholdet saaledes, at Hvaler (med markedsplads, delvis foranlediget ved sildefiske?[1]) har hat direkte handelsforbindelse med Grønland. Der følger av vor antagelse kun, at en Skjalg av Sole-ætten til tider har pleiet at besøke Grønland — med varer som korn, jern og trælast ut og med landets produkter, kreaturhuder og sælskind, hvalrossrep og hvalrosstænder (Kongespeilet kap. 17), tilbake igjen — og til andre tider har pleiet at indfinde sig paa Hvaler, hvor handelsforholdene i 11te aarh. kan ha været av en lignende art som de, Alexander Bugge for en noget senere tid har skildret ved Tjørn og Marstrand.

Endnu et tredje norsk stedsnavn paa *-búðir* skal jeg nævne i denne sammenhæng. Vi har ovenfor hørt om en *Finnr feginn* fra Oplandene, som noget ut i 11te aarh. seilet paa Grønland, hvor *Finnsbúðir* er benævnt efter ham. Det er vel ikke urimelig at anta, at det er den samme Finn, som har efterlatt sig et minde i navnet Finsbudalen, Skaatø gaard-nr. 7,9, (sammensat med

[1] Jfr. Sildebogen, snarest **Sildabugr*, d. e. sildebugten. Hvaler gaard-nr. 33,2 (Norske Gaardnavne I s. 264).

**Finnsbúðir*)[1] indenfor det gamle handelssted Portør (*Portyrja*) ved Kragerø. Finn er dog et overmaade almindelig navn, saa den her uttalte tanke ikke kan bli mere end en usikker gjætning.

Endelig skal jeg, i forbindelse med de her behandlede navne paa *-búðir* fra den ældste kristne tid, minde om gaardnavnet V i g e b u i Søgne (utt. *ví'gebú*, skr. *Wigenbou* 1610, antagelig **Víkingabúðir*, Norske Gaardnavne IX s. 53). Da denne gaard ligger ganske nær L a s t a d (gaard-nr. 38,10 under 38 Aalo) «d. e. Ladstad: Ladeplads», «ved Mundingen af Trysfjorden» (smst. s. 52), kan det synes naturlig at forklare navnet av *víkingr* m., viking, likesom V i k i n g e v a a g i Gulen (*Víkingavágr* Fornm. s. IX 20, 32), der efter O. Rygh (Personnavne i Stedsnavne s. 282 f.) mulig er sammensat med fællesnavnet *víkingr*. **Víkingabúðir* i Søgne kan være benævnt efter boder, tilhørende mænd, der, eftersom leilighet frembød sig, optraadte snart som kjøbmænd og snart som vikinger.

En anden forklaring av **Víkingabúðir* er imidlertid fremsat av O. Rygh, som (anf. st.) opfører navnet under mandsnavnet *Víkingr* med en sideform **Víkingi*. Denne sidste form antages paa grund av det 3 gange forekommende egdske gaardnavn V i g e l a n d (i Øiestad, i Vennesla og i Søndre Undal, paa det sidste sted skr. *Viking(g)aland* 1390 og senere). Rygh's opfatning maa synes temmelig dristig, og dette turde ogsaa være E. H. Lind's mening, eftersom han i sin navnebok intet hensyn tar til den. Naar man kommer i hu, at *Víkingaland* netop optræder i det sydnorske kystlandskap, forbi hvilket vikingernes alfarvei gik, vil man vel ikke finde det saa ganske urimelig at søke fællesnavnet *víkingr* (jfr. *Þrælaland*, sms. med fællesnavnet *þræll*, træl) ogsaa i dette gaardnavn, selv om en av Vigeland-gaardene (V. i Øiestad) ligger henimot 1 mil og en anden (V. i Vennesla) litt over 1 mil (luftlinje) fra sjøen.

[1] Finsbu(dalen) er sikkert et forholdsvis gammelt navn, da det nærliggende Nybu (gaard-nr. 7,30) aabenbart er git i forhold til dette (Norske Gaardnavne VII s. 38).

STULKU TÁTTUR.

Av Knut Liestøl.

I.

Som nr. 94 i Svend Grundtvig og Jørgen Blochs Føroyjakvæði (Corpus Carminum Færoensium) stend kvædet *Stulku táttur*. Axel Olrik hev i Arkiv f. nord. filologi VI, s. 246 ff. gjeve ei yversyn yver Føroyjakvæði med upplysningar um parallelar til dei einskilde visone. Ved Stulku táttur gjev han innhaldet med desse ordi: «Torstein jarl fælder jættekvinden Stulka efter at have lovet at tjæne kong Olav,» og han viser til nr. 41 i same verket: *Belfjóna*. Dette sistnemnde kvædet hev Iron jarls taatt i Didriks saga til grunnlag. Namni Gismar og Vismar finst i baae kvædi, men elles er dei heilt skilde, og Didriks saga ligg ikkje til grunn for Stulku táttur.

I boki um «Norske trollvisor og norrøne sogor» hev eg sett fram den meiningi at Stulku táttur «beintfram byggjer paa forteljingi um Torstein uksefot og trolli paa Heidarskog» (s. 192). Det er denne meiningi eg her skal gjeva prov for.

Av Stulku táttur finst det tvo variantar i Føroyjakvæði, *A* (a. Svabos uppskrift, b. Andreas Djurhuus, Sunnbø) og *B* (Johannes Klemmentssen, a. fra 1853, b. Sandøyboki, c. Nolsø). A er so:

1. Tað var Vismar Gismar kappi
studdi seg framm á brandar:
«Viltú nakað, Torstein ungi,
í dag í heiðin-land?»

2. «Eg havi hvörki skjöld, ei svörð,
elv mær eingi undur:
tað eru djúr á heiðin skógv,
tey ríva teg kykan sundur.»

3. «Tú tort ikki kallast avreks-kappi,
tú torir ei vekja droyra:
mælir tú, kappin, agnar-orð,
tað mann mangur hoyra.»

4. Riðu tíðliga á morni burtur,
re[y]star kempur tvær:
tá íð teir komu á heiðin skóg,
tá skjúlti Vismar sær.

5. Torstein gekk eftir vegnum framm
millum tveggja elda:
drekar tóku at ýla hátt,
og dagur tók at kvölda.

6. Drekin rópar á stulkuna,
bað hana sita inni:
«Eg sá tógva[r] summar-menn
her í fy[r]sta sinni.»

7. «Send teim ikki ómála mín
so síðla út á kvöldi:
eg skal heldur ganga sjálvur,
eg eri við háttri eldri.»

8. Torstein gekk eftir vegnum framm
millum tógva[r] hurðar:
skeyt sítt svörð í skálan inn,
og slíkt var mikil furða.

9. Torstein gekk í skálan inn
at leita eftir svörði sínum:
Skjoldgerð seg í songini lá
so svört í hvílu síni.

10. Hon var í svörtum silkiserki,
skrivaður við manna blóði:
Saxalds svörð yvir hövdi hekk,
og tá var svövnur á flóði.

11. Tveir ganga dreingir á gólvunum,
teir eita Hýki og Haki:
«Gangið tykkum at blóðsongini,
og vitið um Skjoldgerð vakir!»

(Trykt 18. februar 1916.)

12. Drekin leyp eftir hallar-gólvi
st(yt)nar í manna blóði:
tá íð hann kom at blóðsongini,
deyð var hansara móðir.

13. «Tú hevur dripið móður mína
móti mínum vilja:
aðrenn dagur at kvöldi kemur,
illa skulum vit skiljast!»

14. Ryktust bæði hart og skart,
ei var blítt til verka:
Torstein fekk hon undir seg
og meinti at bíta hans barka.

15. Ryktust bæði hart og skart
af so tungari neyð:
Torstein kom á hurðar-ásir,
tá brotnaðu rivini sjey.

16. «Eg skal tæna tær, Ólavur kongur!
so leingi eg eri á lívi:
fái eg basað stulkuni
við hvössum slíðra-knívi!

17. Eg skal tæna tær, Ólavur kongur!
ævi og allan aldur:
um enn eg verði hiðan leysur,»
segði tann menja-baldur.

18. So fekk hann basað stulkuni
við hvössum slíðra-knívi:
síðan var hann tvíhamaður
alla ævi sína.

Varianten B hev i det store og heile same innhaldet som A, men med nokre avvik. Av dei skal me her nemna at det er spjotet sitt som Torstein skyt inn gjenom døri («Torstein skeyt sítt búgvið spjót um skála-dyrnar inn», v. 16). Daa trollkvendet hev fenge Torstein under seg, og han hev bede kong Olav um hjelp, segjer visa:

«Spýggjan legðist í Torsteins háls,
tað vil eg fyri tær tína:
síðan varð Torstein tvíhamaður
alla ævi sína» (v. 24).

II.

Taatten um Torstein uksefot er ei islendsk eventyrdikting, truleg fraa tidi ikr. 1300 eller noko seinare[1]; men fleire av hovudmennene er historiske[2]. Taatten finst i Flatøyboki og fleire andre handskrifter[3]. Han er prenta i Flateyjarbók I, s. 249—263 og i Fornmannasögur III, s. 105—134.

Hovudinnhaldet av den bolken som vedkjem oss her, er so:

Torstein var ein islending. Daa han var tolv aar, for han til Norig. Han heldt seg hjaa Styrkar paa Gimsar. Det var i dei dagane daa Olav Tryggvason var konge. Kongen fekk spyrja at det laag troll paa Heidarskog og gjorde det utrygt der. Alle dei mennene kongen hadde sendt dit, hadde mist livet. So ein dag tala Styrkar til Torstein og spurde um han vilde vera med til Heidarskog. Torstein var viljug, og tidleg um morgonen tok dei ut. Dei gjekk paa ski innyver heidane, og stana ikkje fyrr enn dei i kveldingi kom til eit hus. Der gav dei seg til. Torstein skulde henta vatn, og Styrkar kveikja eld. Torstein gjekk ut med vatsbyttone. Daa han kom burt aat vatnet, saag han at det gjekk ei gjente (stulka) med vatsbyttor. Ho var ikkje svært høg, men ovleg diger. Daa ho saag Torstein, rømde ho, men Torstein sette etter. Ho sprang fyre, til ho kom til eit hus. «Þar hleypr þessi stulka inn í ok skellir aptr hurðu; en er Þorsteinn sér þat, skýtr hann eptir henni spjótinu, ok kemr í skálahurðina, ok flýgr í gegnum hurðina.» Torstein gjekk so inn i huset, og fann der eit trollkvende i ei seng. Torstein tok eit sverd, som hekk yver sengi, og sette det igjenom henne. Ho sprang fram paa golvet og vilde faa tak i Torstein, men han hadde kome seg attum henne, og ho fall snart daud yver sverdet. Torstein gjekk lenger inn i huset og kom til ei onnor dør. Daa han glaapte inn, saag han ein stor mann sat i pallen, og jamsides med han sat det eit stygt trollkvende; det var dotter hans. Tvo gutar leika seg paa golvet. Den store mannen bad gutane gaa ut og sjaa koss det stod til med mor deira. Men dotteri raadde ifraa aa senda dei tvo ungmenni ut, for ho hadde set tvo framande menn same kvelden. Ho gjekk ut sjølv, men

[1] Finnur Jónsson, Litt. hist. II, s. 763; Müller, Sagabibliothek III, s. 237.
[2] Müller, Sagabibliothek III, s. 236 f.
[3] Sjaa Fornmannasögur III, s. 7.

snaava so yver liket. Torstein fekk fyrst drepe henne og sidan far hennar. «Eptir þat gengr Þorsteinn inn í skálann, en er hann gengr inn, varð hann eigi fyrr varr við, enn hann var gripinn upp ok fœrðr niðr; Þorsteinn finnr þá, at þar var komin Skjaldvǫr kerling, ok var þá sýnu verri viðreignar enn fyrr. Hon greyfist þá niðr at Þorsteini, ok ætlar at bíta sundr í honum barkann.» Torstein lovar daa aa taka ved den rette trui og tena kong Olav so lenge han livde, um han kom seg uskadd or faaren. Med det same kom det ein bjart straale inn i halli og beint i augo paa trollkvendet. Daa miste ho magti, og med det same spydde ho i andlitet paa Torstein, so han heldt paa aa setja til av det. Dei laag no der baae og kunde ikkje røra seg, men so kom Styrkar til og hjelpte Torstein, og dei drog heimatt.

Ein gong sidan daa Torstein var i Heidarskog, kom han i strid med den trollgjenta som han hadde elt fyrste gongen. Ho heitte Skjaldgerd. No var ho stor vorti og vilde hemna frendane sine, men Torstein fellte henne òg.

III.

Det kann ikkje vera nokon tvil um at visa er avleidd av taatten.

N a m n i er i stor mun dei same. Hovudmannen heiter baae stadene Torstein. Trollgjenta er baae stadene kalla stulka og heiter Skjaldgerðr i taatten og Skjoldgerð (Skjöldgerð) i visa. Dei tvo gutane som er i halli hjaa trollet, heiter i soga Hákr (Haukr, Hrókr) og Haki (Jaki), i visa Hýki og Haki. Den staden der striden stend, heiter i taatten Heiðarskógr, i visa er det umtydt til «heiðin skógv».

H e n d i n g a n e er òg mest dei same. Ein mann fær Torstein med seg mot trolli. Det er nemnt baae stadene at dei rid ut tidleg um morgonen og at det fyrst er seint paa dagen dei rekk fram. Baae stadene er felagen hans Torstein ikkje til stades medan striden stend paa. Baae stadene er det fortalt um ein samtale millom trollfolki, der det vert nemnt at smaagutane ikkje bør gaa ut, av di tvo framande menn hev vist seg i nærleiken[1]. Torstein skyt baae stadene spjotet sitt gjenom døri.

[1] I visa stend denne samtalen no paa galen plass, *fyrr* enn Torstein er komen til trollhuset. V. 6—7 bør staa etter v. 11.

Han finn baae stadene eit trollkvende i ei seng. Her fylgjer visa taatten mest ordrett eit stykke. Baae stadene er trollkvendet «svart». Taatten fortel at ho «lá í einum silkiserk, hann var því líkastr sem hann væri þveginn í mannablóði; flagðit var þá í svefni, ok hraut ógurliga hátt, skjǫldr ok sverð hekk upp yfir henni.» Visa segjer:

«Hon var í svörtum silkiserki,
skrivaður við manna blóði:
Saxalds svörð yvir hövdi hekk,
og tá var svövnur á flóði» (v. 10).

Striden med trollkvendet er skildra paalag like eins baae stadene. Torstein lovar aa tena kong Olav um han slepp undan med livet, og so fær han hjelp. Baae stadene er det fortalt at det renn spyje or trollkvendet i andlitet paa Torstein, og taatten segjer at «mǫnnum þykkir sem hann hafi eigi síðan dyggliga einhamr verit,» medan visa fortel at «síðan var hann tvíhamaður alla ævi sína» (A 18 = B 24).

Visa hev nokre avvik fraa soga, men dei er etter maaten berre smaa. Namnet Vismar Gismar i staden for Styrkar hev kome inn fraa visa um Belfjóna. Naar visa fortel at Vismar løyner seg, so er det berre ein naturleg episk framvokster av det som taatten fortel. Styrkar fylgde med til Heidarskog og skulde strida mot trolli, men likevel var Torstein aaleine daa det galdt paa. So snøgt dei serlege umstendi var gløymde, fall det mest av seg sjølv aa tyda dette soleis, at felagen hans Torstein hadde rømt. Slike trulause fylgjesmenn veit folkediktingi so ofte aa fortelja um. Dette avbrigdet fraa taatten er ogso eit framifraa godt døme paa det Axel Olrik hev kalla «den episke modsætningslov»: «Naar sagnet lader to personer optræde paa én gang, fremhæves de som modsætninger i karakter, og bringes ofte ogsaa i handlingsmodsætning til hinanden» (Danske studier 1908, s. 77). Dessutan hev den fyrste og den andre striden paa Heidarskog runne saman til ein, paa den maaten at namnet Skjaldgerðr og hennar ord til Torstein i den andre striden er flutte yver til den fyrste, men elles er alle minne um den andre striden burte i visa. Talet paa trollkvende er minka ned til tvo i visa; Skjaldvǫr og Skjaldgerðr er samanblanda. Her er det atter ei episk lov som hev verka: folkediktingi vil ikkje gjerne hava mange personar paa scenen (sjaa Olrik, sm. st., s. 70). Elles

kjem fleire av brigdi og avstyttingane seg av jamlaging med andre folkevisor, og so av det, at visa ikkje hev halde seg rett godt i folkeminnet, men hev vorte noko uheil.

Det er so stor likskap millom taatten og visa, at visa maa byggja beinvegs paa taatten. Det rimelegaste er at ei handskrift av taatten hev kome fraa Island til Færøyane, og at ein færing hev sett visa i hop etter boki. I dette høvet kunde ein visst med full rett ha nytta dei ordi som fleire gonger kjem att i færøyske visor: «Frøðið er komið af Íslandi, skrivað í bók so víða.»

EN ØSTDANSK—SYDVESTNORSK LYDOVERGANG.

Av Didrik Arup Seip.

Man har længe været opmerksom paa en eiendommelig lydutvikling i enkelte dialekter paa Agder: foran labialene *m* og *p* (i nogen av dialektene $b < p$) blev oprindelig *ú* og *au* palatalisert: *draum* m. > *dröym*, *saup* n. > *söyp*, *súpa* v. > *sȳpa* eller rettere med diftongisert *y* > *s*^{ø}*ȳpa*; **skúmr* adj. > *sk*^{ø}*ȳm'ə*. Det vil altsaa si at vokalene fik samme utvikling som om de hadde været utsat for *i*-omlyd. I «Universitets- og skoleannaler» for 1890 (s. 271) nævnte A m u n d B. L a r s e n forholdet for Evje og Åseral og gjorde opmerksom paa at det var vanskelig at finde nogen lydfysiologisk forklaring paa det. Man kunde neppe sammenligne det med den palatalisering som fandt sted i fortid av sterke verber med avlydsvokalen *au* fra kysten av Agder og østover: *rauk* > *röyk (röyg)*, *skaut* > *sköyt (sköyd)*; for i de indre bygder har palataliseringen fundet sted bare foran labialene *m* og *p* og ikke i fortidsformer som *rauk* og *skaut* (men som nævnt ovenfor foran labialene ogsaa i andre ord end fortid av st. vb.).

I Norske bygdemaal 1909 (s. 53 og s. 73) behandlet Hans Ross fænomenet. Efter hans oplysninger var det utbredt i Aaseral, Hornnes, Evje, Øvrebø, Finnsland, Øyslebø o. fl. Heller ikke Ross gav nogen lydfysiologisk forklaring av fænomenet.

I «Lydverket i aasdølmaalet» (s. 60 f.) har jeg behandlet spørsmaalet. Som et forsøk paa forklaring tænkte jeg mig muligheten av at bilabialene *m* og *p (b)* virket paa tungestillingen, saa baktungevokalene *u* og *au* blev flyttet fremover i munden, altsaa det motsatte av den lydflytning som finder sted

naar de samme baktungevokaler *u* og *au* drar labiodentalen *v* bakover, saa den enten gaar over til strupelyden *g* (flere nno. bygdemaal har f. eks. *daug'ə* adj. < *dauðr)* eller gaar helt op i vokalen (jfr. *lau* n. < *lauf, tue* f. < *þúfa)*. I begge tilfælde er det en slags assimilation mellem vokal og konsonant, i det siste tilfælde seirer vokalen, i første tilfælde er det konsonantene som er overlegne.

At her foreligger en «lydlovlig» utvikling støttes sterkt av forholdet i nogen sydskandinaviske maal, hvor. opr. *ú* foran *p* er palatalisert til *y* (om opr. *au* kan det ikke bli tale her, da baade *au* og *øy* er gaat over til *ø)*: Flere maal i Skaane har former som *sȳba* v. *(syva)* < *sûpa, sȳb* m. < *sûpr, kȳba* «kube» < mnt. *kûpe, stȳba* v. < *stûpa, strȳbe* m. < *strûpe* o. fl. (Billing: Åsbomålets Ljudlära § 16, o; Olséni: Södra Luggudemalets Ljudlära §§ 27, 32). Visstnok kan man forklare de fleste av disse former enten ved analogi eller som *strybe* av et **strjúpe* jfr. gno. *strjúpi*; men det er dog paafaldende at disse omlydte former særlig forekommer foran *p* (eller *b* < *p*). Endnu mer paafaldende er forholdet i sydhallandsk. I «Ljudlära» for «Södra Hallands folkmål» I (s. 379 f.) gjør forfatteren Ernst Wigforss rede for forholdet i denne dialekt; der foreligger en undtagelsesløs utvikling *u* > *ȳ* foran *b (v)* < *p*; forfatteren gir følgende eksempler: *glȳbane* «glupende», *kȳba* «kube», *sȳb* «sup», *sȳba* «supe», *stȳba* «stupe», *stȳbestokk* «stupstock», *strȳbe* «strupe»[1]. Wigforss opfører ogsaa en del eksempler fra skaanske dialekter og gjør rede for utbredelsen i dem. Han drøfter muligheten av forskjellige analogiforklaringer, men lægger med rette til: «Det vore högst egendomligt, om dessa *y* av växlande ursprung skulle ha samlat sig inom ett visst bestämt område, medan utanför liggande mål lika tillfälligt skulle ha erhållit *u*-formerna.» Han mener derfor at «en ljudlagsenlig övergang är det sannolikaste antagendet»; men ellers gir han ikke nogen lydfysiologisk forklaring paa forholdet.

Ogsaa nogen danske maal i Danmark kjender denne lydovergang; bornholmsk har laant fra sydsvensk *syp, sypa* (se Bornh. Ordb., Indl. § 58). Ogsaa i maalene paa Sjælland og sydøene er der eksempler paa denne palatalisering. Sejerømaalet har *syvə* «supe», *strywə* «strupe». (P. K. Thorsen: Sprogarten paa Sejerø

[1] Derimot opfører Wigforss vist med urette *hyba* v. «hyppe» her, det er laant fra mnt. *hûpen* (skrevet *hupen*).

§ 41); ogsaa andre maal har lignende former, f. eks. *ströwə* (Bogø; se V. Bennike og M. Kristensen: Kort over de danske folkemaal § 50 anm.). I dansk er *y* ofte gaat over til *ö* (jfr. Torp-Falk: Lydhist. s. 157); derimot er opr. *ŷ* gaat over til *ö* bare naar den er forkortet, saaledes *krøwə* («krype») med kort vokal paa Laalland (Bennike og Kristensen: Kort § 59). Slik forkorting indtraadte foran stemte konss. (se Laaneordstudier I § 6 ff.; jfr. § 31 og tillæg side 100 f.); samme forkorting forekommer vistnok i da. rm. *søbe*[1], i ældre sprog *subæ*, *sybe*, *sybbe*, *søbə* (se Kalkar); formen *søbə*, *søvə* kjennes for resten i de fleste danske dialekter[2]. Naar da. rm. ikke har denne overgang *y* > *ø* i vb. som *krybe*, skyldes det systemtvang fra andre st. vb. i samme klasse; *søbe* derimot blev svakt.

Denne palatalisering av *u* foran *p* findes da i dialekter baade i Syd-Sverige og i Danmark; og den synes ogsaa at ha sat et enkelt merke i dansk riksmaal. I en sydnorsk dialekt (egdsk) viser den sig i større omfang end i de andre maal, fordi den der ogsaa kan ramme *au*; desuten har denne dialekt eksempler paa palatalisering av *u* og *au* foran *m*.

Man maa visstnok være enig med Wigforss i at her foreligger en «ljudlagsenlig övergang». Den lydfysiologiske forklaring jeg har fremsat ovenfor og i «Åsdølmålet» er dristig, da man neppe har andre eksempler paa at labialene *m* og *p* kan ha samme palataliserende indflydelse paa en vokal som en *i*. Men nogen anden forklaring lar sig neppe finde, og i og for sig er den meget vel tænkelig.

Av stor interesse er denne overensstemmelse mellem (øst-) dansk og sydvestnorsk; den er et nyt sproglig vidnesbyrd om gammel forbindelse mellem befolkningen i Danmark og det sydvestlige Norge.

Oktober 1915.

---

[1] Det svarer neppe til det sjeldne nno. kausativ *søypa* (Falk-Torp: Etym. Wb. s. 1232). Heller ikke er det nødvendig at anta indflydelse fra vokalen i fortid *sǿb* (Wigforss s. 380).

[2] Jfr. ogsaa bornh. *sövva* n. «söbemad» (Bornh. Ordb. s. 348).

ANMELDELSER.

Didrik Arup Seip: Laaneordstudier I. Kristiania 1915. 111 sider.

De tyske laaneord spiller saa stor en rolle i vort sprog, at man uten overdrivelse tør sige, at de fleste av vore skriftord paa en eller anden maate har været utsat for tysk indflydelse. Selv om det bare er en enkelt side av denne paavirkning som Seips doktorarbeide behandler, nemlig den lydlige, er denne saa nøie forbundet med de øvrige sider, at resultaterne faar en rækkevidde langt ut over lydhistorien; saaledes er avgjørelsen av om et ord er laant eller ikke ogsaa i stor utstrækning en avgjørelse med hensyn til en kulturindflydelse paa vedkommende omraade.

Men ogsaa i andre henseender er laaneordenes lydforhold ikke et avsluttet kapitel for sig: i virkeligheten er de en integrerende bestanddel av den almindelige nordiske lydhistorie, derved at de fremmede bestanddele like fra først av tvinges ind i det hjemlige lydsystem og i tidens løp undergaar de samme forandringer som dette. Herav forklares det, at forfatteren har set sig nødt til at undersøke ogsaa den hjemlige lydutvikling hvor denne ikke tidligere har været tilstrækkelig klargjort, eller hvor han ikke kan slutte sig til den gjængse opfatning. Og netop paa dette punkt er det at han har høstet de smukkeste resultater.

Om planen for arbeidet gir indledningen en klar og fyldig utredning, hvor baade fordelene og vanskeligheterne ved den valgte metode faar sin belysning. Den mest iøinefaldende ulempe ved at ta stoffet fra det danske rikssprog ligger deri at dette — som ethvert andet rikssprog —, selv om det er grundlagt paa en enkelt dialekt, indeholder former fra de forskjellige landsdele. Derfor fremtrær lydutviklingens regelbundethet her i en meget fordunklet skikkelse. Man kunde derfor være i tvil om forfatteren ikke heller burde ha behandlet en enkelt dialekt, og da nærmest den sjællandske. Det er sandsynlig at lovmæssigheten da vilde ha traadt skarpere frem.

men som bidrag til det danske riksmaals historie vilde arbeidet ha tapt i interesse.

Mest nyt frembyr bokens første hovedavsnit, som handler om lydforholdet mellem ord som dansk *krage*: norsk *kraake*, dansk *bog*: norsk *bok*. Naar her i dansk de lange vokaler behandles paa samme vis som ellers de korte, skriver dette sig efter Seip derfra at der engang i dansk indtraadte vokalforkortning foran de stemte konsonanter, hvorefter saa disse vokaler fulgte de gamle korte vokaler, bl. a. i forlængelsen i aapen stavelse. Om beviserne for denne nye teori er at sige, at de uttømmer de forskjellige sider av spørsmaalet og ikke efterlater væsentlige huller, likesom den fonetiske forklaring er strengt videnskabelig. Undtagelserne fra loven søker forf. — dog ikke altid med samme overbevisende virkning — at forklare av krydsende tendenser eller ved at opstille andre grundformer end de som almindelig antages. En slik undtagelse burde ha været medtat til trods for at den kanskè strengt tat ikke hører med til rikssproget: det er *omme*, et ord som brukes i mange danske dialekter dels om en slags larve dels om en sygdom som tilskrives denne: som svarende til norsk *aama* skulde her ventes en anden vokal *(a)*. Ogsaa for dentalernes undtagelsesstilling gir forf. en god begrundelse. Av ord med *ō* foran *d* anfører han bare ett hjemlig som følger hovedregelen, nemlig *stod (ŏ)* «hesteflok». Dette ord er imidlertid utvilsomt tysk: ogsaa det middelnedertyske *stōd* kan ha den anførte betydning, rimeligvis ogsaa samme kjøn (sml. ags. *stōd*, n. «hesteflok»).

Andet hovedavsnit handler om de tre laanetider for ord med oprindelig *k*, *p*, *t*. Ogsaa her ligger det nye ikke saa meget i fremstillingen av selve kjendsgjerningerne som i forklaringen av dem og den derav betingede utformning av læren. Ny er derimot inddelingen av laaneordene med *ā* i roten i tre perioder: i den ældre blir mnt. *ā* rundet i nordisk, i en mellemtid vedblir det at være urundet, og i en sidste periode er *ā* rundet alt i nedertysk. Herved har forf. indvundet et nyt kriterium til bestemmelse av laanetiden. Av de her behandlede ord sees et at ha voldt forf. adskillig hodebrud, nemlig *sprog*, som han gir flere forskjellige forklaringer av (s. 45 og 54). Feilen er at han gaar ut fra mnt. *sprāke* (nht. *Sprache*) istedenfor fra mnt. *sproke* (nht. *Spruch*). Det rette findes alt hos Kalkar: *sprog* (mnt. *sproke*) 1. ordsprog, tankesprog, 2. talemaate, mundheld, uttryk, 3. samtale, 4. sprog: «den sidste betydning er sent optat».

Ved behandlingen av *ō* gjør forf. ingen forskjel mellem *ō*[1] (d. v. s. germansk *ō*) og *ō*[2] (germ. *au*) i mnt. laanord. For de ældste laans vedkommende føler jeg mig ikke helt overbevist om denne betragtnings rigtighet. Et forhold som *sone* og *bone* med germ. *ō* mot *skaane* og *haane* med germ. *au* synes egnet til at vække tvil. Som bekjendt har ogsaa gl. saksisk stundom *ā* for germ. *au*, og likedan i mnt. tid den vestfalske dialekt. Ved at skille de to lyd vilde *daare* (s. 82) bli forstaaelig som et gjennem kristendommen fra gl. saks. eller tidlig mnt. indkommet ord; at det, som forf. mener

skulde være egte nordisk, synes mig av mange grunde litet rimelig (betydning, avledninger og sammensætninger stemmer jo med tysk). Av lignende art er efter min mening forholdet med *kraas*, som i betydning ganske stemmer med det nt. *kros*, mndl. *croos* (av germ. *au*).

En særstilling indtar ordet *aager*. Med Seip (s. 80) og Holger Pedersen at anta dette ord for hjemlig med en fra dets slegtninge avvikende vokal synes mig meget litet rimelig. Likesom selve begrepet er rent kristelig, saaledes forekommer det oldnorske *okr* kun hos geistlige forfattere, som endog gjentagne gange har fundet det nødvendig at definere det. Endnu er efter Aasen *oker* i vore dialekter «litet brukelig». Heller ikke er vanskeligheten ved at opfatte ordet som laant fra gl. saks. eller mnt. *woker* saa rent uoverkommelig: *w*'et maatte jo falde bort, og vokalforkortningen kan ha sin grund i den vestgermanske konsonantskjærpelse foran *r*.

Der er ogsaa andre tilfælder hvor forf. efter min mening ikke har tat tilstrækkelig hensyn til de reale, naturlige eller kulturhistoriske forhold. Saaledes naar han (s. 49) antyder at *kag* (skampæl) kan være et hjemlig ord, uten herfor at gi nogen begrundelse. Eller naar han (s. 79) gjør samme bemerkning om *kog* (inddiket marskland); der er visselig ingen grund til at bestride rigtigheten av Molbechs forklaring av kog som et plattysk ord som brukes i Sønderjylland (sml. det synonyme «polder», som ogsaa er et nt. ord), — det dreier sig her om naturforhold som er egne for disse egne.

I det hele og store fortjener dog Seip al anerkjendelse for den omsigt hvormed han behandler sprogstoffet, idet han overalt bestræber sig for at la alle momenter komme til sin ret. Naar arbeidet foreligger i sin helhet, vil vort kjendskap til de nedertyske laanord i vort sprog ha rukket et langt skridt fremover.

Hjalmar Falk.

BEMERKNINGER TIL DAGLIGTALEN I KRISTIANIA.

Av Alfred Jensen.

Indledning.

Angaaende paalideligheten av det trykte materiale jeg har benyttet, bemerkes:

Jeg har, som man vil se, for en væsentlig del brukt humoristiske tekster. Dr. Amund B. Larsen skriver i «Kristiania Bymaal» (s. 17): «De tekster med humoristiske folkelivsskildringer som kunde antas for prøver paa dialekten, er ikke skrevet for at være sproglige vidnesbyrd, og er det derfor heller ikke; de gir prøver paa vulgærsprog i Kristiania, tildels ypperlige prøver; men gjennemført Kristiania vulgærsprog er det sedvanlig ikke, fordi der er indblandet meget av andre dialekter (især smaalensk), og individuelle særegenheter, f. eks. monstrøse nydannelser (saasom *dom'səsəs* for *dom'səs* = «deres») er altfor sterkt repræsentert, til at det sedvanlige, hovedregelen, kan komme til sin ret. Det man hører hver dag, virker ikke komisk og blir derfor ikke tilstrækkelig benyttet av humoristerne.»

Hertil vil jeg bemerke at mine undersøkelser ikke gjælder dialekten i Kristiania i motsætning til andre vikske dialekter, men skjødesløs, ureflektert dagligtale i motsætning til dannet, vel overveiet tale (literær stil). Kristiania er imidlertid feltet for mine undersøkelser, og hvad jeg behandler, det er syntaktiske eiendommeligheter der vil lyde som gjængse for en Kristianiamands ører. De fleste av disse eiendommeligheter vil kunne karakteriseres som østlandske, ja mange som fælles for det hele land. Ti man tør vel paastaa at det syntaktisk er større forskjel mellem literær («akademisk») dansk-norsk stil og slurvet dagligtale end det er mellem de forskjellige landsdeles slurvede dagligtale indbyrdes.

Det trykte materiale har jeg mindre brukt som en veileder end som en paaminder. Jeg har beflittet mig paa ikke at citere noget

uttryk som jeg ikke selv kan huske at ha hørt, eller om hvis rigtighet jeg ikke ialfald først har forvisset mig hos andre Kristianiafolk, jfr. s. 60, l. 8 f. n.

Om Edle Hartmann Schjødt skriver «Norsk Konversationsleksikon» B VI, col. 524: «(hun) har sin særlige force i sprogets uforlignelige sikkerhed og egthed. S. kjender alle arter av slang og jargon, saadan som sligt former sig i de forskjellige rangklasser og lag av hovedstadens befolkning, og hun gjengiver alt med en forbløffende «fonografisk» sanddruhed.»

Om Sigrid Undset se samme bind col. 1753: «Sprogtonen og følelsesrytmen i denne bog («Fru Marta Oulie») bærer vore dages Kristianiapræg, og dette merkes endnu sterkere i hendes følgende arbeide, novellesamlingen «Den lykkelige alder».»

Skjønt Oskar Braatens bøker er skrevet paa landsmaal, indeholder de en mængde eiendommeligheter for vulgært Kristianiamaal. Naar jeg citerer hans bøker, har jeg forandret de former som ikke brukes i Kristiania. Men selvsagt forblir de syntaktiske eiendommeligheter ubeskaarne.

Hvad der i syntaktisk henseende mest karakteriserer skjødesløs dagligtale, er saadanne fænomener som — betragtet fra den literære stils synspunkt — henregnes til ellipse og pleonasme.

I skjødesløs dagligtale er det følelsen som behersker sproget, ikke refleksionen som i den literære stil. Jo mer skjødeslos, naiv eller udannet talen er, desto mer adskiller ogsaa dens syntaktiske struktur sig fra den literære stils. Sætningsled som den literære stil anser for logisk nødvendige, sløifer ofte den slurvete dagligtale helt (ellipse). Især gaar det her ut over de finite verber (cfr. 31—38). Den almindelige hovedregel at i enhver sætning maa der være et finit verbum, holder saaledes aldeles ikke stik for dagligtalens vedkommende.

Sætnings-aksenten spiller en stor rolle for utelatelsen av ord. Ubetonede indledningsord kastes væk av rent fonetiske grunde[1] ganske som en ubetonet forstavelse i et ord (afæresis). At det er ubetonede indledningsord som sløifes, hænger sammen med den østlandske tendens til at lægge eftertrykket paa første stavelse (i sætninger som i ord). Følgen av dette blir at man gjennemgaaende skyr betonet endestavelse. Dette opnaar man ved tilføielse av ubetonede (pleonastiske) smaaord (cfr. 11 b, 22 a 6 og b 6).[2]

Literatur-forkortelser.

Sfinx (Edle Hartmann Schjødt):

V. og V. = «Vi og Voreses» (Kr.a 1899).
H. og G. = «Hjemme og Gadelangs» (Kr.a 1900).

[1] cfr. 28, 78 og 93 (slutningen). [2] endvidere: 46 b og 18.

F. og H. = «Fif og Halvfif» (Kr.a 1902).
Bl. sl. = «Blandet Selskab» (Kr.a 1903).
V. til H. = «Fra Vatland til Homansbyn» (Kr.a 1905).

V. = «Vikingen.» K. = «Korsaren.»
Aarstal og nummer tilføies. Vedkommende nummers 8 sider betegnes med henholdsvis: a, b, c, d, e, f, g, h.

U. P. = Lykke-Seest: «Under Paddehatten» (Kr.a 1898).

Sigrid Undset:

D. l. a. = «Den lykkelige alder» (Kr.a 1908).
F. s. = «Fattige skjæbner» (Kr.a 1912).
M. O. = «Fru Marta Oulie» (Kr.a 1907).

Oskar Braaten:

St. A. = «Stor-Anders» (Kr.a 1912).
U. = «Ungen» (Kr.a 1911).

D. N. S. = Falk og Torp: «Dansk-Norskens Syntaks» (Kr.a 1900)

Interjektioner.

1. «Aa!», «ja!», «naa!», «nei!», «saa!», «vel!» Ethvert av disse ord brukes av en tilhører som tilkjendegir at han følger med i en andens beretning. Maaten et saadant ord uttales paa røber tilhørerens større eller mindre interesse.

Imidlertid utvides interjektionen let ved sammenstilling med andre interjektioner. De seks nævnte interjektioner danner saaledes grupper der ofte føles som enkelte ord:

«Aa ja!», «aa naa!», «aa nei!», «aa saa!», «ja saa!», «ja vel!», «naa ja!», «naa saa!», «naa vel!», «nei vel!», «saa ja!», «saa naa!»

«Aa jasaa!», «aa javel!», «aa neivel!», «aa saa naa!», «jasaa naa!», «naa vel ja!», «nei jasaa!»

Ofte tilføies «da» (cfr. 46 b): «Nei jasaa da!», «ja da!», «naa da!», «aa nei da!»

Meget almindelig er det at føie en vokativ til en interjektion: «Aa javel, du!», «nei jasaa da, De!» Sidstnævnte uttryk som er almindelig blandt mindre dannede, er et tydelig eksempel paa hvor forskjellig den ureflekterte konstruerer sammenlignet med den logisk skolerte, der for sidstnævnte eksempels ved

kommende vilde si noget saadant som: «Dette var virkelig interessant». (Cfr. 42).

Denne kompilation av interjektioner gjør sig sterkt gjældende i eder og bedyrelser: «Aa gubbevare mig i jøsse nam!» av «Gud bevare mig!» og «I Jesu navn!»

Pleonasme.

2. Ved **repetition** forstaaes her den eiendommelighet at det (de) samme ord gjentages i samme sætning. Denne gjentagelse virker som oftest emfatisk.

Repetitionen er eiendommelig for den naive uttryksmaate. Den ureflekterte fortællers sprog er forholdsvis fattig. Naar han vil fremhæve et begrep, gjør han det ved at gjentage vedkommende ord («et stort, stort, stort trold»). Hos den mer reflekterte sker urgeringen ved anvendelse av forskjellige ord («et stort, svært, digert trold»).

Ord av hvilkensomhelst klasse kan gjentages naar de faar karakter av et utrop: «Ut, ut med ham!» A: «Hvor mange kroner gav du for boken?» B: «Fem.» A: «Fem? fem? aa du store al verden!»

3. Interjektionene er den ordklasse hvor repetitionen gjør sig mest gjældende. Dette er ganske naturlig. Interjektioner anvendes jo naar den talende er i affekt, og de er den mest primitive av alle ordklasser. Repetitionen foregaar her:

a) ved at gjenta ett enkelt ord: «Aa ja-ja-ja-ja-ja-san!» «Nei, nei, nei!» «Au, au!» «Hurra, hurra!» Uten at ordet betones: «Ja vel ja!» «Jo vist jo!« «Nei vist nei!» «Naa saa naa!» «Jovist har vi Nebbetang jo» (H. og G. 53). «Jomen kjender jeg Træbenet jo» (K. 1907, 12 g). «Javist er min hustru begavet ja» (V. til H. 37). A: «Men De lovede jo jeg skulde faa Paalæg, naar jeg havde været her et Aar.» B: «Ja, saafremt jeg var tilfreds med Dem, ja» (K. 1906, 35 f.). (Cfr. 11 b).

b) ved at gjentage en ordgruppe: «Isja mig da! isja mig da!» «Fy for skam! fy for skam!»

4. Substantiver gjentages i utrop: «Aa Larsen, Larsen!» (F. og H. 74). «Aa Henrik, Henrik — dette maa være slut» (M. O. 126). «Uf unger, unger!» (F. og H. 56). Forbundet med «og»: «Det var bare Maren og Maren det» (F. og H. 32).

5. Adjektiver gjentages:

a) som attribut: «En gammel, gammel mand.» «Stakkars, stakkars Marta» (M. O. 86). «Og saa kommer Otto hjem snart. Min egen, egen, egen ven!» (M. O. 93).

b) som prædikatsord eller apposition med foranstillet «saa»: «Dom er saa lunete, saa lunete.» «Da kom han tilbake saa fuld, saa fuld.»

c) komparativer forbindes med «og»: «værre og værre,» «mindre og mindre».

6. Verber gjentages med «og» som bindeord: «Hu bøide sig utover elva og karra og karra» (U. 141). «Du rører og rører» (U. 10). «Jeg spekulerer og spekulerer paa en udvei til at faa Otto hjem» (M. O. 100). «Jeg maatte bare glane og glane paa'n» (F. og H. 75). Som eksemplerne viser, er det den usammensatte verbalform som repeteres (infinitiv, præsens, imperfektum). Et uegte sammensat verbum: «Dom har finni paa og finni paa alle Mulighets Tingen» (F. og H. 43).

Verbum + enklitisk pronomen: «men vi har jo formana'n da og formana'n, jeg kan gjerne si ifra det, atte han kom te» (Bl. sl. 28).

7. Adverbier:

a) uten bindeord: «Nei jeg er ikke træt, aldrig, aldrig blir jeg træt, jeg er saa glad i dig» (M. O. 126). «Det er bare, bare dig jeg maa be» (St. A. 71). «Er'u reint, reint ifra Vettet naa da?» (Bl. sl. 25). «Den aller, aller peneste» (F. og H. 53).

b) forbundet med «og» som led av et verbum: «hjemme i pensionatet skydde de hende som pesten, slik hun malte og malte ustanselig *op og op* igjen om det samme» (F. s. 101).

c) naar de bestemmer et verbum, gjentages de som et prædikatsord (se 5 b): «Han putter i Munden saa fort, saa fort atte» (Bl. sl. 34). «Han gik saa sagte, saa sagte.»

8. En sætning repeteres: «Aa — jeg ber, jeg ber!» (V. 1910, 30 f). «Han *vil* gjøre forretninger, ser du, og det gaar, det gaar, hvad han kommer op i» (M. O. 75). B: «Værsgo, her er 10 Øre. Men fly nu paa Samlaget saa fort De kan!» A: «Ja, naa flyr jeg, naa flyr jeg, naa flyr jeg — —» (K. 1906, 43 b). «Bare gjør det! bare gjør det!» «Ja nu skal du se! nu skal du se!«

b) Den gjentagne sætning er ofte en forkortet variation av den første: «Du skal være Mama, ja det skal du.» (F. og H. 52).

(Trykt 30. mars 1916.)

«Aa jeg hader hende! hader hende!» (F. og H. 19). «Det koster hele livet dit, gjør det» (St. A. 45). «Du skulde skamme dig, skulde du» (U. 18). «Jeg vil gaa en lang tur, vil jeg» (St. A. 76). «Du har været et best alle dine dager, har du» (U. 38).

9. Nær beslegtet med repetition er **sidestilling** av to (omtrent) ensbetydende ord som staar i alliterations- og ofte tillike i avlydsforhold til hverandre: «Dom krongler og krangler saa godt dom kan.» «Han gaar der og svinser og svanser.» «Pæser og puster.» «Støt og stadig.» «Evig og altid.» «Fusk og fanteri.» «Fix og fjong» (V. og V. 144). «Frank og fri» (Bl. sl. 57). «Ryk og reis!» (K. 1910, 9 g) = «dra til Bloksberg!» «Det er stor spot og skam.» «En Mand er Nul og Nix, naar han er gift» (V. til H. 38). «Jeg hadde ikke lyst til at se kona mi stri og stræve saa hart» (F. s. 40). «Til spot og spe» (U. p. 101).

10. De sidestillede ord kan være synonymer uten lydlikhet: «Du kan da vel fatte og begripe det» (V. og V. 42). «Kokken paastaar og siger det er sandt.» «Det skal væra visst og sikkert» (V. og V. 50). «Her er alt hvad jeg eier og har» (F. og H. 54). «Er'u reint ifra Vet og Samling idag da?» (Bl. sl. 26). «Du kan takke din Gud og Skaber at du ikke var med.» «Gudskelovogtak for det!» (U. p. 193). «Mange tusen Tak og Ære for mig da» (F. og H. 35). «Det har'n sagt baade tidt og ofte» (F. s. 44). «Alt det kunde være godt og vel» (U. p. 65). «Det har han ærlig og redelig fortjent.» «Har du hørt slik sludder og vrøvl!»

11. a) Et p r o n o m e n repeteres ved at gjentages efter den egentlige sætning (se D. N. S., s. 276, 20 f. n.): «Men jeg tænker nu paa det alligevel jeg» (U. p. 30). «Er De gæren De?» (F. S. 194). «Er det sandt det, Haugan, at denne byen skal være saa fæl?» (U. p. 28). «Jeg synes du skulde flytte bort i et pensionat, du ogsaa.» «De har du faat av Gud de, gutten min» (K. 1911, 5 c). «Han er ikke rigtig klok, han.»

b) Som flere av eksemplerne viser, behøver pronomenet ikke at være betonet selvom det gjentages. Eks. «Du lyver, du» («lyver» betonet, begge «du» helt ubetonet). Denne eiendommelighet er meget almindelig, især i barnesproget. Utelates det sidste pronomen, lyder sætningen mer abrupt, kraftigere, mindre naivt (cfr. 46 b, slutningen).

c) Mellem de to pronomener kan det staa flere sætninger:

«Hm. — *jeg* lurer jamen paa, om det findes nogen Mand, som ikke var hypnotiseret, før han gik bort og giftet sig, *jeg*, du, Ven min» K. 1910, 33 h). «Jeg tænker han kommer allikevel jeg, Far» (K. 1910, 48 c). «Ja, *det* kommer an paa, hvad De spørger hende om, *det*» (K. 1910, 47 c).

12. Et pronomen brukes ofte foregripende et efterfølgende substantiv (se D. N. S. § 166): «Hu sa det jormora, atte det var reint et under, sa a, atte'n levde» (Bl. sl. 34). «Aa jo, det skulde se nydeligt ud, dersom *den* skulde gjælde ogsaa Damernes Toilette *den Paragrafen, han* talte om igaar *han Sagfører Hansen*, den om Forespeiling av falske Kjendsgjerninger» (K. 1904, 19 f).

Anm. Et ubetonet «det» foregriper ogsaa et efterfølgende demonstrativt pronomen: «Er *det* no'en Blaasing aa snakke om *dette* da?» (K. 1904, 19 b).

Angaaende den herav utviklede bruk at «'n» (han) og «a» (hun) som en slags artikel kan sættes like foran en personbetegnelse (se D. N. S. § 166) merkes: «'n» og «a» brukes i Kristiania ikke som artikel foran familienavn (cfr. Amund B. Larsen Kr.a bymaal s. 112). Eks. «Er'n Ola hjemme?» «Har'u set a Lisa no?» Men: «Olsen er ikke kommen.» «Krestiansa bor derinde.»

b) Derimot brukes «han» og «hu» (halvt betonet) som demonstrativt pronomen foran familienavn, da disse ord brukes slik foran personbetegnelser i det hele taget: «Det var bare *han* Olsen i Pilestrædet, *han* kranglefanten» (U. p. 44). «Jo du ved *han* Iversen, som bodde her i Huset» (K. 1906, 14 b). «Jasaa, han er din Broder, *han* Gardisten, som vanker her» (V. 1900, 39 g). «Der kommer hu svenska» (V. og V. 193). «Men aassen er' e, slepper a tottalt *hu* skarvekjærringa da?» (F. og H. 51). «*Han den Reisende* havde ikke nær saa flot Sving paa Bartene han» (F. og H. 75). Cfr. «*Han den vesle blaaklædde* med det beksvarte Tjafsehaare — — –, det var han Tomas» — —» (A. Garborg: «Fred», Bergen 1892, s. 120). Cfr. endvidere oldn. «sá inn helgi líkamr.»

c) Staar et adjektiv mellem pronomenet og substantivet, maa «han» («hu») betragtes som adjektivets bestemte artikel: «*hu* tykke Dama» (V. og V. 207). «Er'e *han* store, digre Broern min du mener?» (K. 1910, 36 b). «Hu vesle Lotta» = dansk: «(den) lille Lotte.»

13. I uttryk som de i 12 b omtalte er «han (hu) der(e) + subst. almindeligere: «han dere Rød» (F. og H. 75). «Han dere Gutten, som bærer Kul og Ved» (F. og H. 53). «Hu dere Holta.»

Denne bruk av «der(e)» efter et demonstrativt pronomen betegner at den talende staar i et fjernere forhold til omtalte person eller ting end naar bare substantivet benyttes. Substantivet faar derfor ofte et klangpræg av foragt. Paa en lignende maate brukes «her(e)»: «Jeg liker ikke det der kafélivet mer» (D. l. a. 144). «Og jeg synes, mænd og kvinder har næsten aldrig noget sammen andet end denne her kjærligheten» (D. l. a. 132). »Trur'u jeg kan be han derre Figur'n aa haalle Varme i Cigar'n min?» (K. 1911, 3 g). A: «Var'e en Snog eller en Hugorm?» B: «Veit ikke; det var en saa'n *der* lang 'jævel uten Bein» (K. 1911, 43 g). «Liker du saan dere melon?» A: «Du mener én (ɔ: Cigar) av Chokolade da vel?» B: «Næia! en saan der, som'n blir sjuk a.»

I vulgær tale og i barnesproget hører man ofte dobbeltformer som «den dere der» = «den der».

14. a) Et substantiv gjenoptages ofte ved et pronomen (D. N. S., s. 275, 2 f. n.): «Vakre Damer dem har saa mye Magt alligevel» (V. til H. 79). «Ja, sin gode Appetit den har han endda» (K. 1904, 44 f). «For Ørefikene dom faar jeg firhændig» (K. 1904, 41 f). «Møller, han hadde ved Gud fortjent en kop kaffe hos hende av og til» (F. s. 88). Ved denne bruk av pronomenet fremhæves substantivet.

b) Imidlertid gjentages i saadanne uttryk meget almindelig pronomenet efter den egentlige sætning (cfr. 11): «Capen han sku ligge nere hos mig han» (V. til H. 75). «Frua hu var mere stolt og streng saan hu» (F. og H. 32). «Den andre Laban han har meldt sig syg han» (V. 1900, 11 g). «En Løitnant han kan faa 10 Dars Arrest han» (V. 1910, 5 b). «Uf ja, De kan tro, min mand han føler det nok han, siden vi kom hit» (F. s. 169). «Jøderne, de kan lure sig ind overalt de» (K. 1911, 32 c).

15. a) Substantivet gjenoptages ofte bare ved et pronomen efter den egentlige sætning: «Hesten vil hjem den» (V. 1910 38 f). «Denne Borddugen er nok ikke rigtig ren den» (V. 1910, 9 f). «Jasaa, din Kone syr ogsaa hun?» (V. 1911, 45 c). «Og syerskerne mine skal ha løn sin paa dagen de» (F. s. 144). «Forældrene mine er døde de» (F. s. 139).

b) Efter det i 12, 14 og 15 nævnte kan følgende 5 typer opstilles:

1) gutten har ret.
2) gutten han har ret (§ 14 a).
3) gutten han har ret han (§ 14 b).
4) gutten har ret han (§ 15 a).
5) han har ret gutten (§ 12).

16. Almindelig er repetition av enstavelses-adverbier som: «der», «her», «da», «jo», «naa», «vel»: «Der har jeg det akkurat som hjemme der (V. 1910, 16 g). «Jeg kan vel ikke gaa paa ski inde i gaarden vel — for der er ikke nogen bakke der saa »— (F. s. 23). «Her skal hele Familien gaa her og ikke faa spise Mad bare for din Skyld» (F. og H. 53). «Dere fryser vel ikke vel?« (M. O. 13). «Det var jo Kristian jo» (D. l. a. 94). «Nei det var da kjedelig da» (V. til H. 94). «Naa ska'ru faa fin Boa naa, Lisa» (K. 1912, 15 g). «Ja, bare vent til Paaske du! ja, da skal du faa se da!» «Det var da fælt, saa mørkt det er iaften, da!» (K. 1908, 14 c). «Det nytter vel ikke mere vel?» (V. 1910, 32 c).

Denne repetition skyldes kontamination:

«Nu er du vel glad vel?» { «Nu er du vel glad?» / «Nu er du glad vel?» }

17. Den ubestemte artikel og pronomenet «no» (noget) repeteres ved en lignende kontamination i forbindelse med adjektiverne «slik» og «saan».

«en slik en tosk» { «en slik tosk» / «slik en tosk» }

«Detta skal væra sidste Gangen, at jeg gaar med en slik en Usling paa Gata» (H. og G. 23). Aa, hu har svælja e' saa'n e' Mus med Urverk» (K. 1907, 44 b). «Har du hørt no saant no sludder da get!» «Har du set no slikt no!» «Man kan jo forresten aldrig vite, hvad e' saa'n e' lita Høne kan finde paa forresten» (K. 1911, 8 g).

18. Da det er meget almindelig at en spørgesætning ender paa et ubetonet «*da*» (cfr. 46 b), tilføies ofte dette ogsaa efter et betonet «da»: «Aassen skal jeg faa Tid til aa se paa Byen da da?» (K. 1906, 36 g). «Aa Bruk har dem for Stemmeret da da?» (V. til H. 79). «Ja, aa i al Verden spør'ru om Penger etter da, da?» (K. 1912, 14 c). «Ja, aa venter vi paa da da?» (K. 1914, 5 b).

b) En lignende tendens gjør sig gjældende ved uttryk som: «Han graat *saa saa.*» Det første «saa» er gradsadverbium, det andet «saa» følgekonjunktion.

19. Adverbiet «*saa*» brukes i stor utstrækning pleonastisk. Det uthæver da vedkommende led som staar foran: «Næsten alle vakre Damer, saa er dem mer og mindre dumme» (V. til H. 78). «Og saa med én Gang saa snur han sig og ser ret paa mig» (F. og H. 75). «Ja, jeg gjør'e — aa dæffersaa sitter jeg gjerne igjen» (K. 1911, 3 g). «Teslutten saa maatte'n jo tepers» (V. til H. 59). «Altid saa siger du, jeg kan gjøre, hvad jeg har lyst til» (D. l. a. 52). «Alle saa siger de, at jeg har en saadan paafaldende Lighed med din første Mand» (V. 1900, 10 g). «Egentlig saa vilde det jo være synd at misunde ham den kaffeskvætten» (F. s. 83). «Og endda saa gaar'n der frank og fri» (Bl. sl. 57). «Ja — kanske saa sitter vi og turer jula oppaa bondelandet alle sammen» (F. s. 53). «Før saa kaldte jeg 'n Petter» (K. 1909, 48 b). «Men forresten saa finder jeg veien som ingen ting» (D. l. a. 229). «Igrunden saa tror jeg, Gundersen vil forfærdelig gjerne være sammen med hyggelige damer og saan» (F. s. 80). «Aldrig saa kommer han med nogen ting efter syv, hvis det kan undgaaes» (F. s. 73). «I en roman saa kan slikt nok høres bra og vakkert ut» (F. s. 157). «Og saa i yderste nød, saa var gutten blit frelst» (F. s. 87).

I replikker som den sidstnævnte kan leddet foran «saa» siges at gjøre tjeneste som en forsætning (cfr. D. N. S., s. 318, 2 f. o. og § 169, d).

20. Efter en stedsbestemmelse brukes ofte et pleonastisk «*der*»: «Paa e' almindeli' Knejpe der kan Folk gaa in' aa ta sig en Støjt aa gaa igjen» (V. 1910, 9 b). «Ja i Paris der kan dem vel finde paa» (F. s. 151). (Cfr. 14 a og 19).

21. I én og samme sætning kan baade den i 11 og den i 16 omhandlede repetition samtidig finde sted: «*Det* var *da* bra *det da*» (D. l. a. 223). *Du* sa *jo* ikke sandt, *du jo.*» «*Hun* er *vel* ikke rigtig klok *hun vel*?»

22. Enstavelses-adverbier («*da*», «*vel*», «*naa*») brukes hyppig og i desto større utstrækning, jo naivere talen er.

a) For deres bruk ved imperativ opstilles følgende 6 typer:

1) Kom!
2) Kom *da*!
3) Kom *da vel*!
4) Kom *naa*!
5) Kom *naa da*!
6) Kom *naa da vel*!

Sammenligner man 1) og 6), lyder

1) strengt som absolut imperativ. 6) lyder mest naivt av samtlige typer, uttrykker en bøn eller meget utaalmodig opfordring.

2) mindre streng, mer naiv end 1)
3) — — » » » 2)
5) — — » » » 4)
6) — — » » » 5)

b) Som eksempel paa en lignende kompilation av fyldeord opstilles:

1) Det vet du.
2) Det vet du *da*?
3) Det vet du *vel*?
4) Det vet du *da vel*?
5) Det vet du *lel*?
6) Det vet du *da vel lel*?

Forholdet mellem 1) og 6) er her et lignende som i a).

23. To ensbetydende adverbier anvendes undertiden i samme sætning ved kontamination: «aa den hivde'n *like lukt* i Skallen paa mig» (K. 1906, 1 c). «Ikke *akkurat* det *netop*» (F. og H. 4). En overdreven bruk av adverbier er i det hele tat én av eiendommeligheterne ved den halvdannede jargon især hos unge kvinder og karrikeres stadig av humoristiske skribenter: «Det er *just netop* ikke saa fært stort *akkurat*» (V. og V. 44) (sagt av en tjenestepike).

24. Forening av to ensbetydende uttryk foreligger i vendingen: «Det er sandt mens jeg husker det» (V. 1900, 51 g). Av: «Det er sandt!» og «(Lad mig sige det) mens jeg husker det!» Betydningen er «à propos.» «Det er sandt, mens jeg husker det — har de Magnussens adresse?» (F. s. 143). «Det er sandt, mens jeg husker det, saa kog Æggene lidt mere, De Lava!» (V. og V. 16 g). En lignende forening av «Hør her!» og «Sig mig!»: «Hør sig mig, hvor mange Kilometer Tankestreger av Dem er der egentlig trykt nu?» (K. 1904, 12 f).

25. En forbindelse ved kontamination av to synonyme substantiver, av hvilke det ene sættes i genitiv, har man i uttryk som: «Det var ikke mulighets raad (cfr. 72 c) at finde ham» av «Det var ikke raad —» og «Det var ingen mulighet for —». «Det va'ke Mulighets Raad for aa sleppe ifra før» (V. og V. 44). «Det er naa vel ikke mulighets raad til at faa fri saa mye som en time» (F. s. 36).

26. «Saa mye som» brukes pleonastisk for at uthæve det følgende ord: «Han heter saa mye som Isaksen» (H. og G. 112). «Den derre Lista, som atte jeg ikke engang vi' saa mye som ta i mi Hand» (F. og H. 27). «En kunde ikke saa mye som se paa Tøiet, atte det hadde vært paa Kroppen engang» (F. og H. 31).

27. Epeksegetiske spørgesætninger (D. N. S., s. 277, 13 f. n.): «Naar jeg tænker paa den Østersen hos Gregersens, aa skjæmte dem var —» (V. og V. 139). Istedetfor at sige at hovedsætningens prædikat i saadanne uttryk «faar to objekter» (D. N. S. 227, 17 f. n.), betragter jeg bisætningen som et «tag»-led, en nærmere forklaring, en apposition til objektet i hovedsætningen.

Ellipse.

28. Ifølge D. N. S., s. 2, 21 f. n. finder utelatelse av et personlig pronomen som subjekt kun sted ved første person i rask dagligtale i sætninger som «vil ikke», «kan ikke». Pronomenet «du» utelates dog (halvt imperativisk): «Maa springe mye, mye fortere, Svanhild» (F. s. 32). «Maa ikke si det!» Pronomenet «han» kan utelades: A: «Hvor er Kellneren?» B: «Kommer nok. Men han er nede og henter en Dessert i Arbeidergaden» (K. 1911, 6 f).

Om utelatelse av pronominalt subjekt + hjælpeverbum, se 32.

29. Objektet utelates:

a) Aposiopetisk: «Jeg tænker du faar, jeg» (ɔ: juling).

b) Det lyder ikke folkelig at utelate «det» naar det følger efter et hjælpeverbum som stedord for en del av prædikatet. Eks.: «Er du syk?» «Skal du reise?» «Har du telefonert?» Et bekræftende svar paa disse spørsmaal vilde i dagligtalen lyde

«Ja» eller «Ja, jeg er (skal, har) *det*». Svaret «Ja, jeg er (skal, har)» lyder ikke dagligdags. Paa samme maate lyder «Hvorfor?» og «Hvorfor ikke?» ikke saa dagligdags som «Hvorfor det?» og «Hvorfor ikke det?»

30. Utelatelse av adverbielle tillæg: «Ja du faar leve da!» (ↄ: «saa vel») (aposiopese). «Aajo, det sku' ta sig ud!» (K. 1909, 49 c) (ↄ: «godt») (ironisk). «Stak han?» (ↄ: «sin vei») = «Løp han sin vei?» «Jeg hadde ikke set dig siden du *drog* idag tidlig» (ↄ: «drog avgaarde») (U. 16). «Du vil aldrig dra vel?» (ↄ: «til Bloksbjerg» el. l.).

31. Utelatelse av det finite verbum (cfr. D. N. S., § 164, 5) er meget almindelig i livlig tale. I saadanne prædikatløse uttryk nævner den talende et eller et par hovedbegrep saaledes at man slutter sig til prædikatet av sammenhængen. Det utelatte prædikat kan baade være indikativ, konjunktiv og imperativ.

32. Som oftest er det et verbum i indikativ som er underforstaat. «Har», «skal», «er (var)» med tilhørende pronominalt subjekt utelates ofte.

a) Pronomen + «har»: «Aldrig set Maken til Gjente jeg» (F. og H. 54). «Det har hun naturligvis. *Om ikke andet*, saa har hun da sin Daabsattest» (K. 1904, 29 f).

b) Pronomen + «skal»: «Hvorhen saa tidlig paa Morgenkvisten, Persen?» (V. 1900, 20 c).

c) Pronomen + «er (var)»: «Godt du kom» (D. l. a. 49). A: «Aa feiler 'e dig 'a?» B: «Stiv i Nakken» (K. 1912, 5 c). «Svært saa rar a Hønse-Lovise var ikveld» (U. 127). «Fælt saa sint du er da!»

33. Av uttryk som de to sidstnævnte har utviklet sig vendinger som: «Da hadde jeg *svært saa mange* fine Huser» (F. og H. 33). «Det var da *græsselig saa dyrt* da» (V. 1900, 38 g). «Dem var *svært saa drevne* Brydere» (V. til H. 57). «Ja dem har 'e *svært saa godt* dem to» (F. og H. 35).

34. Som det første eksempel i 32 a viser, kan det utelatte subjekt gjentages efter sætningen (cfr. 11): «Ikke umulig det.» «Kan nok hænde det.» «Veit ikke jeg» (K. 1910, 26 f). «Simpleste Sag af Verden det, lel» (K. 1910, 52 f).

35. Elliptisk staar ofte et nomen med sin bestemmelse (et adjektiv eller en adjektivisk sætning) i utrop hvor prædikatet fremgaar av sammenhængen: «Stakkars liten!» «Og den gutten som var saa snild!» «Aa jeg som bestandig drømte om at bli

Kavallerist, da jeg var liden!» (K. 1911, 22 b). «Aa gid, aa jeg, som glemte, at vi skulde danse i Aften!» (K. 1910, 48 f).

36. Det i 35 omtalte nomen med sin bestemmelse er ofte en infinitiv med tillæg (cfr. D. N. S., § 133).

a) Uten infinitivsmerke: «gjøre mamma di slike pek —» (F. s. 30). «Skrike slik, naar du vet, atte pappa sover middag» (F. s. 30). I tiltale til barn med imperativisk eller opfordrende betydning: «Neie pent da!» «Ikke graate nu!» «Fy da, ikke herme!»

b) Med infinitivsmerke (oftest med foranstillet interjektion; denne tjener da som den egentlige sætning, cfr. 19 slutningen av 92 a): «Fy dig aa være saan!» (pikesprog) = «du burde skamme dig over at opføre dig slik.» «Aa gid aa lyve slik!» «Aa flokse saa'n me' Penga da, Get!» (K. 1907, 26 c).

37. a) Et konjunktivisk prædikat underforstaaes i uttryk som: «Saa ja!» (D. l. a. 10) ɔ: «saa (*skal det være*) ja.» «Gjerne for mig!» ɔ: «(*det kan*) gjerne (*ske*) for mig.» «Først et glas øl!» (U. 128) ɔ: «— *skal vi ha.*» «Ikke no tøv!» ɔ: «(*det skal*) ikke (*være*) no tøv!» Men: «Tøv!» ɔ: «(*det er*) tøv.»

b) Et verbum i konditionalis kan underforstaaes. Den talende stiller da to hovedbegrep op mot hverandre med et uttryk av forbauselse som antyder at de ikke har noget med hverandre at gjøre: «Æh, Tandverk du, som knaft har e' Tand i Kjæften!» (K. 1909, 8 f). «Du gi bort ungen din!» (U. 92). «Hvad for noget — et Individ saa grættent og surt dod av Sukkersyge — det er ikke tænkeligt!» (V. 1910, 53 c). «Snakke om at reise du da!» (V. 1910, 32 b). Ogsaa prædikatsordet underforstaaes i et uttryk som: «Den som hadde lidt av al den deilige Maten!» ɔ: «— *vilde være lykkelig.*»

38. Et verbum i imperativ underforstaaes (D. N. S., s. 272): «Kjære fru Martinsen, ikke saa hidsig da, kjære Dem!» (F. s. 44). «Opvarter! En Pjolter, men fort!» (V. 1910, 52 f).

39. Ofte utelates en følgesætning undtagen dens første ord «saa» (eller «atte»): «Han er saa slem saa» (ɔ: «— det er rent fælt» el. l.); cfr. D. N. S., s. 253, 17 f. o. Forfattere som gjengir dagligtale, skriver gjerne f. eks. «Han er saa slem saa —.» Denne antydning av en avbrutt eller ufuldkommen replik er jo rigtig, set fra et sproghistorisk synspunkt. Men i dagligtalen føles en slik replik ikke som avkortet. Den er der blit et idiom, saa (cfr. 88 slutn.) man kan sige: «Han er saa

slem saa» (el. «atte») = «Han er meget slem.» «Saa» — «saa» (el. «atte») modificerer altsaa adjektivet paa samme maate som et gradsadverbium. «Dem er saa ustadige Herrene saa» (Bl. sl. 55). «Bare en liden tur — jeg trænger saa til at røre mig saa» (D. l. a. 29). «Jeg var saa ræd for, at hun skulde komme, før jeg var færdig med den saa» (K. 1904, 51 f).

Anm. Den utelatte følgesætning kan erstattes av en interjektion: «én maa være saa nøiagtig, saa du verden!» (F. s. 118).

40. Slutningsordet «saa» i en replik kan være første led (adverbiet) av en utelatt eftersætning: A: «Du kløp mig.» B: «Ja naar du lugget *saa*» (ɔ: «— kløp jeg dig til gjengjæld»). «Visste en bare, aassen det var til næste jul saa» (F. s. 53).

Ofte er det vanskelig at avgjøre om det rudimentære «saa» tilhører en følgesætning eller en eftersætning. «Ja gid han bare kom snart saa» (F. s. 190). (ɔ: «— det kunde ske» el. «— kunde det ske»). B: «Ja, men Petter, du skulde ikke gjentage det du hører andre sige.» A: «Milla gav mig 10 Øre, forat jeg skulde sige det til dig *saa*» (K. 1904, 28 g). «Det var din skyld, du havde sluppet ned tommen *saa* —» (D. l. a. 185). «Jeg kan vel ikke gaa paa ski inde i gaarden vel — for der er ikke nogen bakke der *saa* —» (F. s. 23).

Med det i denne og foregaaende paragraf omhandlede kan delvis sammenlignes hvad professor Otto Jespersen skriver i sin bok «Growth and Structure of the English Language» (Leipzig 1905), s. 209: «Another recent innovation is the use of 'to' as what might be called a pro-infinitive instead of the clumsy 'to do so': «Will you play?» «Yes, I intend to», «I am going to.» This is one among several indications that the linguistic instinct now takes 'to' to belong to the proceding verb rather than to the infinitive.» Paa samme maate kunde det omtalte «saa» kaldes et «pro-sentence».

41. En følgesætning indledet av «saa» brukes ofte elliptisk i spørsmaal: «Saa De har Indtryk af, at jeg er en Kvindehader av den værste Sort?» (K. 1904, 28 g). Ofte staar en interjektion i spidsen og kan da siges at tjene som hovedsætning: «Nei saa dere skal gifte dere?» (K. 1907, 2 f). «Nei jassaa, saa du skal ogsaa paa Session imorgen?» (K. 1910, 39 c). Det ligger forresten nær at antage at denne type er opstaat paa en anden maate: «Saa du tror det?» av: «Saa? Du tror det?»

42. Bisætning + hovedsætning maa tænkes til ved uttryk som: «Ja da saa!» ɔ: «*Ja da* (naar situationen er den), *saa* (kan det nok være mulig).»

Ordstillingen.

43. En fremtrædende rolle i dagligtalen spiller det fænomen som Sweet kalder «tag». Ved «tag» (ɔ: eg. «tilhængt stykke») menes den eiendommelighet at den talende, efter at ha avsluttet sætningen, tilføier et led som han ikke oprindelig hadde tænkt at ta med. Eks.: «Slike folk er upaalidelige — ofte da.» «Borte paa disken laa noget nydeligt blomstret, tyndt tøi — sirts vist» (D. l. a. 17). «Lad mig faa ha haanden din — saan ja —» (D. l. a. 65). «Det er kjække barn du har, sportsmennesker alle sammen» (V. 1900, 39 g). «Haaffer er'u blit saa sinna paa'n Ola naa da, Krestian — *dere* som bestandi' har vær't saa go'e Busser?» (V. 1910, 30 f); «dere» gjenoptar her baade subjektet og præpositionens styrelse («'n Ola»). Som eksemplerne viser, kan dette tag-led i de fleste tilfælde betragtes som en efterstillet apposition, og forsaavidt kan man altsaa ikke sige at «appositioner igrunden er fremmede for norsk uttryksmaate,» og «at de omtrent helt er forsvundet fra vor tale i den sidste menneskealder» (Karl Bjørset: «Riksmaalets Fornorskning», Kr.a 1911, s. 36, 3 f. n.). Det er den foranstillede apposition dette gjælder. Den efterstillede apposition («tag»), det løsere, forklarende tillæg er tvertimot ett av dagligtalens mest iøinefaldende særkjender.

44. Den pausering som indtræder foran et tag-led, kan medvirke til konstruktioner som det literære sprog ikke kjender. Et eksempel er det gjængse uttryk «siger han da» = «det siger han ialfald.» Eks.: Og regtig pene Sjefer har dem Ord paa sig for aa væra imot Personalet sit. Sier dem da. Jeg kan'ke netop si, atte jeg vet det» (F. og H. 36). «Sier» er sterkt betonet. «Sier dem da» er en eftersætning som den talende ikke oprindelig hadde tænkt at ta med. I en almindelig (ɔ: uten nævneværdig pause følgende) eftersætning vilde «da» = «ialfald» ikke passe. Efter en endnu længere pause vilde man gjenoptage objektssætningen med «det»: «det sier dem da.» Vendingen staar saaledes midt imellem en eftersætning og en selvstændig hovedsætning.

45. En konstruktionsdivergens som har en lignende aarsak, opviser verbet «vite». Det kan i det literære sprog ikke ta personsobjekt til sig. Men man siger: «Saa er det Larsen, ja De *vet Larsen*, ja De vet den pene fru Larsen?» (V. til H. 38); «vet» ubetonet. «De vet Larsen» ɔ: «De vet: Larsen». Larsen betones sterkt og faar betydning «hvem Larsen er». Ragnhild Henne, den pene, du ved» (D. l. a. 108).

46. Tag-leddet er ofte et adverbium, som den mer logiske stil ialmindelighet vilde sætte længere fremme i sætningen: «Hvor gammel kan hun være nu omtrent?» (V. 1900, 36 g); «omtrent» bestemmer «gammel». «Jeg kan ikke bli ved med at ligge her i aarevis paa det dyreste kursted i landet omtrent» (M. O. 9); «omtrent» bestemmer «det dyreste». «Nu er jeg lige ulykkelig som før omtrent» (M. O. 34). «Selma er den eneste av alle Brøtungerne, som slegter paa gammeln forresten» (F. s. 91); «forresten» hører til hovedsætningen og skulde staa umiddelbart efter «er». «Han var jo noksaa ung ogsaa, forholdsvis.» (D. l. a. 92). Om denne adverbiets endestilling merkes:

a) I negtende sætninger staar regelmæssig «endda», «allikevel», «heller», «kanske» sidst, mens disse ord i dansk og mer pertentlig dansk-norsk staar umiddelbart foran negtelsen. Sidst staar ogsaa «engang», som i dansk(-norsk) staar umiddelbart efter negtelsen: «Er *ikke* Hansen begyndt at hilse paa mig paa Gaden *kanske*?» (Bl. sl. 27). «Tror du *ikke* jeg ved, at jeg er dig underlegen *kanske*?» (D. l. a. 161). «Man kan *ikke* faa alt man ønsker *heller*» (D. l. a. 9). «Og *ikke* vidste vi saa nøiagtig, hvor vi var *heller*» (M. O. 49). «*Ikke* kan jeg skaffe dig noget nyt *heller*» (F. s. 38). «Han lir naa *ikke* no Nø *heller* da» (Bl. sl. 34). «Det er naa *ikke* saa farlig bevendt med den Begavelsen altis *heller*» (V. til H. 81). «Det er *ikke* Ottendedelen av det, som Ramma koster *engang*» (Bl. sl. 60). «Han er *ikke* saa dum *endda.*»

b) «da» er overmaade meget anvendt som slutningsord i replikker som uttrykker et spørsmaal, en opfordring eller et utrop. Det kan staa flere sætninger mellem «da» og hovedsætningen som det egentlig hører til (cfr. a) næstsidste replik): «Ja ær'e ikke merkeli', aa længe Di har beholdt denna Plassen Deres, *da*?» (K. 1910, 41 b). «Tante, la mig faa Lov til aa bli med næste Gang du skjærer Skinke av den Grisen, *da*!» (K. 1909, 39 c). «Er det sandt at du er blit total da, Persen?» (K. 1911,

7 g). Denne tendens til at la replikkene flyte ut i ubetonede smaaord er især eiendommelig for den naive tale (cfr. 22 a 6 og 22 b 6, 11 b og 11 c).

47. Hvordan et uttryk kan stivne til et uopløselig hele, viser bruken av eftersætningen «ser du», som kan staa i spidsen av en replik (altsaa uten at give replikken karakteren av noget spørsmaal): «*Ser du*, vi skulde vide det alle sammen, hvordan det er at være uden det, som vi eier» (D. l. a. 76). Eftersætningens forskyvning henimot replikkens begyndelse sees av følgende eksempler: A: «Hvorfor er Kristian reist hjem?» B: «Jo, han er syk, *ser du*.» (Første sætning er objekt for sidste). Men ogsaa: «Jo, *ser du*, han er syk.» (At her den inverterte ordstilling beholdes, viser at eftersætningen er avbleket til et blot og bart fyldeord).

Anm. Et lignende stivnet uttryk er «Vær saa snild!» Man siger: «Di vil vel ikke *vær* saa snil aa si mig» (K. 1912, 24 c). Sigurd er jo i en underordnet stilling selv — faar du *vær*saasnil huske paa» (F. s. 38). Likedan «Vær saa god!»: «De skal *vær*sgo være blide og koselige» (V. og V. 150). Imperativformen brukes altsaa her ogsaa som infinitiv.

48. I det gjængse uttryk «la bli» (*la'bḷi*), «bli» uttalt enklitisk, opfattes de to verber som ett ord. Man siger: «Vil du bare *la bli'n*!» (K. 1912, 46 f). «La bli gutten!» Saaledes ogsaa «la væra» med samme betydning: «La væra mig!» Man hører ogsaa: «La *vær* mig!» Ja endog: «Kan du ikke la *vær* mig da!» De to sidste uttryk anser jeg for danske. Den omstændighet at de to verber er blit behandlet som ett og uttrykkets hyppige bruk i imperativ, har ført til en form som den sidst citerte (cfr. 47 anm.). «*La væra* gjenta!» (U. 113) = «slip piken!» Men: «*La* mig *væra* naa!» (U. 91) = «lad mig være ifred!»

49. Det led der stiller sig som h o v e d b e g r e p e t i replikken, sættes gjerne i s p i d s e n, og derefter begynder den egentlige sætning, hvor vedkommende led da gjentages ved et stedord (cfr. 14): «*Iversen*, vet du, som giftet sig ihøst — jeg møtte'*n* igaar og da paasto'n — —» (K. 1911, 9 f). «Du Far! en Gris — er ikke det Sønnen til et stort Svin?» (V. 1900, 12 c). «Du Mama — de Mænna som er røde paa Bena — er ikke de Kadetter, du?» (K. 1908, 8 f). «Og saanne ægteskaber, som begynder slig i hastverk — det er ikke bare fordi man har lidet at leve av, at de blir ulykkelige næsten altid» (D. l. a. 66).

Anm. Det betonede led som sættes i spidsen, kan endog være objekt (en sætning) for en imperativ: «Sig jeg ikke er hjemme — jeg er paa Jagt, *sig!*» (K. 1911, 38). «Igaar møtte jeg ham paa gaten, *tænk!*»

50. Et tillæg til en infinitiv kan emfatisk sættes i spidsen av sætningen selv om ordene foran infinitiven utgjør et længere sætningsavsnit: «Og *regtig pene Sjefer* har dem Ord paa sig for *aa væra* imot Personalet sit» (F. og H. 36). «Og *den* sa'n jeg sku' gaa sta' paa Skolen og *levere*» (F. og H. 26). «*Dem* kunde du faa reise til byen og *leke med*» (F. s. 54).

51. Eksempler paa «split infinitive» (Sweet) (cfr. D. N. S., s. 300): «Aa gid tænk *aa ikke være* snild mot saan en Mand!» (F. og H. 75). «Tænk *aa bare ville* gjøra vondt!»

52. Sammenligningskonjunktionen «som» + andet sammenligningsled kan undertiden staa foran «saa» + adjektiv: «Lasset hanses var som et Kjerketaarn saa høit» (F. og H. 62). Konstruktionen er ikke almindelig i Kristiania.

53. Subjektet brukes ofte ved imperativ og staar da som oftest enten i spidsen (nærmest som et utropsord) eller i enden av sætningen: «*Du,* gjør det!» «Gjør det, *du!*» At sætte subjektet like efter verbet lyder ikke folkelig, men denne konstruktion høres ofte i litt mere dannet tale og giver replikken et visst beskyttende klangpræg: «Gjør *du* bare det!» (K. 1907, 46 g). «Gaa *Di* bare hjem igjen!» (K. 1909, 49 g). «Nei tag *De* trygt disse Pillerne De!» (V. og V. 216) (cfr. 11). «Kjære Dem, hold *De* bare Vinduet lukket!» (K. 1910, 52 f). «Aa, syng *De* bare, Frøken, saa skal De se her snart bliver bedre Plads» (K. 1906, 16 b).

54. Kontamination av en følgesætning og en spørgesætning: «Saa jeg tjente jo godt og havde Penger i Overflødighed stadig, *saa aaffer* skulde jeg stjæle?» (V. til H. 77). «Hun var forresten gift, da hun var paa min alder. *Saa hvad* forstaar hun forresten av det hele?» (D. l. a. 78).

55. Ordstillingen i følgende eksempler viser at konjunktionen «for de' atte» = «fordi» ofte har sideordnende kraft (cfr. D. N. S., s. 229, 1 f. n.): «Vi maa plukke blomstene paa hjemveien, *for de' atte ellers saa* visner dem» (sagt av en skolegut). «Jo, for det, atte der har dem vel Sommerferier bestandig» (K. 1904, 15 f).

56. Sammenslyngte sætninger: «Du — naar vi to faar en liden gut, skal han hede Einar. *Det* havde jeg en bror *som hed*» (M. O. 48). «Aassen tror De, De blir fornøiet med hende da?» (F. s. 167) = «Aassen blir de fornøiet med hende da,

tror De?» «Undertiden saa ved De jeg gjør det» (F. s. 144) — «Undertiden gjør jeg det, ved De.» «Hu har et Pulver, *som ingen* kan komma etter her i Landet, *aa* er for noe» (F. og H. 34). «Hva' kaldes saant et Glas, du Far, *som naar* én ser igjonnom *det, saa* blir en Myg saa stor som en Elefant?» (V. 1900, 26 g).

57. Infinitiv og perf. partc. i negtende bisætninger staar undertiden efter sit objekt (D. N. S., s. 297, 3 f. o.): «Saa fix og fjong, at De kan ikke det tro» (V. og V. 144). «Ja jeg blev saa oprørt, at jeg kan ikke det si» (Bl. sl. 21). «For neimen om jeg ved, hvad jeg skulde gjøre nu, hvis du ikke det havde gjort» (K. 1908, 8 c).

Adjektivet.

58. Overdreven bruk av den svake form av perf. partc. Man siger ikke bare: «Din fordømmede lømmel!» men ogsaa: «Han er *en* fordømme*de* lømmel,» ja endog: «Fordømme*de* kalt» (K. 1908, 4 c). «En forbanne*de* kjeltring.»

59. Adjektivet som prædikatsord modificeres gjerne av adverbiet «no(e)» i spørgende og negtende sætninger: «Nei hu æ'ke no pen» (F. og H. 75). «Er'em noe koslige dem da?» (V. til H. 79). «Det er vel ikke no bra for dig at ligge og sove slik hele dagen heller» (F. s. 30). «Ja det er ikke *no* rart» (K. 1906, 14 c) ɔ: «det maa man ikke forundre sig over.» Derimot: «Det er ikke rart» ɔ: «det er temmelig daarlig» (som svar paa et spørsmaal som f. eks. «Hvordan staar det til med N. N. idag?»).

60. «Værre» brukes som absolut komparativ (= «i høi grad») i uttryk som: «Han spøkte og lo værre» (F. og H. 32). «Han driver nok værre, han.»

61. Superlativen «værst» føles som positiv i uttryk som: «Det er ikke saa værst.» Adverbiet «saa» kan ellers ikke modificere superlativ. «Det var ikke saa værst løn.» «Mens hun klædte sig, saa han paa fiskene i sniken: «Det er ikke saa værst faa du — vel?» (D. l. a. 217).

62. Superlativen «godest» og «storest» brukes i spøkende uttryk som: «— min godeste Fru Lund» (V. 1910, 38 c). «Du godeste Gud, hvor skulde de ellers være henne?» (V. 1911, 3 c). «Neimen du storeste min!» (V. og V. 14). «Men du storeste Tid her mangler 7 Sølvskeer!» (K. 1908, 17 c).

63. Det substantiviske «meget» (tysk «viel») kan i spør-

gende og negtende sætninger hete «stort»: «Jeg har ikke stor at by paa» (U. p. 142). «Har han saa stort at si da?» «Me for fremmede er der jo ikke stort rart ved saant et lite kryp (F. s. 109). Saaledes brukes ogsaa den absolute komparati «større» = «videre»: «Jeg har ikke no større at by paa.» «Ha han no større at si da?»

64. Naar det sterke adjektiv i neutrum ental slutter si til et selvstændig verbum, maa det i almindelighet opfattes son adverbium. Skal det opfattes som objekt, modificeres det gjern av pronomenet «noget». Cfr. «Naa faar du synge *pent* da! med «Naa faar du synge *no pent* da!» En undtagelse danne uttryk som: «Nei, sku'n ha hørt saa gæli!» (K. 1906, 47 c) «gæli» er her ikke adverbium, men objekt: «saa gæli» = «n saa gæli.» Likedan: «Jeg har aldrig set saa ærgerlig.»

65. «De substantiverede participier har altid bestemt artikel (D. N. S., s. 94, 10 f. n.). En undtagelse danner enkelte præsens participier paa -s i dagligtalen: «lugtendes» ɔ: «parfyme», «drik kendes» ɔ: «drikkevarer». «En af Reglerne her er aldrig a sælge mere Drikkendes til en Mand, naar han har faaet nok (K. 1904, 53 b).

66. Da præs. partic. i vulgærsproget ender paa -s (cf Amund B. Larsen: «Kr.a Bymaal,» s. 83), og «d» i endelsen e stumt, kan man let forstaa en form som «modernes» for «moderne» «Dom vil nok væra modernes, dom æu» (sagt av en torvkone)

67. Substantivisk brukt adjektiv i sterk form i ental styr av et andet adjektiv: «Stakkars *liten*!» Efter «stakkars» ka ikke noget andet adjektiv brukes sterkt i ental. Cfr. «Stakkar *gamle*!» (ental og flertal), «Stakkars lille (el. «vesle») Hans! «Et Stedsen maa'n ha Bena sinne han ogsaa, stakkars liden! (V. til H. 28). Den enestaaende form «Stakkars liten!» forklare jeg paa den maaten at det lingvistiske instinkt forbinder «-en» «liten» med substantivets bestemte artikel for fælleskjøn ental «Stakkars Blakken!»

68. Av participier der kan brukes som rene substantive (cfr. D. N. S., s. 92) nævnes: «Forloveden min» (F. s. 43). «Ti Forloved'en» (K. 1910, 38 g) = «til sin forlovede.»

69. Et artikelløst substantiv brukt som adjektiv: «Me det kommer til at vare længe, før jeg bliver *saa Fant*, at je maa tage min sidste Skilling» (K. 1904, 13 d). «Uni følte si

(Trykt 31. mars 1916).

rent *Askepot*» (D. l. a. 32). «Naa er han *kar* naa» ɔ: «flink» (i egen indbildning). «Vil du væra «*folk?*» ɔ: «skikkelig». En genitiv brukt prædikativt som adjektiv: «dengang var han ogsaa forfærdelig ræd for at vise sig naiv eller *landsens*» (M. O. 53). «Morro» (ɔ: «moro») kompareres i barnesproget: «Mye morrore» (K. 1910, 28 c) (cfr. Amund B. Larsen: «Kr.a Bymaal», § 70 anm.).

70. Ikke sjelden uttales sammensatte substantiver og adjektiver paa en saadan maate at første led betones som et særskilt ord, og dette maa da betragtes som et adjektiv, naar sidste led er et substantiv, som et adverbium naar sidste led er et adjektiv: «Disse fille Motorbaatene» (K. 1907, 51 c). «En skarve Springmarsj» (K. 1907, 36 a). «Han var kanon fuld.» «En erke kjeltring.» Ofte: «sjæle glad», «svine heldig».

Attributive tillæg.

71. «Ved ordene «del» og «part» kunde tidligere ogsaa det partitive forhold gjengives ved attribution. Her kunde tillægget adskilles fra grundordet, hvor vi nu maa tilføie præpositionen «af» eller bruge adverbium» (D. N. S., s. 98, 18 f. n.). Endnu siger man dog: «Denne Melken ser ud, som om *den* var *Halvdelen Vand* (K. 1904, 34 d). Cfr. «de cristne bleffue meste delen slagne» (Chr. Ped.).

72. a) Eiendommelig er den attributive, helt ubetonede bruk av «det» foran et substantiv i ubestemt form i uttryk som: «ikke *det* spor», «ikke det pluk», «ikke det grand», «ikke det bøss», «ikke det spøtt». Alle disse uttryk betyr «ikke det mindste». Man har her følgende typer:

1) ikke spor lyst
2) ikke det spor lyst
3) ikke spor av lyst
4) ikke det spor av lyst.

Istedetfor «ikke» brukes ofte «aldrig». Eks.: «Aldrig det bøs» (U. p. 155). «Jamen det hjælper ikke det Gran» (K. 1907, 24 h). «Ikke det Bøs!» (V. og V. 78). «Blev han ikke det Plok flau heller?» (V. og V. 78). «Blev ikke Bergljot det Spor sint hun da?» (V. og V. 78). «Jeg har ikke spor av lyst til at gaa ud iaften (D. l. a. 137). «Jeg er sikker paa at jeg imorgen

ikke kan huske det Plok af det, som hænder mig idag» (K. 1911, 2 f). «Ikke det dust.»

Uttryk som «ikke det spor» anser jeg for at være influert av «ikke det mindste.» Mange siger ogsaa: «ikke *et* grand», «ikke bøssa», «ikke dusta».

b) Man siger foruten «ikke det grann(e)» ogsaa «ikke det granna». Hans Ross opfører et substantiv «Granna», n. (ordb. 268, a), og saaledes opfattes det ogsaa uten tvil nu. Jeg formoder: «ikke det granna løst» < «ikke det grand av lyst» (backformation) (cfr. type 4).

c) Uttryk som de her behandlede forekommer i mange variationer: «ikke det spøttane grand» < «ikke det spøtt» og «ikke det grand» (cfr. 25); «ikke det Guss skafte Granne» (V. til H. 77); «ikke (det) mindste grand»; «ikke (det) bitterste grand.»

73. Ved bestemmelser til ord som «far» og «mor», der baade fungerer som fællesnavn og som egennavn, gjør flere typer sig gjældende. Saaledes kan for begrepet «min far» opstilles seks typer:

1) far	4) faren min
2) min far	5) fader'n
3) far min	6) 'n far.

1) den almindelige og naturlige type blandt dannede: «Far er ikke hjemme.»

2) med ubetonet «min» bare brukt i dannet tale; lyder stivt sammenlignet med 1).

3) lyder i Kristiania som den mest vulgære type.

4) almindelig i barnesproget.

5) (d uttales altid) er almindelig jargon blandt (halv)dannet ungdom.

6) almindelig, mer vulgær end 1).

Prædikative tillæg.

74. Undertiden falder det like saa naturlig at sætte det prædikative adjektiv foran substantivet som efter det (ikke bare ved faktitive uttryk; cfr. D. N. S., s. 108, 1 f. o.): «Du har drukket op halvdelen av melken. Jeg hadde jo *muggen fuld* (*glasset fuldt*).» Her siger man i dagligtalen heller: «Jeg hadde jo *fuld muggen* (*fuldt glasset*).» «Naa har 'a *fulle alle krukkene*

med syltetøi.» Hvert av de nævnte uttryk kan ha to betydninger, én faktitiv og én durativ: «Jeg hadde fuld muggen» ɔ: 1) «jeg øste muggen fuld,» 2) «muggen (min) var fuld».

75. Prædikativt til objektet staar (det fremmede) tal-adjektivet «singel» i uttryk som: «Jeg hadde *knegten singel* i hjerter.» Andre tal-adjektiver kan ikke brukes paa denne maaten; er substantivet og adjektivet adskilt, brukes partitiv genitiv (med «av»): A: «Vet du ikke, at naar nogen slaar dig paa det ene kind, saa skal du vende det andet til?» B: «Han slog mig paa næsa, og *den* har jeg ikke mer end *én av.*» («Tidens Tegn» 1914. nr. 189 «Salt og Pepper»). Saa naturlig sidstnævnte sætning falder i den levende tale, er den, grammatisk set, ulogisk, idet genitiven uttrykker et konkret substantiv i e n t a l samtidig som talordet betegner et h e l t t a l. Cfr. «Det fotografiet har jeg bare dette ene av»; «det fotografiet» = «den plate», «det sæt fotografier» (kollektivt). «Dette frimerket har jeg bare ett av»; «dette frimerket» = «denne frimerketype» (kollektivt).

Verbet.

76. Ved attraktion fra en underforstaat bisætning brukes ofte imperfektum for præsens (D. N. S., s. 155): «Ja det *var* sandt» = «Ja det som du der *sa, var* sandt.» Imidlertid har ofte hovedsætningen imperfektum og bisætningen præsens: «Det *var* da fælt, saa mørkt det *er* iaften, da!» (K. 1908, 14 c). «Det *var* da et forfærdelig daarligt Halvaars-Vidnesbyrd, du *har* med dig fra Skolen, Jens» (K. 1909, 11 c).

77. Konditionalis uttrykker ofte en høiere grad av visshet end præsens (cfr. hermed D. N. S., s. 185, 6 f. n.). Denne bruk er egentlig ironisk. «Jeg skulde tro det» er ofte langt bestemtere end «Jeg tror det.» A: «Er den gammel?» B: «Ja, jeg sku' mene det» (K. 1907, 1 b).

Adverbiet.

78. Det spørgende stedsadverbium «hvor» heter i vulgærsproget «aa henn(e)». Her kan «henn(e)» aldrig utelates, men derimot «aa» i visse tilfælde. «Hvor bor du?» kan saaledes umulig hete: «Aa bor'u?» men maa hete: «Aa bor'u henne?» Man

hører ogsaa bare «henn(e)» (barnesprog): «Jæ veit ikke *henne*'n bor, jeg.» Samt elliptisk: «Henn(e) da?» ɔ: «hvor(hen) da?» (cfr. «ne—pas» i fransk; aphairesis). Man kan ogsaa høre uttryk som «*Henn*(*e*) er dom *henn*(*e*) da?» ɔ: «Hvor er de da?» Grunden til at «henn(e)» er blit uundværlig, er dels den at «aa» har saa mange betydninger — 1) interjektion, 2) infinitivsmerke, 3) konjunktion («og»), 4) pronomen («hvad»), 5) gradsadverbium (tysk «wie») — dels den at denne som oftest ubetonede vokal vilde bli en for svak stedsbestemmelse. Paa samme maate er «for no» blit et almindelig benyttet, om ikke uundværlig led av det spørgende pronomen i neutrum («aa for no»). Man kan sige: «Aa sier du?», men tilføier helst «for no». Derimot kan det elliptiske «Hvad?» umulig hete «Aa», men heter enten «Va?» eller «Aa for no?»

79. Til dansk-norsk «meget» svarer etymologisk «my(e)». Dette brukes dog bare (som tysk «viel») substantivisk og foran komparativ, ikke (som «sehr») foran positiv av et adjektiv. Uttryk som «mye bra» (som man kan finde i vittighetsblade av og til) har jeg aldrig hørt av Kristianiafolk. Man bruker «svært», «orntli», «fælt», «liddeli» (vulg.). Dog siger man almindelig: «Det er mye muligt» (K. 1907, 20 f).

80. Ofte brukes «og(saa)» (= «dog») i utrop, egentlig som bestemmelse til et nomen, men uten at noget andet nomen tidligere har været nævnt som det kunde forbindes med: «Jamen er det fælt ogsaa!» (K. 1907, 38 a). «Jamen er det bagvendt ossaa!» (K. 1907, 9 g). «Du er da en stor kloss ogsaa!» Saaledes brukes ogsaa «heller» i negtende sætninger: A: «Naa er du vel glad?» B: «Nei, jeg kan ikke si det heller.»

Pronomener.

81. Det pers. pron. «du» har i Kr.a vulg. en form «dø» (med kort vokal, som er temmelig lik vokalen i engelsk «but»), som bare brukes absolut i betydningen: «Hør her du!» eller «Sig mig engang du!» Eks.: «Dø, dem kan vel ikke se paa mig, atte jeg har skriki?» (F. og H. 81). «Døh, har'u betalt?» (K. 1914, 5 b). «Døh, Auschen, trur'u jeg kan be han derre Figur'n — —» (K. 1911, 3 g). Denne form er ikke nævnt i Amund B. Larsen: «Kr.a Bymaal» (s. 110).

82. Pronomenet for tredje person femininum heter vulgært «hu», «a» eller «henner».

«hu» brukes bare som subjekt; staar det inde i sætningen, er det altid betonet; som sætningens første ord kan det baade være betonet og ubetonet.

«a» er altid ubetonet; det er baade subjekts- og avhængighetsform; forekommer aldrig som sætningens første ord.

«henner» er den betonede avhængighetsform. Brukt som subjekt lyder det enten barnagtig eller rent vulgært.

83. «Den» (betonet) brukes for «han» eller «hun» i nedsættende betydning: «Ja den er vigtig, og det ikke saa lite —» (F. og H. 29) (sagt om en kvinde). «Ja den er grinete, kan du tru (om en mand). «Nei den var fræk!» (H. og G. 52). «Nei den var god!» (ironisk om en mand eller kvinde).

84. Det spørgende pronomen «hvem» brukes ofte om ting (cfr. Amund B. Larsen: «Kr.a Bymaal», s. 116, 16 f. n.): «Mens jeg klædte mig paa, fór han ud og ind og fortalte, hvem af roserne var sprunget ud inat» (M. O. 53).

85. Paa samme maate som «en» i uttryk som «en løierlig en» (D. N. S., s. 125, 16 f. n.) brukes ogsaa «noget»: «fyldt med noget ensartet noget» (D. l. a. 169). «Jeg vilde da ha lov til at tro, at det var noget vakkert noget — det der hemmelige i livet» (F. s. 69). (Cfr. 17).

86. Eiendommelig er bruken av «hver» + refl. pron. som apposition til et subjekt i flertal: «De fik fem kroner *hver sig.*» Her opfatter jeg «sig» som hensynsbetegnelsens dativ, «hver» som apposition til subjektet. Altsaa = «de fik *sig* fem kroner *hver*» (ikke alm. dagligtale).

Uægte sammensatte verber.

87. D. N. S., s. 346: «I østlandsk norsk er forskjellen (ɔ: mellem betonet og ubetonet præposition i forbindelse med et verbum) forsvundet, idet de betonede præpositioner, likesom adverbierne, er blit tonløse (undtagen foran ubetonet pronomen).»

Forskjellen viser sig imidlertid i tonelaget: verb. + adv. uttales med tostavelses-tonelag, verb. + præp. med enstavelses-

tonelag. (Cfr. Amund B. Larsen i Arkiv f. nord. filologi bd. 18, s. 90):

adv. «han *holdt*\` *paa* med at tegne»
præp. «han *holdt*' *paa* hesten»

adv. «traaen *røik*\` *a*»
præp. «de *røik*' *a* pipa»

adv. «han gaar aa *ser*\` *etter*»
præp. «aa er'e du *ser*' *etter?*»

I uttryk som det næst sidste (hvor adverbiet er et tostavelses ord) hører man ofte endog i temmelig vulgær tale adverbie betonet. Her er det stor vakling ved de forskjellige uttryk: «S indom da!» Her er i utvungen tale «se» oftest betonet. Men denne betoning er umulig ved det omtrent ensbetydende: «Stil indom da!» Selv den mest vulgært talende vilde her betone «ind».

Konjunktioner.

88. For bruken av «og» gjælder som hovedregel: ved op regning av flere led brukes asyndeton, eller alle led forbinde med «og» (cfr. D. N. S., s. 224, 9 f. n.). Anvendelsen av «og» hører hjemme i den mer vidtløftige (naive) uttryksmaate, asyn deton virker mer præciserende. Eks.: «I Spisstu'n aa Ganger aa Kjøkkenet aa Spiskammerse aa Skape aa allesteder?» (K. 1911 48 f). «Jeg har bedraget min mand, som var ung og vakke og snil og trofast og bra og nobel» (M. O. 8). «Da han putte billetterne og portmonæen og lommetørklædet og hængelaasen ned i sine forskjellige lommer — —» (M. O. 33). «I et glim af stuen saa man staalamper og søiler og palmer og alt, som stygt var (M. O. 59). «Dem har naa liggi støt der i Trappa o gjort Ugagn og rakka te og drad utover og aldrig tat væk ette sig (F. og H. 43).

I saadanne forbindelser slutter «og» sig saa nøie til de foregaaende ord at det uvilkaarlig brukes før den talende ve hvilket det næste led er, eller hvorvidt der overhodet følger e led til. Paa denne maaten kan slike replikker ofte ende pa

et ubetonet «aa» (ɔ: «og»), der blir at betragte som et blot og bart hvileord (cfr. 39 og 40).

89. Ved attributive adjektiver brukes gjerne asyndeton: «der bodde en Par relliøse Folk, pene, stille, rolige, orntlige Mennesker» (F. og H. 45). «Nei takke mig te disse friske søte pene naturlige unge Damene, om dem heller er, hvad en kalder lidt dumme» (V. til H. 81).

90. «Ossaa» (ɔ: «og saa») = «og», der brukes meget som konjunktion, virker endnu mer vidtløftig (barnagtig) end «og» (cfr. 88): «'n Krestian ossaa 'n Ola ossaa 'n Magnus.» «Vi leker Russere og Japanere, aassaa skal Goggen og Nikken beleire vors, aassaa skal vi forsvare Port Arthur, aassaa spiser dem op alle Kakene og Æplene, mens vi faar bare Hestekjøtt» (K. 1904, 40 b). «En kan ta op læggene — og saa perse paa det, og (saa) lægge det omigjen» (F. s. 29).[1]

91. Sammenligningskonjunktionen «end» heter ofte «end som» (cfr. D. N. S., s. 236, 16 f. n.): «Ingen ved jo bedre end som jeg hvad det vil si at ha stadige Smerter» (Bl. sl. 14). «Hu Johanne liker den andre Mand' sin mye bæ're end som den første» (K. 1908, 12 f).

Sammenlignings- og spørgebisætninger.

92. a) Bestemmer det spørgende gradsadverbium «hvor» et adjektiv eller et adverbium, heter det i dagligtalen «aa» eller «saa». Staar derimot spørgeadverbiet absolut, kan det hete «aa», «saa», «saan (som)», «slik (som)», «som»:

1) Aa gid *aa* du jukser!
2) » » *saa* » »
3) » » *saan* (*som*) du jukser!
4) » » *slik* (*som*) » »
5) » » *som* » »

(Cfr. D. N. S., s. 242, 18 f. n. og s. 263, 16 f. o.).

1) hører hjemme i vulgærsproget, de øvrige typer i den utvungne dagligtale.

Eksempler: «Hør aa det regner, Get!» (K. 1910, 48 c.) [NB! «aa» ɔ: «i hvilken grad», «aassen» ɔ: «paa hvilken maate»]. «Uf, saa dere ser ud da, Barn!» (K. 1907, 10 b). «Slig som

[1] «Samtiden» (1911, s. 278, 7 f. n.) har «saa» ogsaa foran «lægge».

dem breier sig, De! Og saan som dem forstaar at smøre sig, De, hvad?» (Bl. sl. 4). «Du evige Gud, som Kristian havde havt ret ofte!» (D. l. a. 96): «Det er fælt, aa dem slaas om Kvindfolka, lel» (K. 1908, 7 c). «Det var svært, saa Intelligensen tog fat i Assessor Holtan» (K. 1908, 3 b). «Det er ingen Mening i, slig som vi lever, Bassen min» (V. og V. 173). «Bare tænk som han er blit sittende efter om kveldene for at hjælpe Dem med at regne ud prisen» (F. s. 73). «Aa gid aa Frua skræmte mig —» (V. og V. 50).

b) Med efterstillet adjektiv eller adverbium: «Det var da fælt, saa mørkt det er iaften, da!» (K. 1908, 14 c). «Fy aa slem du er!»

Spørgeadverbiet og adjektivet kan være adskilt: «Ja aa Brødre kan væra forskjellige, Dere!» (F. og H. 37).

Spørg. adv. + adj. + subst. gjælder neppe for mønstergyldig stil i dansk: «Men Gudbevares, *hvor styg Kjærring* han har!» (V. 1910, 1 g) = «hvilken styg kone —».

93. Det adjektiviske hvilken heter i elliptiske utrop: «saan» (ɔ: «saan'n» ɔ: «saadan en») og «(aa) for (en)»: «Saan tydelig Stemme jeg har!» (K. 1911, 48 f). «Gid saa'n mørk Entré!» (K. 1908, 5 f). «Aah gud, saan nydelig herre!» (U. p. 36). «Neimen saan rar Vest du har paa dig idag, da» (K. 1910, 21 f). «Du verden, for en tosk!» «Nei, for blomster!»

Dette «for en» brukes endog i avhængige spørgesætninger som ikke har karakteren av noget utrop: «Den Skammen — —, at Papa skal faa vide, for en Stakkar du er» (V. og V. 38). «Saa skal De faa se, for en pen, tækkelig, forstandig gut det er» (F. s. 90). «Saa fortalte han om for en masse multer der var hjemme hos ham» (M. O. 51).

Dette «for en» betragter jeg som en afæretisk form til «aa for en» = «hvad for en» (cfr. 78).

Kongruens.

94. Det upersonlige «man» opfattet som et flertals-ord: «Og da *man* altsaa var saa elskværdige — presten og doktoren o. s. v. — at finde mig begavet og vilde hjælpe mig frem —» (F. s. 142). Denne konstruktion træffes ofte hos skolebarn.

95. Overgang fra ental til flertal ved kollektiver: «Naar jeg tænker paa *den* Østersen hos Gregersens, aa skjæmte *dem* var —» (V. og V. 139).

96. Eksempel paa at prædikatsordet retter sig efter det naturlige kjøn, ikke efter det grammatiske: «Jeg skjønner ikke det, aassen noe kvindemenneske kan være saa sjof*el*» (F. s. 161).

Fig. 1. Maleri av Blumenthal.

LITT OM BERGENSK BRØD.

Av G. Stoltz.

Bakerne i Bergen utgjorde indtil ganske nylig et laug med sine privilegier, og faget gik ofte i arv inden de bestemte familier saaledes at der er bakerier som har været i samme slegts eie gjennem generationer. Det skulde under saanne forhold ikke synes urimelig om gamle uttryk fæstnet sig og om forskjellige brødsorter — de forskjellige mestres specialiteter — bevaret sit navn, sin form og sin eiendommelighet bedre end andre steder. Paa den anden side er imidlertid faget noksaa enkelt, redskapene faa og de benyttede materialer ikke mange, samtidig som bakning jo til alle tider har foregaat, og vil komme til at foregaa, som «husflid» rundt om i vort lands mange hjem, hvorfor adskillige uttryk og navn fra de tidligste tider har en altfor almindelig utbredelse til at turde paakalde nogen interesse inden dialektundersøkelsenes ramme.

Et forsøk paa at samle og undersøke de forhold og navn som kunde være eiendommelige for Bergen og dens bakerhaandverk, kan dog maaske allikevel tænkes at ha bragt for dagen enkelte ting som det har sin interesse at bevare, nu da baker-

laugets ophævelse, maskinerne og den sterke paavirkning utenfra paa saa mange maater har omlagt hele bakerbedriften ogsaa i Bergen.

De allerfleste oplysninger er mundtlig meddelelse fra nu levende personer og gjælder derfor sikrest de sidste hundre aar, men tør vel for de flestes vedkommende trækkes adskillig længere tilbake i tiden; brødet har været en konservativ vare og selv i nutiden gaar forandringene forholdsvis langsomt for sig. Nogen fuldstændig fortegnelse over eller beskrivelse av vore brødsorter har jeg ikke forsøkt.

Troels-Lund gjør ikke meget av brødet i sin Historie; han nævner at det ældste brød i Norden maa ha været byg- og havrebrød, men anfører fra et gilde i slutten av 16de aarhundrede «en masse hvedebrød af alle arter, peberkager, kleiner o. s. v.» Den tid spiste man brød like saa almindelig som nu og der gaves bakere hos hvem man daglig kunde faa ferskt brød, mens hjemmene nøiet sig med at bake en eller to ganger i løpet av 14 dage, og det hændte at de rugbrød som var bakt rundt om paa de kongelige len om høsten, ikke utdeltes paa Kjøbenhavns slot før ved foraarstide. Man kunde omkring aar 1600 faa baade rugbrød, sigtebrød og hvetebrød; det første baktes av rug med iblandet klid og hadde baade den gammeldagse runde form og en moderne avlang. Det kaldtes gjerne for grovt brød. Sigtebrødene var ogsaa av rug, men finere og kaldtes «skonrog», antagelig av tysk Schönroggen; videre var tvebakker av rug; de synes væsentlig at ha været brukt ombord paa skibene. Av hvetebrød kjender han «kringler, vegger og simler, under hvilke benævnelser de ligeledes gik i Tyskland, hvorfra de vel ogsaa var indførte i Norden.»

Paa et maleri av Blumenthal, forestillende den bergenske guldsmed Jens Kahrs' barn, ser man et av dem med en kringle i haanden, et andet med et brød som sandsynlig er en strømpe, men dog maaske tør være en timpe. (Billedet tilhører guldsmed Hammer og er her avbildet som fig. 1, efter Bergens Mus. Aarb. nr. 2 for 1912, fig. 12).

Universitetsstipendiat O. Kolsrud har gjort mig opmerksom paa det bergenske bakerlaugs pokaler (i Bergens Museum) fra midten av 17de aarhundrede. Paa kobberpokalen av 1655 (fig. 2) er avbildet en kringle og en vegge (hetevegg); sølvpokalen av 1661 (fig. 3) har foruten kringle og strømpe to brød som

kanske er simmel eller hetevegg (nederst) og tvebak eller kavring (øverst).

Mens alle andre bygninger i Bergen kaldes hus, er de bygninger hvori der har været bakerier blit kaldt bakergaarde (se Bergens Bymaal s. 180 og 283), maaske av den grund at de likesom Tyskebryggens gaarde har dannet et kompleks med flere avdelinger (privatleilighet, bakeriet, lager, hus for svendene ell. lign.).

De almindeligste redskaper var *træu* eller *tręu* n. (B. Bm. s. 74), *kæv'lę* ell. *kævv'ęl* c. og n., *gris'lę* ell. *griss'ęl* c. og n. (ogsaa *grislębrætt* n.), *bråk* c., *træuskrapęr* c., *rasp* c. og *stakę* c.

Fig. 2. Bakerlaugets kobberpokal av 1655.

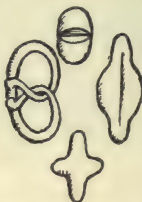

Fig. 3. Bakerlaugets sølvpokal av 1661.

Det oldnorske *kefli* er neutrum hvad ordet fremdeles synes at være i dialektene, mens det i bymaalet ofte er fælleskjøn (B. Bm. s. 155).

Grislen er en langskaftet skuffel av træ som man brukte naar man skulde grisle brødene; det vil si at naar de var halvstekte blev de tat ut av den varme ovnen og smurt over med vand, hvorefter de hurtig sattes ind igjen. De fik derved en haard og sprød skorpe, hvad man altid forlangte av enkelte brødsorter.

Ivar Aasen opfører grisl f. som navn paa den skovl hvormed brødet lægges i bakerovnen, og efter Falk og Torp synes ordet i væsentlig den samme betydning at være kjendt ogsaa i vore nabolande, fra mnt. gerstel. Man vil se at det i B. Bm. har faat en noget indskrænket betydning; den almindelige skuffel hvormed brødene sættes ind i ovnen og tages ut av den heter her *stakę* c.; *brætt* n. er den træplate hvorpaa brødene staar før og efter behandlingen i ovnen. Det bræt hvorpaa man i husholdningene sætter tallerkener, kopper o. s. v. heter i B. Bm. *brikkę* c.

Braaken er den gammeldagse og primitive knademaskine. Den bestod av en tyk stok som naadde fra gulv til tak og som i en passelig høide hadde et hul tversigjennem. Gjennem dette hul gik en anden solid stok som balancerte i et taug eller en kjætting; den enden som vendte mot væggen var forsynet med en tung klamp av træ eller metal, mens den andre enden paa undersiden hadde en tilspisset trækniv. Naar man skulde braake deigen blev den lagt paa en plate under denne kniven; en mand

dreiet platen rundt, mens én til fire mand behandlet deigen med kniven idet stokken blev løftet op og trykket ned. Braaken har vel sit navn fra andre nogenlunde lignende indretninger som brukes eller bruktes i andre bedrifter (skindberedernes, lin- og hørberedernes); ordet er da fællesgermansk og brukes baade som substantiv og verbum ogsaa i andre sprog.

I B. Bm. brukes r a s p kun om den grove filen, ikke om rivejernet; dette redskap anvendtes naar man skulde raspe brødene, d. v. s. skrape den ytre, brændte skorpe av mens brødene endnu var glovarme, en fremgangsmaate som blev anvendt overfor enkelte brødsorter særlig hvete-rundstykkene eller de saakaldte raspebrød.

T r æ u s k r a p e r e n var av jern og bruktes til at fjerne alle deigrester fra trauget efter bakningen.

Av andre tekniske uttryk fortjener kanske at nævnes — foruten de tidligere nævnte verber grisle, braake og raspe — *æltę*, som efter Falk og Torp er særnorsk med en indogermansk grundbetydning av drive avsted, forfølge; almindeligere brukt er *knø* med samme betydning, av oldn. *knoða* (B. Bm. s. 66 og fl. st.). Det materiale, stof hvorav de enkelte brød blev laget, heter *ævnę* n., som er den danske form av det norske emne. At *klæimę sei*, med adjektivet *klæimęt*, vil si at bli tung, klistret eller klæbrig. Dialektenes *kleima* er oftest transitivt, og den refleksive form brukes ogsaa der oftę som intransitivt. Akjektivet forekommer vistnok bare prædikativt og i neutrum. Alle brødsmuler, baade de haarde av skorpen og de bløte av indmaten, heter *krom'lę* eller *krom'męl* c., som efter Falk og Torp er den bergenske deminutivform, av holl. kruimel, mens den almindelige norske form k r u m m e er laant fra nht. krume (B. Bm. s. 185); *hart'ęn*, bestemt form, oftest i forbindelsen paa harten, er bakerovnens stenlagte bund i motsætning til de løse plater; her sattes alt stort brød. Ved uheldig bakning, daarlig hævning og lignende kunde dette brød faa *rå'ran*, d. v. s. partier, striper som var ustekt og kleimet (Rann, se B. Bm. s. 117). Om *jęst'ęr* c., se B. Bm. s. 181; det synes nu at ha veget plassen for (det fabrikmæssig fremstillede) jær.

Succaden som anvendes i endel finere brødsorter, heter *sokāt'* c.

En *træujæŋęr* var et spøkefuldt, maaske ogsaa litt ondskapsfuldt, navn paa bakersvendene. Bokstavelig sier det jo den som

gaar i trauget, med sidste led av oldn. *ganga* paa samme maate som i fotgjænger, pasgjænger m. fl. Naar deigen var for liten til at braaken kunde ta den, men for stor til at den kunde knøes med hænderne, la man et klæde eller en sæk ovenpaa trauget, og saa blev deigen knødd ved at man spaserte frem og tilbake ovenpaa den paa knærne. Baade fremgangsmaaten og navnet hører dog fortiden til.

Som et lignende navn maa man vel anse *truslepęrę* c. og pl. for de rug-skillingsbrød som tidligere utgjorde de almindelige, daglige husholdningsbrød.

Man hadde tidligere ikke kjendskap til alle de sorter brød som nu forekommer i handelen — jeg har faat opgit at bakerne nu holder optil 50 forskjellige sorter — og de fleste var av grovmalet *rugg*; efterhaanden er man gaat over til halvfint mel eller *sam'fæŋ(t)* og til helt finsigtet, mens *kvæitę* c. kun blev brukt til enkelte specielle sorter og anledninger. Og saa naturligvis hos *sokk'ęrbakęrne.*

Mest bekjendt blandt Bergensbrødet synes de forskjellige sorter kringler at ha været. Navnet veksler — som ved mange andre navn med lignende form — mellem *kriŋŋ'ęl* og *kriŋ'lę* c., pl. *kriŋlęr*, og brødet forekom baade som *tomm'ęl(s)* (finere *tomm'ęl(s)-*), *trimm'ęl(s)-*, *æggę-*, *ann'is-*, *koręnt'- og smår-*kringler. De to første slags har utvilsomt sit navn av to mahl og tre mahl som betegnelse for at det var to eller tre av dem for samme myntenhet (én skilling). Saaledes er forholdet nu for tiden, forsaavidt som man kan faa kringler, og saaledes har det været saa langt tilbake som de ældste nu kan huske, hvorefter man vel har lov til at slutte at det har været saan ogsaa før den tid. De andre sorter har faat sit navn efter en av de mere fremtrædende bestanddeler i deigen, som forøvrig altid bestod av hvetemel og vand; de brukes ikke mere nu, formodentlig fordi de i almindelighet bare anvendtes ved visse, festlige anledninger (som barnedaap, stabelavløp), hvor de nu har maattet vige plassen for finere saker.

Til julen og, efter bestilling, til bryllupper paa landet bakte man en flettekringle (fig. 4, nr. 13) hvis mat, som navnet sier, var flettet sammen av to deigstrimler; den var i almindelighet temmelig stor som det sømmet sig ved de nævnte anled-

Fig. 4. 1. Løsebrød. 2. Strømpe. 3. Timpe. 4. Rugkake. 5. Mundsjæl. 6—7. Brev. 8. Drue. 9—10. Valknute. 11. Hallemaane. 12. Julejæit. 13. Flettekringle. 14—15. Fodnebrød (felebrød).

ninger, og den blev i sin tid ogsaa meget benyttet som uthængs- og reklameskilt for bakerne. Nu eksisterer den ikke mere.

Som før nævnt mener Troels-Lund at kringlene er kommet til os fra Tyskland, hvad vel ogsaa de fleste andre av vore almindelige hvetebrød er; ordet kringel minder om en ældre dansk form, men kan ogsaa være en lokal dannelse av oldn. *kringla.* Hvorvidt man her i Norden nogensinde har sat formen i forbindelse med de baand Kristus blev bundet med, vites ikke, men er vel litet sandsynlig.

Alle de nævnte kringlenavn og sammensætninger synes at forekomme som endnu brukelige bakverk i Tyskland, hvor man desuten har en egen sort fastekringler som baktes av usyret deig, men som det ikke har lykkes at opspore i Bergen.

En kringle utgjorde tidligere altid endel av svendenes mesterstykke.

Av kringledeig lavet man ogsaa *vālknutę* (fig. 4, nr. 9—10). Ordet blir i Vidsteens ordbok anført som brukelig i Søndhordland for «enslags kringler sammensatte av en hel del løkker». Den var endnu for et par aar siden at faa hos en enkelt «strilebaker», og navnet kjendes endnu i byen av ældre folk men vil vel snart være forsvundet likesom bakverket er det. Den blev bakt i mange størrelser og til forskjellige priser, ogsaa efter bestilling. (Til vor valknute svarer «gullvagnen» i Sverige; se avbildningen hos Martin P:n Nilsson, Årets folkliga fester s. 216).

Einar Lexow fortæller i «Gammel vestlandsk vævkunst» (Berg. Mus. Aarb. nr. 2 for 1914) at valknuten er det mønstermotiv som sterkest har præget de vævede tæpper fra Sogn, og Haakon Schetelig omtaler (ibid. nr. 9 for 1913) det samme motiv — dog uten at bruke navnet — paa en række utskaarne træsaker fra Vestlandet. Begge forfattere mener at valknuten er et gammelt magisk tegn som er kjendt helt fra folkevandringene og som beskytter mot onde magter; det var derfor meget forstaaelig at man benyttet det ogsaa paa et brød som bruktes ved de store aarlige fester og ved bryllupper som gave, saaledes som tilfældet har været med dette brød. Gisle Midtun fortæller i «Syn og Segn» 1915, nr. 6 om «Nokre seine minne um soldyrking her i landet,» og nævner valknuten som et av disse solsymboler. Samme knute fins ogsaa, sier han, paa den svenske saakake «julbon» ved hvis hjælp man pløiet solvarmen ned

(Trykt 9. juni 1916.)

i akeren. Man har pekt paa, at navnet kan skrive sig fra folkenavnet «valir»,[1] og hertil føier Midtun at Balders hævner heter Vale eller den vælske mand, «og eg vil helst tru at valknuten er ætta fraa han.»

Valknutens utstrakte anvendelse paa alleslags redskaper, kar, søm, vævede saker og som brød viser hvor vel kjendt og betydningsfuldt symbolet har været.

Alle disse forskjellige kringlesorter blev kokt før de stektes i ovnen og dette ga dem en haard, sprød konsistens som gjorde at de kunde gjemmes i længere tid uten at tape synderlig av sin smak. De var derfor meget yndet ikke bare av byens egen befolkning, men blev sendt i større mængder til alle de deler av landet som Bergen stod i forbindelse med. I de gamle nordfarstevner hadde man gjerne i de forskjellige bakerier et daglig kringlebakster paa ialfald 3—4 tønder brød.

Det samme gjaldt den anden haarde brødsort *kav'ɩiŋ* c. hvorav der gaves baade *ɩokavɩiŋ* (finere ell. senere: *ɩukavɩiŋ*) og *sokk'ę̣ɩkavɩiŋ* (av hvete). I rugkavring synes den stemte guttural ganske at være slukt av den stemmeløse k, mens g-en høres i de andre sammensætninger, som *rugbɩø*; dog heter det endnu tildels *ru'mę̣l*. Kavring er efter Falk og Torp kommet ind i dansk omkring aar 1500 fra russisk hvor *kovriga* betegnet «brød av rund form». I jydsk betegner det nu et rundt sigte- eller hvetebrød. Det haarde skibsbrød heter her *bę̣sjøit'* c.

Forsvundne hvetebrød er *tę̣n'nę̣-* eller *tɩn'nę̣kakę̣* (fig. 5) og *fod'nę̣-* eller *fēl'ę̣bɩø* (fig. 4, nr. 14—15)[2], som gjerne alle kaldtes *bɩuɩę̣bɩø* eller *bɩuɩę̣kakę̣*.

Tinnekakene var tykke runde «kaker» i hvis masse man knep en række takker eller «tisser», og de hadde desuten altid en kraatet overflate. De baktes for landsfolk tildels til julehøitiden men især, som navnet brurekake angir, til bryllupér efter bestilling. Det er vel rimeligst at anta at tinnekaken har sit navn av dialektenes tinde, m. = f. spids, kile (veggene var ogsaa fra først av kileformede), og de av etpar meddelere brukte former *tę̣dnę̣* eller *teɩnę̣* maa man kanske ha lov til at opfatte som bymandens mere velvillige end forstaaelsesfulde imøtekom-

[[1] Eller her kan efter formen foreligge adjektivet oldn. *valr*, rund. M. O.]

[2] Nogen av mine meddelere anser fodnebrød og felebrød for to forskjellige uforbundne sorter. De fleste oplysninger gaar dog ut paa at navnet felebrød er en nyere betegnelse for fodnebrødet — kanske foraarsaket av formen.

menhet overfor landbefolkningen. (Hos Martin P:n Nilsson, «Årets folkliga fester» s. 211, fins en avbildning av svensk såkake som i en række detaljer svarer til den mellemste av tinnekakene fig. 5.)

Der er et oldnorsk ord *fórn*, f. som betyr offer, gave; dette

Fig. 5. Tinnekaker.

heter nu if. Ivar Aasen fodn i Hardanger og paa Voss, men fon eller fone i Nordhordland og Sogn.

Man har vel lov til at se en sammenhæng mellem dette ord og fodnebrødet, især da baade navnet brurebrød, de utkraatede figurer og traditionen fortæller at brødet særlig bruktes ved bryl luper som en gave fra gjesterne til brudehuset. En meddeler vet at berette om et bakeri hvor man til utkraating av fodne brødet brukte et stempel hvor en mand og en kone holdt

hverandre i haanden, men oftest blev dog utkraatingen overlatt til bakernes frie fantasi og fremstillingskunst, som forøvrig synes at ha bevæget sig inden bestemte, en gang for alle optrukne, grænser for de væsentlige figurers vedkommende.

Fodnebrødene var lange og smale som langebrødene eller som de ved juletider bakte vørterbrød. Maaske har de sit navn «felebrød» efter den ved bryllupene saa nødvendige fele med hvem de har en fjern likhet; man har kunnet bære dem omkring som en anden fele og «smie» stykker av dem med kniven.

Tinnekaken var av simplere deig «vanddeig» end de to andre i hvis halvfine deig der, ialfald i den senere tid, var litt melk og sukker, men der er vel allikevel neppe grund til at sætte navnet felebrød i forbindelse med det if. Ross i Telemarken brukte ord *feele* om søt fløte.

Blandt de bakverk svendene tidligere maatte forfærdige som sit mesterstykke, var ogsaa en *dɹuę* c. (fig. 4, nr. 8), et av fire likestore boller sammensat bløtt brød; drue betyr her øiensynlig klase, en betydning jeg nu kun kjender fra det militære sprog; brødet er forsvundet, det fulgtes som bakverk av *sammęnsæt* n. som ikke heller længere eksisterer.

Det almindelige husholdningsbrød var tidligere av grovt rugmel og het efter prisen *tolsjɹlliŋsbrø* n.; senere da man begyndte at lave dem ogsaa av samfængt mel skilte man mellem *gråv'bɹø* og *hal'fint*, og da fik brødene efter sin form ogsaa navnet *laŋŋębrø*. De serveres altid opskaaret paatvers i stykker som heter *sjīvę* c.; begge endestykkene heter *skalk* c. (fra dansk). De brød som ligger ytterst paa ovnsplaten eller harten faar en egen haard skorpe paa den ene side og kaldes derfor *sidębɹø*.

Skalken var endnu i mine guttedage «løkkebiten», uten at vi visste at det var fordi kornets og vækstkraftens guddom sat i den. Nu synes det som man ikke kjender løkkebiten mere.

Av de forskjellige slags *sjɹlliŋs-* og *hallęsjɹlliŋs*brød var der flere sorter *bollę* og *kakę* med en sammensætning som anga bestanddelene eller formen men som forøvrig ikke frembyr noget av interesse. Av hvete laget man og lager fremdeles *run'støkkę*, mens dets før nævnte særlige form, raspebrødet, er forsvundet efter at bakeriene fik mere moderne utstyr; de blev kun levert paa bestilling som selskapsbrød. En kort tid hadde man saa de fine ambrosiabrød — rundstykker med sukker og rosiner i og med tagget overflate. Av hvete er ogsaa fastelavensbrødet, *hæɹtę-*

væg c., som baktes i en række forskjellige størrelser; de skuld spises varme, fyldt med varm fløte og smeltet smør. Det fo tjener kanske at nævnes at de endnu har fire nedtrykte «hjørner paa oversiden — det sidste minde om den korsform som kirke gav disse offerbrød, da den overtok dem fra den gamle kultus (I MM. for 1911 s. 518 flg. er fastelavensbrødet behandlet a Louise Hagberg). — De nyere fastelavensboller ha ingen hjørner.

Meget almindelig var og er *vårt'ęr-* eller *vörtʹer*-brød, av rug De var oprindelig tilsat vaarter, d. v. s. malt som blev kokt in til den var saa tyk som sirup (*sirr'op* og *sīr'op*), men i den sener tid har sirupen ganske avløst vaarteren.

Foruten de daglige skillings vørterbrød bakte og baker ma som før nævnt ved juletider store og lange vørterbrød til fo skjellige priser, mens de ved paaskehøitiden altid blev bakt rund og derfor het kaker; disse sorter hadde altid rosiner og oft succade i deigen. Akkurat lignende brød av hvete brukes n ogsaa ved disse kirkelige høitider under navn av julebrød o paaskekake.

Andre skillingsbrød var de to rugbrød *lö'sębrø* n. og *ström'pę* c samt hvetebrødet *tim'pę* c. (fig. 4, nr. 1—3).

Løsebrødet var sat sammen av to runde kaker, eller va en avlang runding (som vørterbrødet) med en indsnævring pa midten. Navnet synes i sin nuværende form noksaa norsk, ute at det dog har lykkes at finde nogen forklaring paa det; a brødet skulde hete saan fordi det ikke blev grislet, hvad strøm pen blev, og derfor var løsere og bløtere at ta paa, er vel e altfor litet sandsynlig gjætning.

Strømpen var et kompakt avlangt firkantet brød og e vel kommet gjennem det i Danmark og Tyskland kjendte sigte brød av samme navn, som det maa ha efter mnt. strump betydning av dette specielle brød. (Se forøvrig s. 104.)

Et mnt. ord *timpje* n. betegner et brød av samme indhol — smør, sukker og melk — og form — avlang runding med e dreiet knop eller tisse paa hver av de spidse ender — som vo timpe. I «Aarets folkelige fester», sier Martin P:n Nils son under omtalen av de forskjellige skikke paa Allesjæles dag (dansk utg. s. 41; avsnittet forandret i den svenske utg.):

«I Sydtyskland og Østrig bager man en særlig slags hvede brød som i reglen har en aflang-rund form, og som paa endern

har to smaa spidser; man kalder dem «Seelenbretzeln», «Seelenzöpfe» o. lign.» Der er maaske en eller anden slags forbindelse mellem disse brød og vore timper, selv om Brezel nu betyr kringle, og Zopf er navn paa et flettebrød. Naar timpene var «halleskillings» var de ialfald inden mands minde ogsaa tildels flettet. Det tør vel hænde at alle flettede brød, ogsaa flettekringlene, har noget sakralt ved sin oprindelse selv om ikke de andre kringlesorter skulde ha det.

Det er kun løsebrødet som nu brukes; de to andre er forsvundet. Forsvundet er ogsaa vor av hvete bakte *sım'mẹl* eller *sımm'ẹl* c. (ogsaa *sẹmmẹl*), pl. *sım'lẹr*. Dets navn er oldhøitysk semala eller simala, latin simila, fint hvetemel og brød derav, nytysk Semmel. Den danske form simle er ikke paatruffet men kan dog vel ha været brukt i likhet med kringel-kringle.

S e m l e n maa være gammel i Norden efter Troels-Lunds oplysninger, og det vites fra flere forhold at den i sin tid var et meget almindelig og alment kjendt brød. Uttrykket at gaa som varmt hvetebrød hører egentlig hjemme om semlen, og naar Henrik i Den vægelsindede gjør nar av sin herre, taler han foragtelig om rugsemler som en tarvelig og mindre god sort. Det har imidlertid ikke lykkes mig at finde den i bruk i mere end en ganske kort periode av forrige aarhundre, hvad der kunde tyde paa at den ikke har været brukt til bestemte anledninger eller har hat nogen bestemt religiøs betydning, hvad man vel forøvrig skulde ha lov til at tro. Eller betydningen maa være gaat ganske i glemme saa brødet lettere lot sig erstatte av andre hvetebrød. Efter semlen kom nemlig *gıf'fẹl* eller *gıff'ẹl* c. i bruk, men ogsaa den forsvandt igjen efter en meget kort levetid. Om den var kjendt her tidligere vites ikke. Da navnet sættes i forbindelse med en ældre tysk ordform Giffel for Gipfel synes det at maatte være gammelt kjendt i Tyskland hvor det er navn paa etslags litet, tilspisset semmelbrød.

Ved de festligheter som ledsaget 17de mai og St. Hansaften servertes altid tidligere nogen flate tørre skillingsbrød *sko'flıkkẹ* c. av form som en uhyre skohæl; de bestod av hvetemel, sukker og vand tilsat en portion almindelig rødkridt som gav dem en underlig rødbrun farve. Vore skomakere bruker endnu verbet *flıkkẹ* om at sætte nye skindbeter eller flikker under hælen; ordet som ogsaa brukes i dansk er mnt. flicken, lappe, sætte bot paa, og brødet skulde saaledes kunne være en av de sorter som peker paa

tysk oprindelse; at det skulde være en særlig bergensk brødsort opstaat her, er vel neppe rimelig.

Av de mange forskjellige smaabrød til julen er spikke lasien allerede omtalt i MM. 1912 s. 89; baade brødet (en smaakake) og navnet i sin almindelighet som betegnelse for en figur av den nævnte form er fremdeles daglige ord i bymaalet.

Andet julebrød var de forskjellige skillingsfigurer som blev lavet av vandkringledeig med tilsat sukker og likesom skoflikker gjæret med hjortehornssalt; almindeligst var en mandlig og en kvindelig figur — man å kåne — samt gris og hest. Av mell og mel laget man *julęjæit* c. (fig. 4, nr. 12) som dog i den sidste tid av sin tilværelse hadde litet tilbake som mindet om dens oprindelse som julebukk — den bestod av to par horn med spissene vendt fra hverandre og var bløt som en bolle; de andre nævnte figurer var haarde og tørre og hængtes som stas paa juletrærne hvorefter de blev opbevaret i lange tider. Om disse brøds betydning henvises til den før nævnte bok av hr. Nilsson hvor der flere ganger (den svenske utg. s. 210 flg.) nævnes nøiagtig samme julbockbrød og utvikling.

Av timpedeig laget man i sin tid til jul nogen brød som efter formen het *brēv* n., *mun'sjæl* n. og *hallęmånę* c. (fig. 4, nr. 5—7, 11). De var ialmindelighet gavebrød til tjenere og fattige og de sidste som vites at ha faat dem er de spedalske paa St. Jørgens hospital.

En egen stilling blandt brødene indtok *knæp'kakę*, *pręsidænt'kakę* og *pipp'ęrkakę*, etslags daglig men finere mellemmatsbrød. Den første var laget av hvetemel med honning og var rund; de andre var av rugmel og sirup, presidentkaken ialmindelighet et halvskillingsbrød og sekskantet, peperkaken et avlangt firkantet skillingsbrød men merkelig nok uten peper. Sin sterke smak og store avsætning fik den fordi den blev gjæret med hjortehorns-salt. Alle tre var flate, kompakte og noksaa seige brød.

Peperkaken er — ialfald i navnet — meget gammel efter Troels-Lunds oplysning, og kjendes ogsaa i Tyskland. Presidentkakens navn kan synes at tyde paa en sen oprindelse, da man vel ikke hadde «presidenter» i Bergen eller i Norge i det hele før Christie og 1814; navnet tør kanske ansees som en opkaldelse til hans ære likesom «Aalesundskakene» efter byens brand og Pepitakringlene i sin tid efter danserinden. Knepkaken tror Falk og Torp har sit navn efter den knakende lyd som

hørtes naar man tygget dem. I ældre dansk fins kneppekage, og i Tyskland har man en lignende sort. Bare peperkaken lever igjen; de andre er for nogen tid siden forsvundet.

Landbefolkningens specielle brød, det av havre eller havre og byg stekte *flabb'iø* n. har selvfølgelig været kjendt og brukt ogsaa i byen, men synes ikke at ha hat nogen større utbredelse eller at ha været synderlig brukt blandt dem som hadde faat smak paa ovnsbrød.

Efter at ovenstaaende var færdig, har Magnus Olsen gjort mig opmerksom paa en dissertation av Karl Bauer: Gebäckbezeichnungen im Gallo-Romanischen (Darmst. 1913).

Avhandlingen synes væsentlig at behandle de forskjellige sorter smaabrød og festbrød, og de franske navn byder litet av interesse for os; saavidt jeg kan se er det kun semlens navn som er fælles for os og fransk. Den kaldes der seminel, siminel og lign. og bruktes væsentlig som fastebrød.

En tilsvarende dannelse til felebrødets navn er maaske *flûte*, en «art langes brot, nach der form benannt».

Dr. Bauer føier imidlertid en hel række avbildninger til sin avhandling, og herav ser vi at der allikevel er endel brødsorter som efter sin form er fælles. Saaledes forekommer flere av de ogsaa hos os almindelige julefigurer; en kringle — den kaldes bretzel, et navn som er nævnt ovenfor, — «som man ved skolefesten gav barnene»; en julejæit som ogsaa der utstyrtes med et eple eller en plomme i midten og bruktes som julebakkelse (cognots de Noel) og undertiden optraadte i menneskeskikkelse; en giffel (croissant) som var «im ganzen Sprachgebiet verwandt». Nogen brød har ganske samme form som vore strømper, løsebrød og etpar mindre brukte sorter, men saavel indholdet som anvendelsen er i fransk en ganske anden; ogsaa et flettebrød forekommer (cordé) men uten nogen større ydre likhet med vore flettekringler, mens en knepkake (crancran, craquelin og lign.) tildels har temmelig nøiagtig samme form uten at ha samme indhold.

Det sier sig likesom selv at de fleste navn paa brødene maa være norske; brød bakte man i de fleste hjem og det utgjorde for de allerfleste mennesker en vigtig bestanddel av dagens kost. Derfor laa det ogsaa saa nær at gi brødene hjemlige navn, navn som baade store og smaa forstod og som skilte hver enkelt sort ut fra alle andre; dette kunde man let gjøre ved en sammensætning med et ord som angav brødets form, hvorfor saa mange heter brød (de lange og smale), kake (flate og runde) og bolle (høie og runde).

Utenlandske navn fins som rimelig er paa hvetebrødene som selv er fremmede og for de flestes vedkommende kanske stod i forbindelse med en religiøs eller anden fest av mellemfolkelig art. Hertil hører først og fremst fastebrødet (hete-)veggen, men ogsaa kanske timpen, semlen og kringlen, selv om disse sidste forlængst har ophørt at være indskrænket til bestemte fester. Betydningen av navnene har maattet være nordmændene fremmet, selv om de i almindelighet har kjendt brødets sammensætning; derfor har vi set flere av dem skifte form; veggen har tapt sin oprindelige korsform (som endnu kan sees paa bakerlaugets pokaler fig. 2 og 3) og er blit en bolle; semlen er endog blit bakt av rug trods sit navn. Det russiske ord som vi har i kavring betød «rundt brød», en form som det nu kun tildels har; følelsen av haardt og sprødt som vel har været en egenskap hos brødet, har faat overhaand og er blit det avgjørende; for knepkakens vedkommende synes derimot formen at ha hat større betydning end navnet egentlig tilsier, idet det væsentlig er formen som skiller den fra andet brød med samme egenskaper og andre navn.

Naar man nu av og til hører *tvē`bak* ved siden av *bęsjøıt'* viser dette vel nærmest en forbindelse til to sider med vor skibsfart, og utenfor skibene har de nævnte sorter liten eller ingen interesse, likesom vel ingen av dem er specielt bergenske.

Ordet strømpe synes i alle sine betydninger at være laan fra tysk, og da formodentlig ogsaa for rugbrødet av dette navn, selv om det kan være kommet gjennem dansk. O. W. Fasting fortæller at det endnu nylig var skik nogen steder i Nordre Bergenhus at lave blodpølser i buksenes laarstykker; denne fremgangsmaate tør vel i det hele ikke forutsættes for brødets vedkommende, men da nævnte klæsplag i nogen dialekter endnu kaldes strumpa og dette er samme navn som det tyske ord, er det vel ikke helt utelukket at der er en slags forbindelse mellem plagget og brødet som, ialfald i den senere tid, hadde en viss likhet sig imellem.

De særlige norske festbrød, de som bruktes som «offergaver» ved jule- og bryllupsfester, barsel og daap, har sine gamle norske navn som valknute og fodnebrød.

Naar brødskalken i sin tid var «løkkebit» kunde dette tyde paa at enkelte brød — og da vel nærmest disse festbrød, — ogsaa blev brukt som «saakaker» paa samme maate som vi kjender fra Sverige.

I den følgende fortegnelse er tat med ialfald de fleste av de nu brukelige brødsorter, enten de er omtalt tidligere eller ikke. Der skal, som allerede nævnt, findes ca. 50 forskjellige sorter hos vore bakere for tiden, men de fleste av dem vil jo ikke by paa noget av interesse uten netop navnet, forat opregningen kan bli nogenlunde fuldstændig.

De spesielle høitidsbrød til jul, paaske og fastelaven fik naturlig sit navn efter høitiden, og har beholdt navnet ogsaa efterat de fleste av dem blev almindelige brød som bakerne holder til alle tider (julebrød, paaskekake, julejæit, paaskebolle, fastelavensbolle).

Endel helst mindre brød som forestillet almindelig kjendte figurer har av nærliggende grunde faat navn efter disse, som hallemaane, skoflikke, brev, drue, «mænder å kaaner».

Forøvrig har mange forskjellige hensyn gjort sig gjældende ved navnefæstingen, saa man har navn fra de mest likefremme og enkleste til saa utsøkte som spikkelasi (s. 102). Efter sine bestanddeler eller en væsentlig, i smag mere fremtrædende bestanddel har man nævnt rugkake (fig. 4 nr. 4), rugbrød og rugkavring, maltkake, vørterbrød, peperkake, sukkerkavring, fete- og fløteboller, de fleste kringlesorter (anis-, æg-, smør-, vand-), mens formen foruten ved flere av de før nævnte fremgaar av langebrød, tinnekake, rundstykke, kanske ogsaa av flettekringle og felebrød; den særlige melsort av grovbrød, sigtebrød, hvetebrød av forskjellige sorter, og samfængt; behandlingsmaaten av grislebrød, raspebrød og surbrød(?); prisen viser sig i tolvskillingsbrødet, forskjellige skillingsbrød, tommels- og trimmelskringlene. Navn som strilekake og skibskavring angir hver paa sin maate for hvem bakverket var bestemt og dermed ogsaa, ialfald delvis, dets indhold — et grovere, men holdbart og billigere slags.

Frøbrød fortæller i og for sig svært litet, men brødet — et hveterundstykke — var desto lettere kjendelig ved at overflaten var bestrødd med modne valmuefrø.

Mere reklamemæssig synes sundhetskavring.

Enkelte nyere sorter har faat rene fantasinavn eller et tilfældig navn til minde om en eller anden velkjendt person eller begivenhet, som ikke har noget med selve brødet at gjøre (Ambrosiabrød, Pepitakranser, Holbergsboller, Nansenbrød, Aalesundskaker, presidentkaker(?)), og endel har geografiske navn efter det sted hvor bakerne lærte dem at kjende paa sin van-

dring (Kristiania-, Wiener-, Wittenberger-, Frans(k)-brød, Berliner-boller), og det nye hvetebrød *loff* eller *luff* c., pl. *-er*, viser tydelig at vi her har et forsøk paa at indføre de almindelige engelske loaves.

Nogen er det maaske for tiden ikke let at forklare, som løsebrød og mundsjæl, og kanske et par andre — som felebrødet — bør ha en anden forklaring.

ULL.

En mytologisk undersøkelse.

Av Just Bing.

I.

I sin artikel «En gammal gudagestalt i ny belysning genom ortsnamn», Antikvarisk tidskrift för Sverige, bd. XX, har Hjalmar Lindroth sagt til min tydning av maaneguden som Tyr, at det meget mere gjælder om at finde Ull end at finde Tyr, som næsten ikke forekommer i stedsnavn. Det er nu slik baade i videnskapen og ellers at forholdet mellem tilbud og efterspørsel ikke altid er som det burde. Imidlertid har dette foranlediget at jeg har tat frem problemet om Ull, og resultatet er da blit nærværende forsøk paa at løse det. En stor hjælp har jeg hat her i hr. Lindroths paavisning av kult-forbindelsen mellem Ull og Skade (Skeðja), om jeg end ikke har kunnet akceptere hans tydning at Ull skulde være maanens gud. Endnu mere har Magnus Olsens store og grundlæggende arbeide «Hedenske kultminder i norske stedsnavne» været værdifuldt for mig. Hans metode for undersøkelsen av stedsnavn og ikke mindre for vurderingen av deres betydning synes mig mønstergyldig i sin omhyggelighet og sit omfattende blik. Og hans paavisning av Ull og Frøi som broderpar betyr vistnok opdagelsen av et grundforhold i Nordens religionshistorie.

Ull er et eftertragtet vildt for forskernes videnskabelige jagt, fordi han er en avbleket gudeskikkelse. Han findes i en mængde stedsnavn i Sverige og Norge. Gaar men derimot til literaturen, til de gamle kvad, til Snorres Edda og til Sakse, da er efterretningerne sparsomme og tildels motsigende. Saa er hans væsen blit fortolket i de forskjelligste retninger. Mogk har i ham villet se den samme gud som Loke, Brate som Frøi, Magnus Olsen som Tyr, Lindroth har gjort ham til maanegud o. s. v. Vi skal først samle kildernes faa efterretninger, før vi begynder undersøkelsen.

Snorre har tydeligvis ikke anslaat Ulls betydning høit. Han sætter ham som nr. 9 av Odins 12 domsæser (Skaldskaparmaal

kap. 1). Ellers vet han at fortælle om ham at han er buegud, veidegud (jagtgud) og skigud. Ingen kan kappes med ham paa ski. Han er god at kalde paa i tvekamp. Han er en vakker mand og en hærmand i holdning. Han er søn av Sif og derfor stedsøn av hendes mand Thor. Desuten kalder Snorre Ull for skjoldgud. Derom har han siden den notis at skjoldet kaldes for «Ulls skib». Umiddelbart derpaa følger den sætning: «Paa de gamle skjold var tegnet den rand som kaldes ring (baugr), og ved den ring (baug) betegnes skjoldene» (Gylfaginning kap. 30, Skaldskaparmaal kap. 14 og 46).

I Eddadigtene nævnes Ull bare paa to steder, i Grimnismaal (4, 5, 42) og paa ett sted i Atlakvida (30). Men i Grimnismaal 4, 5 staar Ull som nr. 2 av guderne efter Thor. Det heter her:[1]

Land er heilagt,
er ek liggja sé
ásom ok álfom nær;
en i Þrúðheimi
skal Þórr vera,
unz um rjúfaz regin.

Ýdalir heita,
þar er Ullr hefir
sér um gǫrva sali.
Álfheim Frey
gáfu i árdaga
tívar at tannfé.

Og i str. 42 heter det:

Ullar hylli
hefr ok allra goða
hverr er tekr fyrstr á funa.

Ull synes i disse faa linjer at indta en betydelig stilling.

Likesaa er det i Atlakvida str. 30 hvor der tales om eder svorne ved

sól inni suðrhǫllo
ok at Sigtýs bergi,
hǫlkvi hvílbeðjar
ok at hringi Ullar.

Eder svorne ved «Ulls ring» er altsaa særlig hellige eder.

En myte om Ull finder vi bare hos Sakse. Han fortæller i tredje bok av sin historie, at guderne harmedes paa Odin for hans

[1] De citerte Eddastrofer lyder i Gjessings oversættelse:

(Gr. 4. 5.) «Land er helligt,
jeg ligge ser
æser og alver nær;
men i Thrudheim hist
skal Thor være,
til guder brat forgaar.

Ydale nevnt er
der Ull sig har
sine opreiste sale;
Alvheim gav
guder i tandfæ
Frey i fjerne old.»

(Gr. 42.) «Ull's gunst har den —
alle de guders —
der fjerner ilden først.»

(Atl. 30) «— — sydgangne solen
og Sigtý's-fjeldet,
ved leiets lønkammer
og løftets Ulls-ring.»

historie med Rind og drev ham i landflygtighet og ophøiet en viss Ollerus ikke bare til konge, men ogsaa til gud. Skjønt de bare hadde valgt ham til yppersteprest for tilfældet, gav de ham fuld (guddommelig) ære og værdighet, han skulde ikke bare være varamand for en anden, han skulde være retmæssig efterfølger. Og for at intet skulde mangle i hans hæder, gav de ham Odins navn, for at det yndede navn skulde bøte paa forbitrelsen mot den nye ordning. Men da Ollerus hadde styret i en ti aar, forbarmet guderne sig over Odin og tok ham paany til konge. Saa blev Ollerus fordreven av Othinus fra Byzantium — det er Sakses uttryk for Aasgaard — drog til Sverige hvor han i en ny kreds atter vilde skape sig ry, men blev dræpt av danerne. Det fortælles at denne Ollerus var en stor troldmand. Skulde han over sjøen, brukte han som fartøi et ben hvorpaa han hadde ristet tryllevers, og dermed kom han like saa fort frem som om han hadde rodd (Saxo ed. Müller I, 130 f.).

Slik som denne gud skildres, faar man ikke tak paa ham, og det er da ikke mere end rimelig at meningerne om hvem han er gaar i høist forskjellig retning. Mogk gjør ham til den samme som Loke, fordi de begge nævnes som vakre mænd og Ull efter Grimnismaal staar i forhold til ilden, hvad ogsaa Loke gjør. Dette er et svakt grundlag for en identifikation. Brate i Vanerna s. 13 ff. anser Ull for den samme som Frøi. Han bygger paa de ovenfor anførte strofer av Grimnismaal og den følgende linje

bœr er sá inn þriði.

Er den følgende den tredje gaard, maa Ulls Ydale og Frøis Alfheim være den samme gaard og følgelig Ull og Frøi de samme guder. Magnus Olsen bemerker hertil at om Ull og Frøi er gudebrødre, kan de tænkes at ha samme gaard.

Naar Odin mellem de to kjeler i Grimnismaal str. 42 lover den som først tar kjelen av ilden «Ulls og alle guders naade», mener Magnus Olsen at Ull her betegnes som den høieste av guderne (HK 187). Han mener ogsaa at Ull er identisk med den talende, og at han oprindelig har indtat Odins plads mellem de to kjeler (236 f.). Isaafald synes det mig som om hans sidste forklaring gjør den første overflødig. Guden mellem de to kjeler kan si: «Ulls (d. e. min) og alle guders naade» uten at han behøver at være den høieste gud. Magnus Olsens identifikation av Ull og Tyr beror paa at Ull ofte forekommer i stedsnavn i Sverige og Norge, men ikke i Danmark, Tyr likesaa i Danmark, men saare sjelden i Sverige og Norge. Derav kan vel ikke sluttes mere end at Ull har indtat den samme plads i Sverige og Norge som Tyr har indtat i Danmark.

Schück har særlig behandlet myten om Ollerus hos Sakse og er kommet til det resultat at Odin og Ull er vekslingsguder, saa

at denne myte er en variant av myterne om Odin og Mithodin hos Sakse og om Odin, Vile og Ve hos Snorre (Studier i nordisk Litteratur- och Religionshistoria II, 161 ff., særlig 184 ff.). Fortællingen om Ollerus hos Sakse har dog et svært litet mytisk præg, den har intet om en forbindelse mellem Ollerus og Odins hustru som myterne om Mithodin og om Vile og Ve. Den synes mere at ha karakteren av historie end av myte, om den end kan være paavirket av fortællingen om Mithodin, som tydeligvis er en vekslingsmyte.

Hvilket historisk faktum skulde nu ligge bak Sakses beretning? Utvilsomt maa det være av kultisk art. Men det kan ikke være at Ull har trængt sig ind i Odins dyrkelse. Vi maa vende op og ned paa forholdet. Ull er den gamle gud, Odin er, som Henry Petersen og Chadwick har paavist, den nye gud i Norden. Men det stod anderledes for Sakse. For ham var Othinus gudernes rex perpetuus. Vi kommer derfor til at vende det hele om. Det er Odin, og ikke Ull, som har trængt sig ind. Sakses beretning er et gjenskin av at Odinsdyrkelsen har fortrængt Ulldyrkelsen. Og det er her ikke bare stillingen som gudernes konge det gjælder om. Naar vi hører at Ull endog er kaldt med Odins navn, synes forbindelsen mellem dem saa nær at Odin idethele maa ha indtat Ulls plads som gud. Fortællingens indhold blir efter dette simpelthen det omvendte av, hvad der berettes. Odinsdyrkelsen er det nye som antas, og Odin gaar ind paa Ulls plads mellem guderne. Denne Sakses beretning kommer til at danne vort utgangspunkt.

II.

Odin er hos Tacitus, det vil si hos vestgermanerne, den høieste gud, og det samme er han i vikingetiden i Norden. Men forskningen er forlængst klar over at dette forhold ikke er det oprindelige. Baade hos vestgermanerne paa Tacitus's tid og hos nordboerne i vikingetiden er Odin under fremmed paavirkning — keltisk hos Tacitus's vestgermaner og igjen vestgermansk hos vikingetidens nordiske folk — blit ophøiet til den øverste gud. Ja, end ikke overalt i Norden er han den høieste blandt guderne. I Upsala dyrkes Thor, Odin og Frøi, men Thor staar i midten og er den øverste av dem. Man tør derfor slutte at Odins ophøielse til den øverste er et senere stadium end hans reception i den nordiske gudeverden. Han kom ikke ind som den øverste av alle guder, han maatte til en begyndelse nøie sig med at staa paa linje med Frøi. Saaledes var det efter Adam av Bremen paa sviarnes gamle kultsted omkr. aar 1070. De store kultsteder er naturligvis overordentlig konservative, her har traditionen den største magt. Her i Upsala har den nye Odin ikke kunnet fortrænge den gamle storgud Thor fra den første plads.

Man kommer da til at anta at det skifte mellem Odin og Ull, som vi tror danner indholdet av fortællingen hos Sakse, allerede

er foregaat da Odin endnu stod paa linje med Frøi. Og her faar man den skjønneste overensstemmelse med Magnus Olsens hovedidé: at Ull og Frøi er to gudebrødre, hvad han har sluttet av stedsnavn i Norge og Sverige. Mulig kan vi finde noget tilsvarende i Danmark — og det paa det gamle kultcentrum Leire. Thietmar av Merseburg fortæller om det store vinteroffer der. Axel Olrik (Danmarks Heltedigtning I, 188 ff.) har her meget heldig forsøkt at formidle mellem traditionen, som er rik, og den arkæologiske forskning som forholder sig avvisende, derved at han lar utviklingen bli avbrutt i det 6te aarhundrede. Billedet av Rolv Krakes brændende borg har han smukt stillet op. Men det forekommer mig som om han har latt vel meget gaa med i branden. Efterretningen om Leire som offersted kan neppe helt avvises, allerhelst da Oluf Worm paa sit billede av stedet har en høi som heter «Kirkehøy», med tradition om at der har ligget en siden nedbrutt kirke der. Er Leire et offersted, som er knyttet til en kongeborg som blev ødelagt i 6te aarhundrede, da er det sandsynlig at stedets offerkult har bibeholdt præget fra glansdagene. Paa Worms billede finder man to høier med navnene «Hyldehøy» og «Frijszhøy». Om Hyldehøi har Worm en tradition om at kongerne skulde være hyldet der, hvad der naturligvis bare er falsk navneforklaring. Husker man paa Magnus Olsens sammenstilling av Ull og Frøi som to gudebrødre, vil man imidlertid lægge vegt paa disse navne. Uvilkaarlig vil man tyde dem som Ullar haugr og Freys haugr. Selvfølgelig er navnenes form Hyldehøy og Frijszhøy ingen gammel form. Men det kan forklares slik at høiene stadig har møtt blikket og forhindret at navneformene blev gamle og utslitte. De forlangte bestandig at benævnes som høier, derfor er endelsen «høi» paa begge steder ny og frisk. Saa har Ulls og Frøis navn maattet finde sig i at bli omtydet ved folkeetymologi, Ull til træet hyld og Frøi til adelsnavnet Friis. Mulig kan Hyldehøy og Frijszhøy være Worms egen etymologiserende gjengivelse av *Yllø og *Fresø. Men gjennem forvanskningen tror jeg dog at vi her kan skimte de

Leire (efter Ole Worm, Monumenta Danica, 1643, s. 22).
A. Monumentum Haraldi Hyldetandi. *B*. Dronningstolen. *C*. Kongsgaarden. *D*. Hyldehøy. *E*. Ertedal. *F*. amnis Lethram alluens. *G*. Steenhøy. *H*. Monumentum Regis Olai ibidem tumulati. *J*. Maglebroe. *K*. Hestebierg. *L*. Folehøy. *M*. Kirkehøy. *N*. Frijszhøy. *P*. Kornerup Aae.

to gamle gudebrødre. Forsaavidt sagnet om den nedbrutte kirke er rigtig, maa man anta at der ogsaa har været en tredje gud her, og han har vistnok været den største, da der blev bygget kirke paa hans høi. Sammenligner vi forholdene her med Upsala, faar vi følgende:

Leire:	N. N. (største gud)	Ull	Frøi
Upsala:	Thor (største gud)	Odin	Frøi.

Antar man at Thor ogsaa var den største gud i Leire, faar man den skjønneste overensstemmelse mellem Nordens største gudehov, Leire med treheten Thor-Ull-Frøi repræsenterer det ældre stadium og Upsala med treheten Thor-Odin-Frøi det yngre stadium.

Vi skulde saaledes ha fundet tilbake til en ældre trehet Thor-Ull-Frøi der svaret til Thor-Odin-Frøi i Upsala. Den samme trehet finder vi i begyndelsen av Grimnismaal str. 4 og 5, hvor Ulls og Frøis gaarder nævnes straks efter Thors:

Land er heilagt,
er ek liggja sé
ásom ok álfom nær;
en i Þrúðheimi
skal þórr vera,
unz um rjúfaz regin.

Ýdalir heita,
þar er Ullr hefir
sér um gǫrva sali,
Álfheim Frey
gáfu i árdaga
tívar at tannfé.

Vi ser her i umiddelbar forbindelse de tre guder Thor, Ull og Frøi, med Thor som den første og derfor vel den største gud, slik som vi har antat det ældre stadium at være, der ligger bak Upsalatriasen Thor, Odin og Frøi. Disse tre strofer staar for sig selv i digtet. De tre guder faar hver sin halvstrofe, medens efterpaa hver gudegaard optar en hel strofe. Her regnes ikke op, der siges bare at Thor skal bo i Trudheim til guders fald, Ull har sin sal i Ydale og at guderne i urtids dage gav Frøi Alvheim til tandfe. Fra verdens begyndelse og til Ragnarok naar synskredsen i disse strofer, der behøves intet mere, for de rummer alle tiders kreds. Men efterpaa begynder opregningen: den tredje gaard, den fjerde o. s. v. indtil den ellevte. Og der regnes galt. Der skulde være begyndt med den fjerde. Der er tydeligvis regnet efter strofer og ikke efter guder. Det synes mig herav indlysende at disse strofer 4 og 5 hører til et ældre lag i digtet, og at den følgende opregning er en senere tilføielse.

Med denne opfatning av str. 4 og 5 stemmer det naar den talende i str. 42 lover Ulls og alle guders naade til den som først tar kjelen av ilden. Man behøver vel her ikke at gaa saa langt som Magnus Olsen har gjort, naar han mener at Ull her har oprindelig indtat Odins plads mellem kjelerne. Men digtet indeholder her sikkerlig et minde om at Ull og Odin har været den samme gud, paa samme maate som vi fandt noget lignende i Sakses beretning om at Ull blev kaldt med Odins navn.

Chadwick har ment at gjenfinde Ulls navn som forled i ordet *wolþuþewaʀ* i en indskrift med ældre runer fra Thorsbjerg mose i Danmark. Historisk er der intet at indvende mot denne antagelse,

(Trykt 10. juni 1916.)

saa sandt som vi tror av Sakses fortælling om Ollerus at kunne slutte at Ull var Odins forgjænger i Danmark. Navnets oprindelige form skulde da være Wolþ, og de senere former efter tidsfølgen Oll og Ull. Selv om man ikke gaar med paa den antagelse at Ulls navn findes i denne indskrift, kan man vel ville føre navnet tilbake til et oprindelig Wolþ.

I tysk folketro forekommer gudenavnet Wold, Wodl og Waudl som dialektform av Wodan (Woden, Wode). Jeg har heri trodd at se en gammel l-form, svarende til n-formen i Wodan og har villet identificere denne l-form med det nordiske Ull (Oll, Wolþ). At Wodan og Wold paa tysk er den samme gud, og at Odin og Ull i Norden er to forskjellige guder, svarer til at paa græsk Ζεύς og Ζήν er to former av den samme guds navn, og at paa latin de sproglig tilsvarende former Jovis og Janus er navn paa to forskjellige guder, som Usener har paavist i sin bok «Götternamen». Men lingvisterne mener at ordformerne gjør denne antagelse umulig. Skjønt jeg personlig ikke kan se det svælgende dyp der skal være mellem disse former, maa jeg her bøie mig. Det kan like saa litet falde mig ind at strides med lingvister om et ords avledning, som med arkæologer om utvikling av gjenstandes eller ornamenters form. Derfor maa jeg — jeg negter ikke for at det sker noksaa ugjerne — la denne antagelse falde. Istedenfor at hævde at Odin og Ull oprindelig er den samme gud, maa jeg nøie mig med at hævde at Odin har tat Ulls plads mellem guderne.

Reelt kan dette omtrent bli det samme. Naar Odin har indtat Ulls plads, saa har han ogsaa opsuget Ulls guddom i sig. Dette kan sluttes av Sakses forvirrede beretning om at Ollerus blev kaldt med Odins navn, og bak Odin kan man i det oprindelige lag i Grimnismaal skimte Ull; naar Odin, den talende, lover Ulls og alle guders naade, har han idetmindste kaldt sig for Ull.' Og dette skifte er tydelig foregaat, da Odin endnu stod paa linje med Frøi.

Men følelsen av at Odin og Ull hadde samme plads eller var den samme gud, er i tidens løp forsvundet. Snorre anser dem for helt forskjellige guder, og naar der i Atlakvida str. 30 sverges ved den sydheldende sol, ved Sigtys (d. e. Odins) berg, ved «hǫlkvi hvílbeðjar» og ved Ulls ring, saa er det tydelig at Odin og Ull er opfattet som to forskjellige guder, hvordan man end vil tolke denne vanskelige strofe.

Imidlertid gir opdagelsen av at disse guder har indtat den samme plads, om de end ikke er oprindelig identiske, anledning til at undersøke, om Ulls forbindelse med Frøi og med Skade, som Magnus Olsen og Lindroth har opdaget, ogsaa kan antas i tidens løp at være overført paa Odin.

Skade findes efter Lindroths undersøkelse sammen med Ull i stedsnavn i formen Skeðja, hunkjønsform til hankjønsformen Skaði. Lindroth forklarer dette som om Skade oprindelig var en gud, men siden er blit antat for en gudinde. Imidlertid staar hankjønsformen igjen i Navnet Skaði. Dog har siden omformingen til

kvinde gjort sig gjældende ogsaa i navnet, som er blit til Skeðja. Skade er Njords hustru, og Njord har gjennemgaat den omvendte utvikling. Hos Tacitus er Nerthus gudinde, den senere Njord er gud. Axel Kock har vist at ved omformingen har navnets overgang fra hunkjønsord til hankjønsord spillet en væsentlig rolle. Av dette egtepar har saaledes Njord først været kvinde og siden blit mand, Skade først været mand og siden blit kvinde. Men i Haaleygjatal nævner Eyvind Skaldaspiller Skade som Odins hustru. I sin senere form, som kvinde, er Skade kommet i berøring med Odin. Paa samme maate er Skade blit dyrket sammen med Ull som kvinde, under navnet Skeðja. Ull og Odin svarer her til hverandre. Forbindelsen med Skade viser i begge tilfælde til et senere lag i denne guddoms historie. Forbindelsen med Ull og forbindelsen med Odin har Skade først knyttet som kvinde. Men hendes forbindelse med Njord viser vistnok hen til et ældre stadium, hvor Njord var kvinde og Skade var mand.

Frøi staar i et lignende dobbeltforhold til Odin og til Njord som Skade gjør. Han er Njords søn, først en saa sen kilde som navneremserne i Snorres Edda gjør «Yngvefrey» til Odins søn. Men forbindelsen med Odin staar ikke destomindre fast. Odin og Frøi har de samme attributer, Skíðblaðnir er Odins skib, det er ogsaa Frøis skib. Draupnir er Odins ring, men Skírnir byr paa Frøis vegne Gerd den i fæstensgave. Odin har sin hest Sleipnir, men Frøi har ogsaa hester som er helliget ham (Frøifakse i Hrafnkell Freysgodes saga). Og Frøi er hestenes gud. St. Stefan har efterfulgt ham og er blit hestenes skytshelgen bare fordi han har efterfulgt hesteguden Frøi. Naar Odin og Frøi har samme attributer og samme kultdyr, hesten, tyder det paa at forbindelsen mellem dem er gammel, og at de har været to led av en fælles guddom. Vi føres da til at anta noget tilsvarende om dem som Magnus Olsen har konstatert om Ull og Frøi, at de har været et guddommelig broderpar.

Odins forhold til Skade og Frøi synes saaledes at være fuldkommen tilsvarende til Ulls forhold til disse guddommer. Men om Odins forhold til Frøi, svarende til det som Magnus Olsen har opdaget mellem Ull og Frøi, har vi ikke direkte vidnesbyrd, vi har sluttet det av at Odin og Frøi har fælles kult-dyr, hesten, og fælles attributer, ringen Draupnir og skibet Skíðblaðnir. Nu ve[d] vi intet om at Ull skulde ha lignende kult-tegn. Han har ingen ting med hesten at gjøre. Vistnok nævnes i Atlakvida eder svorn ved Ulls ring. Men det er det eneste sted hvor der nævnes a[t] Ull har nogen ring, og den kan forklares paa forskjellige maater. Man har ment at den er lik med eds-ringen, hvorpaa man avl[a] løfter, og paa grundlag herav er Magnus Olsen tilbøielig til at ville gjøre Ull til edsgud, tinggud. Men denne slutning synes vidtgaaende. Man kan ikke si at paa stedet i Atlakvida Ulls ring mere er eds helligdom end Solen og Odins berg er det — jeg ser bort fra de[t] gaadefulde «hǫlkvi hvílbeðjar». Heller vilde jeg sætte denne rin[g]

lik med Odins (og Frøis) Draupnir, men identifikationen er meget tvilsom. Det kan ogsaa være at ringen er at forklare efter Snorres bemerkning om at der var tegnet en ring (baugr) paa de gamle skjold, og at ring er kenning for skjold. «Ulls ring» skulde da her bety det samme som Ulls skjold, det vi ellers kjender. Det vilde være den letteste tolkning, men det kan ikke negtes at det nærmest tar sig ut som en bortforklaring. Naar skjoldet hos Snorre kaldes for Ulls skib, og naar hos Sakse Ull bruker benet (d. v. s. skøiter) til fartøi og kommer likesaa hurtig frem dermed som om han hadde rodd, kan der deri ligge et forglemt minde om at Ull engang har hat et skib, som Odin og Frøi har sit. Men det hele er saa svakt og usikkert at vi kan si at om Ull nogensinde har hat noget forhold til disse attributer, er han her helt og holden fortrængt av Odin.

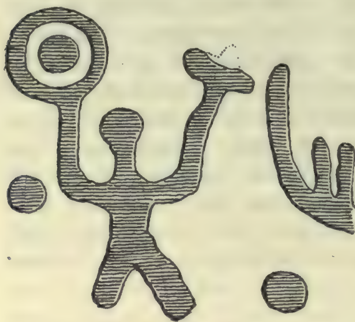
III.

Magnus Olsen har sat Ull-Frøi i forbindelse med Alcis hos Tacitus. Dette broderpar, som svarer til Castor og Pollux, dyrkes av lugiernes kultforbund i en lund hos stammen nahanarvalerne, deres prest bærer muliebris ornatus, hvad der ret oversættes med kvindedragt, men av Müllenhoff og hans efterfølgere med kvindesmykke. Müllenhoff har i sine berømte avhandlinger herom i Zeitschr. f. deutsches Altertum XII, 346 ff. og XXX, 218 ff. gjenfundet den kvindeklædte prest i navnet paa en vandalsk kongefamilie Asdingi, som efter Müllenhoff egentlig heter *Hasdingi, av *hazds, oldn. haddr, kvindehaar. Likesaa sætter Müllenhoff Alcis i forbindelse med den indogermanske dioskurdyrkelse.

Med sit skarpe blik har Magnus Olsen gjenfundet disse momenter i norske gaardnavn: lugierne (d. e. efter Magnus Olsen «edsforbundne») i Lýgin, Lýgistaðir, Hasdingi i Haddingjadalr, Alcis i Elgjartún o. s. v. Og de findes i forbindelse med gaardnavn sammensat med Ull eller Frøi. Men til Müllenhoffs tanke om at Alcis skulde være de indogermanske dioskurer stiller han sig skeptisk. Han sier (HK 246) at man ikke kjender videre til dioskurerne.

Imidlertid forekommer disse dioskurer baade hos hellener, inder, letter og litthauer. Hos dem alle staar de i forbindelse med soldyrkelsen. De røver hos inderne solgudinden Sūryā eller solgudens datter, deres søster er hos hellenerne den skjønne Helena, som tydelig staar i forbindelse med solen, hos letterne er de soldøtrenes beilere. Hos germanerne har man imidlertid vanskelig ved at paavise nogen solgudinde. Müllenhoffs forsøk paa ved hjælp av prestens «muliebris ornatus» som i den anledning skal oversættes med «kvindesmykke», at indfortolke Frøyas Brísingamen hos de østgermanske Alcis synes mig alt andet end overbevisende. Særlig vanskelig er denne side av dioskurerne hos germanerne derved at Montelius i sin avhandling om solgudens økse og Thors hammer (Svenska Fornminnesföreningens Tidskr. bd. X) har vist at Thor er en oprindelig solgud. Jeg

tror av helleristninger bestemt at kunne paavise at han har ret. Men man kan ikke ha baade en solgud og en solgudinde paa samme tid. Dette problem faar indtil videre staa uløst.

Helleristning paa Nedre Solberg, Skjeberg.
Gud med solhjul og hammer.

Der er et moment som tyder paa at de østgermanske Alcis er de samme som de indogermanske dioskurer. I den vandalske kongefamilie Asdingi som efter Müllenhoff er knyttet til denne kultus, nævner Dio Cassius to konger som har de merkelige navn Rhaos og Rhaptos, hvad der paa germansk sprog blir *raus og *rafts. Dette er besynderlige navn paa personer, men om man antar disse konger for guder, saa blir disse navn som betyr «bjelke» og «tverbjelke» ikke saa besynderlige endda. Man vet jo at germanerne dyrket sine guder i form av bjelker, ja, enkelte forskere har ment at det oldnorske «áss», flertal «æsir» (gud) er det samme ord som «áss», en bjelke, der i flertal har baade ásar og æsir. Bjelkeformen skulde være saa almindelig som gudebillede at guderne liketil kaldtes for bjelker. Men nu har man hos Plutarch (Frat. amor. 1) en meddelelse om at dioskurerne i Sparta dyrkedes i skikkelse av to bjelker med to tverbjelker. Dette synes fuldkommen at svare til Rhaos og Rhaptos blandt kongefamilien Asdingi hos vandalerne.

Magnus Olsen som finder Ull-Frøi i Alcis, Lugii i Lýgistaðir, Asdingi i Haddingjadalr o. s. v., slutter at de østgermanske lugier er utvandret fra Østnorge. Jeg tror man bør gi resultatet av sammenstillingen den beskednere form at den østnorske gudsdyrkelse i sit ældste lag, som det kan iagttages i stedsnavn, er av samme type som de østgermanske lugieres.

Forbindelsen mellem paa den ene side dioskurerne slik som vi kjender dem hos inder, hellener og letter og paa den anden side Ull og Frøi — eller rettere Ulls efterfølger Odin og Frøi — synes ogsaa at fremgaa derav at Odin-Frøi og de forskjellige dioskurer har de samme tegn og dyr. Idethele bruker jeg her gudernes tegn og deres dyr omtrent som geologerne bruker sine ledefossiler. Dioskurernes hester omtales hos inder, hellener og letter, deres skib ogsaa hos inder og letter, hos hellenerne er de skippernes skytsguder. Hos letterne nævnes ogsaa deres ring. (Oldenberg: Religion der Veda, 207 ff., Mannhardt: Ztschr. f. Ethnologie VII, 305 ff., Eitrem: Die göttlichen Zwillinge, Kr.ia 1902). Odin har sin hest Sleipnir, hestene er helliget Frøi. Odin har sit skib Skíðblaðnir, det er ogsaa Frøis skib. Odin har ringen Draupnir, Skírnir byr Gerd den paa Frøis vegne. At begge guderne nævnes som eiere av disse ting kan vel bedst forklares som at de har tilhørt dem i fæl-

lesskap, og da vilde dette stemme fuldkommen overens med dioskurerne.

At Odin paa et tidligere stadium har hat karakteren av en vekslingsgud, slik som man undertiden har opfattet dioskurerne, fremgaar av Vile-og-Ve-sagnet hos Snorre og av sagnet om Odin og Mithodin hos Sakse, saaledes som Schück har paavist i sit kapitel «Dioskursagan», Studier II, 163 ff. I motsætning til Schück tror jeg at fortællingen om Odin og Ollerus hos Sakse gjenspeiler det historiske faktum at Odinsdyrkelsen har fortrængt Ulldyrkelsen. Men ogsaa for Frøis vedkommende synes der at findes et forglemt minde om at han har været led i en dobbeltguddom. Det findes i den historie som Olav Trygvesøn fortæller trønderne om at Frøi blev haugsat i Sverige og at man gav ham to træmænd i graven (Flateyjarbók I, 403). Disse to træmænd er uten tvil gudebilleder, der blir blotet til dem og de blir begge kaldt for Frøi. Men naar der bæres til Frøi to gudebilleder, synes det som om han hører med i en forbindelse av to guddommer. Dette synes igjen at stemme med den antagelse at Frøi har været den ene av to dioskurer.

IV.

Av Ulls symboler hører skjoldet med til frugtbarhetsdyrkelsen som Chadwick har paavist (The Origin of the English People, s. 278 ff.). Munkene i Abingdon kloster satte omkring 870 et rundt skjold med et neg og et tændt vokslys ut paa Themsen og godtgjorde sin eiendomsret, da det drev rundt de omtvistede enger. Skjold heter frugtbarhetsgudinden Gefjons husbond. I kongerækken nævnes Scyld (skjold) søn av Scef (neg). I Rom har vi saliernes procession med det hellige skjold (ancile) i mars maaned. Man ser herav at skjold brukes i frugtbarhetskulten. Men i hvilke forbindelser og i hvilken nærmere betydning er vi ikke klar over. Ulls ring som bare nævnes i Atlakvida 30 kan, som vi saa, mulig bare bety det samme som Ulls skjold. Mulig kan den sammenstilles med Odins og Frøis ring Draupnir og blir saaledes «dioskurisk». Men helt forskjellig herfra er Ulls bue og hans ski og det ben med tryllevers tegnet paa det, hvormed han hos Sakse seiler likesaa fort som om han hadde rodd. Det er, som Schück har vist, tydeligvis skøiter, og blir da at sammenstille med skiene. Denne utrustning præger Ull som vintergud.

Nu har Skade den samme utrustning som Ull, baade buen og skiene. Man vil ikke let tænke sig at to guder har akkurat det samme utstyr av attributer. Buen og skiene passer bedre for en mand end for en kvinde. Skade kjender vi som gudinde, men hendes navn har hankjønsform og det er, som paavist ovenfor, sandsynlig at hun oprindelig har været gud. Hendes forbindelse med Ull (og med Odin) synes at være mindre oprindelig end hendes forbindelse med Njord, som viser hen til et stadium, da Njord var gud-

inde og Skade gud. Uvilkaarlig blir man her tilbøielig til at tilkjende Skade buen og skiene. De synes nemlig at passe daarlig sammen med skjoldet, som jo tilhører frugtbarhetskulten.

Skade er Njords hustru, men de er stadig skilt, fordi de er motsætninger. Snorre har i sin Edda bevart et par vers av et digt herom. Skade vilde bo i sin fars gaard paa et fjeld som heter Thrymheim, men Njord vilde være nær sjøen. Saa forliktes de derom, fortæller Snorre, at de skulde være 9 nætter i Thrymheim og saa 9 igjen i Noatun. Men da Njord kom tilbake fra fjeldet, da kvad han dette:

Leið erumk fjǫll, ulfa þytr
vaska lengi á mér þótti illr vesa
nætr einar níu; hjá sǫngvi svana.

Da kvad Skade dette:

Sofa ek né máttak sá mik vekr,
sævar beðjum á es af víði kømr
fogls jarmi fyrir; morgin hverjan mǫr.

Da fór Skade op paa fjeldet og bygget i Thrymheim, og hun farer meget paa ski og med bue og skyter dyr. Hun heter skigud eller skigudinde (ǫndurgoð eda ǫnðurdís).

Det er først i Snorres fortælling at merke det vaklende uttryk «skigud eller skigudinde». Det aapner en mulighet for at den hele myte kan føres tilbake til den tid da Skade var gud og Njord var gudinde. Dernæst er her i myten begge gaardene, Thrymheim og Noatun, vistnok bare indført ved Snorres kombination. Her er ikke spørsmaal om gaarder, Skade hører til fjeldet og Njord hører til ved sjøen. Videre er det ganske visst en senere utvikling av Skade at hun skyter dyr. Hun har hat buen og skiene, derfor er hun blit jagtgudinde eller jægerinde. Men buen og skiene betegner hende oprindelig som vintergud. Fremdeles er det Snorres forklaring at Njord og Skade er forlikt om at bo ni nætter paa hvert sted. Men forholdet er vistnok slik at vinterguden Skade og frugtbarhetsgudinden Nerthus (Njord) er sammen paa fjeldet i ni nætter og ved sjøen i ni nætter, men ellers er de skilt. For dette egteskap er et motsætningernes egteskap, derfor er det rimelig at det er bare disse møter som forener de to motsatte guder. Disse «ni nætter» gjenfindes paa et andet sted i Edda i en situation som har en paafaldende likhet med vort sted. Da jotundatteren Gerd endelig mottar Skirnes beilen for Frøi, sier hun:

Barri heitir, en ept nætr níu
es vit bæði vitom, þar mun Njarðar syni
lundr lognfara, Gerðr unna gamans.

Som Njord og Skade er Frøi og Gerd en frugtbarhetsgud og en jotundatter som møtes i elskov. Magnus Olsen har i sin tiltrædelsesforelæsning som professor, trykt i Maal og Minne 1909, gjort opmerksom paa at «Barri» kan bety korn, altsaa: frugtbarhets-

guden og hans brud møtes paa korndyngen. Men da blir likheten mellem Njord og Skade saa stor at man er fristet til at gjætte paa at forholdet oprindelig har været slik at Gerd ikke lover at unde Njords søn fryd *efter* ni nætter, men *i* ni nætter, de ni nætter, da vinterens og sommerens guddommer kan møtes. Istedenfor et ambulerende egteskap faar vi da ni nætters møtefest ved vaar og høst, ni nætter paa fjeldet og ni nætter ved sjøen eller efter en anden variant ni nætter i korndyngen.

Endnu er der et punkt hvor vi maa fæste os, før vi forlater disse strofer om Njords og Skades egteskap. Njord klager over at ulves hyl syntes ham at være ilde sammenlignet med svanesang,

Gudinde med fugl i haanden. I hendes ene arm ligger en mand, paa hendes anden side en ulv.
(Gundestrup-kjelen, efter Sophus Müller, Vor Oldtid, s. 575).

og Skade paa sin side klager over at fugleskrikene hindrer hendes søvn og at maaken vækker hende. Det er vistnok ikke bare ulemper ved fjeldet og ved sjøen som ligger i dette. Jeg tror man her kan slutte at ulven er Skades dyr og at fuglene, specielt svanen, er Njords dyr. Det vilde nemlig gi en god forklaring av ordene «hjá sǫngvi svana». Det er sandsynlig at disse tegn rækker tilbake til den tid da Njord var gudinde, Nerthus, og Skade var gud. Paa Gundestrup-kjelen findes billede av en gudinde som holder en fugl i den ene haand. I hendes ene arm hviler en mand og ved hendes anden side en ulv. Det er vistnok den ældste form for Njords og Skades egteskap vi her har for os. Det er ikke nogen avgjørende indvending herimot at Drexel vil at denne kjel skal

stamme fra donaukelterne. For dette par hører, som vi skal se, ikke bare hjemme i Norden.

Nerthus drages i Tacitus Germania, kap. 40, paa en vogn av kjør. Dette er av Montelius og Déchelette sat i forbindelse med de kjelvogner som man kjender i mange eksemplarer i Europa fra Norden (Danmark og Skaane) til Syden (Grækenland). Paa et billede paa en vase fundet ved Oedenburg i Ungarn ser man en kjel trukket paa en firhjulet vogn av okser. Paa helleristninger er som Montelius har vist de firhjulede vogner de typiske oksevogner, de tohjulede de typiske hestevogner. Og den typiske vogn for kjelvognen er firhjulet. Paa flere av disse vogner findes paa siderne billeder av fugler (jordfundene fra Skallerup i Danmark og fra Szaszavaroszcek i Ungarn, avbildet paa mynter fra Krannon i Thessalien). Hjulene paa vognen fra Krannon har eker, som er anbragt som et dobbeltkors, de gaar ikke straaleformig ut fra midten. Furtwängler har paavist at disse vogner hører til en slags som blev trukket av okser eller av mulæsler, ikke av hester. Paa den samme slags vogn findes, efter Furtwängler, fra Athen paa en mynt billede av jorden som bønfalder Zeus om regn. Tydningen av denne skikkelse stemmer overens med Nerthus, som efter Tacitus skal være terra mater. Man ser her sammen fuglen som vi fandt som Njords dyr i verset hos Snorre og kjørne som drager Nerthusvognen hos Tacitus.

Njord er far til Frøi og Frøya, tilsammen danner de en særskilt gudegruppe, vanerne. Fastholder vi den oprindelse av Nerthusguddommen som vi har antydet ved de ovennævnte sammenstillinger, saa blir Nerthus, fuglegudinden, kjelvognens gudinde, mor til Frøi, som er en oprindelig dioskur, og til Frøya med det straalende Brísingamen. Efter Müllenhoff er Frøya en senere form for Frija (Frigg), som halsbaandet oprindelig tilkommer. Denne gudinde, hvad hendes navn nu er, blir da at sammenstille med dioskurernes straalende søster, den skjønne Helena, hos hellenerne. I Hellas har vi myten om at Zeus i en svanes skikkelse overrasket Leda og hun saaledes blev mor til dioskurerne Kastor og Polydeukes og til Helena. Det er vistnok den samme gruppe: Svanegudinden med hendes børn dioskurerne og deres søster soljomfruen, som møter os her og i de nordiske vaner. I forbindelse med den gudekreds der knytter sig til den hellige kjelvogn og dens dyr staar vistnok ogsaa sagnet om Europa, som Zeus i skikkelse av en tyr bortførte og som ved ham blev mor til dioskurskikkelserne Minos og Rhadamantys. Her er det oksen foran vognen som er far til dioskurerne. Jeg mener at vi her har for os en urgammel, indogermansk eller ialfald græsk-germansk, forbindelse av Nerthuskult (kjelvognskult) og dioskurkult.

Anderledes er det med Njords forbindelse med Skade. Men bruker vi Skades bue og hendes — oprindelig: hans — dyr ulven som «ledefossiler», saa støter vi ogsaa her paa en indogermansk parallel. En gud med bue og pil har vi i den græske Apollon,

han sender sine piler ut over achæernes hær i første bok av Iliaden og rammer dem med pest. Og hans dyr er ulven, λύκος. Mange er de forsøk som er gjort i oldtid og nutid paa at bortforklare Apollons ulv og det tilnavn λύκιος, som han bærer efter den. Preller-Jordan: Gr. Myth. 1, 252 ff. og Gruppe: Gr. Myth. u. Rel.-Gesch. 1236. Ogsaa i Indien kjendes en slik gud, bueskytten Rudra. Hans piler rammer med sot og død, og man ofrer til ham for at han skal holde sig borte. Man ber om at han skal skaffe sine vidunderlige lægemidler mot disse ulykker. Som Skade bor Rudra i bjergene, og leilighetsvis omtales at hans to sønner Bhava og Scharva iler gjennem skogene som to ulver der snapper efter bytte. Oldenberg: Rel. d. Veda 216 ff. Dersom den idé holder stik at disse skikkelser har samme oprindelse, saa skulde vi her ha fundet en indogermansk, primitiv gud, en ond vætte som bor i fjeld og utørk, som skyter ulykke, sot og død over folk og fæ, og hvis dyr er ulven, menneskets fiende. Det er forstaaelig at denne gud siden har forandret skikkelse, og at utviklingen har forsøkt at mildne hans gru, idet han kom i de gode guders selskap. I vedaerne er han ikke rigtig optat deri, man holder ham borte fra Somaofret. Det ligger ogsaa i sakens natur at han stadig forandrer skikkelse idet de ulykker han bringer efter de forskjellige naturforhold stadig tar sig anderledes ut. I Indien og i Hellas er det pest, men i Norden vet man at den egentlige ulykke er vinteren. Derfor er denne guddom blit utstyret med ski (skøiter hos Sakse). I vedaerne vet man at den gud som bringer sygdommene ogsaa har magt over dem; han har lægemidlerne i sin haand. Og i Hellas er utviklingen gaat videre paa samme vei: Apollon er blit den gud som borttar det onde, som læger, som renser fra synd og skyld. I Norden (nord for Alperne), hvor ulykken væsentlig var vinteren, maatte utviklingens forløp bli et andet. Der blev denne guddom grandehæv mellem de gode guder ved at knyttes til sin motsætning, frugtbarhetsgudinden. Men skjønt de har levet saa længe sammen at de har byttet kjøn, er det bare halvt om halvt at den forhenværende onde vintervætte er blit optat i de gode guders selskap. De gamle nordboer visste vel at Skade var jættebaaren. Og egteskapet med frugtbarhetens gudinde var, selv da de hadde byttet kjøn, ikke noget fast egteskap. Endnu skinner igjennem tanken om at de bare var forenet i de ni nætter da vinterguden hvilte i frugtbarhetsgudindens favn om vaaren, og fuglenes sværm med sine stemmer forstyrret hans søvn eller ogsaa bare i de ni nætter om høsten, da frugtbarhetsgudinden i hans arme oppe paa fjeldet gruet for ulvenes hyl og fandt at der burde ha været svanesang eller fandt at de skar mot hendes svanes sang.

En forbindelse av to slike motsatte guddommer har vistnok oprindelig været en tilknytning av kultisk art. Man kan tænke sig at gudernes fester laa nær op til hverandre og er glidd over i hverandre, at en fest for vinterens slutning er glidd over i en fest for vaarens begyndelse, en fest for høstens slutning er glidd over i en

vinterfest. Oprindelig har man da sikkert opfattet guddommene som motsatte. Med seiersglæde har man følt at manden sov i fuglegudindens arm og at ulven laa i dvale ved hendes side med benene i veiret, som vi ser det paa Gundestrup-kjelen. Men i tidens løp er guddommene opfattet som sammenhørende. Bueguden paa ski, som oprindelig var vinterens fæle jætte, var blit til en kvinde og hendes bue hadde tapt sin gru, hendes ski talte ikke længer om vinterens haardhet. Naar attributerne saaledes var blit uskyldige, kunde de overføres paa den gud som stod i forbindelse med denne nye gudinde, som før hadde været en gud eller rettere sagt en slags djævel. Saaledes kan vi tænke at Ull har faat Skades bue og ski, som jo passet bedre for en mand end for en kvinde. I Tyskland roper man tre ganger «Waul!» naar det sidste læs korn blir kjørt ind, og høstgildet kaldes for Wodlbier. Selv om lingvisterne forbyr mig at anta at denne gud har samme navn, kan vel Ull, der jo er en frugtbarhetsgud, som det sees av hans skjold, kultisk ha indtat samme plads som Wodl. Ja, det kan tænkes at man ved høstens slutning har trodd at overgi det hele til vinteren, og at Ull saaledes er blit opfattet som en vintergud — vel at merke som en gud der var beskytteren under den lange vinter — og at han saaledes har arvet Skades bue og ski. Kultforbindelsen mellem Skade og Ull er bare sluttet ut av stedsnavn av Lindroth, men den bestyrkes ved at de har de samme attributer, og derved at Odin, Ulls efterfølger, som ovenfor paavist, efter Haaleygjatal har sønnen Sæming med Skade. Men forbindelsen med Njord er den oprindelige, den naar tilbake til den tid da Njord var gudinde og Skade gud, den har den oprindelige karakter av forbindelsen mellem to motsatte størrelser, kun de ni nætters forbindelse vaar og høst. Og der skinner igjennem at selv om gudeparret elsker hverandre, saa er deres dyr, som fra urgammel tid er knyttet til dem, ganske uforenlige, ulvehyl hos Skade og fuglekvidder, især svanesang, hos Njord kan ikke forlikes.

Det senere stadium, forbindelsen mellem Skade og Ull, repræsenterer et avgjort forfald. Det er tegn til at baade den ene og den anden har tapt sin betydning og er blit konventionelle størrelser, naar en frugtbarhetsgud og en vinterguddom kan bytte utstyr. At Ull faar Skades bue og ski er et bevis paa at han er avbleket. Selve forbindelsen mellem Ull og Skade har ikke den motsætningernes oprindelige spænstighet som forbindelsen mellem Njord og Skade. Det ser ut som om at frugtbarhetsguden Ull er draget hen til Skade, fordi Njords frugtbarhetsguddom har git eksemplet. Skade og Ull er da dyrket fredelig sammen, men saavidt kan sees, ikke paa nogen fremtrædende kultsteder og heller ikke i nogen synderlig utbredt kult. Men da Odin har efterfulgt Ull har der dog fundets en Sæming, som i egenskap av ættestamfar er blit gjort til en søn av disse to. Saa har tilslut Ull vist sig i Skades vinterutstyr, buen og skiene, for at enigheten i dette hans alderdomsegteskap skulde være fuldkommen. Men det er rimeligvis

skedd saa sent at man har mistet mindet om at denne bue rammet med ulykker, at disse ski hørte til en vinterjætte. Skade var fra vinterjætte blit jægerinde, og saa var hendes utstyr blit et uskyldig jagtkostyme, som kunde passe hvemsomhelst. Og det ser ut som om den skikkelige Ull nu var godt paavei til at bli hvemsomhelst, der gik fra den ene dragt helt gladelig over i den anden. Han hadde nok et skjold staaende ensteds, men hvad dette skjold skulde bety var saa godt skjult i glemsel at det er først i vore dage bragt nogen klarhet derover av Chadwick. Vinterjætten hadde tapt sin frygtelighet og frugtbarhetsguden sin kraft. Saa er det intet under at de har forliktes noksaa bra, naar de paa sine gamle dage slog sig sammen i sin stille krok. Den ene fik laane den andens utsyr og saa syntes folk ikke der var større forskjel paa dette par, der hvor de fandt at de kunde optræ sammen. Hvor fredelig er ikke livet, ogsaa gudernes liv, naar kræfterne er blit sløve og man har lært at finde sig i hverandre i gjensidig eftergivenhet. Men man forstaar at selv om der av dette egteskap ved hjælp av genealoger kunde opstaa en søn, saa fødtes der ikke derav en straalende længselsdithyrambe, slik som jotundatterens og frugtbarhetsgudens «ni nætter» har født den i Skírnisfǫr i en elskovsglød, som er enestaaende blandt Eddadigtene.

V.

Vi vil til slutning bestemme de forskjellige lag i guden Ull og finde i hvilket lag hans forskjellige egenskaper og attributer hører hjemme. Ulls bue, hans ski eller skøiter, idethele hans utstyr som vintergud, tilhører det yngre lag i ham og er laant fra Skade. Ældre er de «dioskuriske» træk hos ham, som viser ham som Frøis gudebror. Schück har paavist at det er et dioskurtræk, naar Ull kaldes for Sifs søn og Thors stedsøn. «Sifjar son» betyder «svogerskapets søn». Dioskurerne tænktes som vekslingsguder, den ene bror døde og gjenopstod igjen og det gik slik til at den anden bror efter hans død avlet en søn med hans enke og at denne hans hustrus søn med hans bror, «svogerskapets søn», blev betragtet som ham selv gjenopstanden. Ull er god at kalde paa i tvekamp, dette er sikkerlig ogsaa et dioskurtræk. For kampspil hører med til denne dyrkelse, kampen kaldes endog med en kenning for «Frøis lek», saa kan ogsaa Frøis brorgud Ull være knyttet til tvekampen. Og paa den maate faar han ogsaa sit vakre hærmandsutseende. Hvis Ulls ring betyr noget andet end Ulls skjold, maa den høre til det dioskuriske element i ham. Man maa bemerke at Odin der efterfølger Ull som dioskur har hest, skib og ring tilfælles med Frøi og at disse gjenfindes hos lettiske, græske og indiske dioskurer.

Helt anderledes er tilfældet med Ulls skjold. Det er ikke siden overtat av Odin, det synes ikke at kunne henføres til nogen

dioskurdyrkelse. Det staar der for sig selv, irreduktibelt. Det synes ikke bare at tilhøre Ull. Det hører med i frugtbarhetsdyrkelsen, for det hører sammen med neget i fortællingen om munkene i Abingdon og i kongerækken, hvor Scyld (skjold) opføres som søn av Scef (neg). Skjold nævnes som Gefjons, frugtbarhetsgudindens, egtefælle. Og i Rom har vi saliernes vaarprocession med de hellige skjold, som efter myten kan føres tilbake til et hellig skjold i ental, *ancile.* Her staar vi tydeligvis foran det ældste lag i guddommen. Det «henviser til en kultus som staar det oprindelige naturgrundlag nær» (Magnus Olsen). Det har sammenhæng med en kultskik i frugtbarhetsdyrkelsen, hvis tilværelse er paavist av Chadwick, men om hvis karakter vi er alt andet end klar. Vi vet ikke om denne skik oprindelig foregaar paa markerne som saliernes procession eller paa vandet som naar abingdonmunkene sætter sit skjold ut paa Themsen, vi vet ikke hvilken rolle skjoldet har spillet i ceremonien eller hvad det egentlig betyr. Dette lag hos guden Ull naar tilbake til urtids mørke hvor holdepunkter for en orientering endnu svigter os.

ANMELDELSER.

Folkminnen och Folktankar. Populär-vetenskaplig tidskrift redigerad av C. W. v. Sydow, fil. d:r, docent i folkminnesforskning vid Lunds universitet. Utgivet av Folkminnesföreningen i Lund. 1914 ff.

Med 1916 gaar dette nye, svenske folkemindetidsskrift ind i sin tredje aargang, og fra de to tidligere aar foreligger der nu et par vakre bind med et meget interessant og avvekslende indhold. Nu har der jo vistnok ogsaa før i en række av Sveriges tidsskrifter været publiceret folkloristisk stof, saaledes findes der f. eks. i «Svenska Landsmålen», flere store og værdifulde samlinger, men folkeminderne har dog altid været en bisak, og det er først «Folkminnen och Folktankar», som utelukkende har tat folkemindestudiet til sin gjenstand. Nu har det altsaa overlevet de to første aar, og har allerede derved vist at det har en plads at fylde i svensk kulturliv. Det vil altid være en vanskelighet ved en publikation av denne art at den igrunden maa henvende sig til to slags læsere, fordi den har et dobbelt maal for øie. Paa den ene side gjælder det at vække interessen for folkeminder, og derved stimulere folk til at samle og redde det av gammel tradition som endnu er i live ute i bygderne, og som nu er ifærd med at forsvinde. De folk som kan hjælpe til her, tilhører nu enten landbefolkningen selv eller det er slike som ved sit arbeide staar denne nær, lærere, prester, folkehøiskolernes folk, og for at faa indpas i disse kredse hvor det kan utrette noget i denne henseende, maa tidsskriftet være populært, saa folk kommer til at læse det. Men paa den anden side skal det være en videnskabelig publikation, som fremlægger et egte stof paa en maate som gjør det mulig for forskningen at utnytte det, samtidig som tidsskriftet ogsaa skal gi plads for bearbeidelser av materialet, som belyser dets værdi som kilde til vor kundskap om folkets aandsliv. Det er ganske visst vanskelig at forene disse to opgaver, uten at drive det til ensidighet. Paa den ene side ligger det nær at gli over i en mere novellistisk genre med «folkelivsskildringer», som nok er underholdende, men hvis videnskabelige værdi er mere tvilsom, og paa den anden side kan stoffet faa et

saa lærd præg at det har vanskelig for at vinde læsere utenfor en snevrere kreds av fagfolk. Efter de to foreliggende aarganger at dømme ser det ut til at tidsskriftets energiske redaktion paa en meget tiltalende maate har undgaat disse to ensidigheter, saa det har de bedste betingelser for at vinde læsere inden begge kredse. «Folkminnen och Folktankar» vil ta med stof fra hele Sverige selvfølgelig; men da det utgives nede i Lund er det jo i og for sig naturlig at Syd-Sveriges traditioner, og særlig Skånes, indtar den mest fremtrædende plads. I det hele lever jo nede i Skåne endnu forbausende meget av gammelt forestillingsliv, tiltrods for at den nye tid har draget sine jernbanelinjer paa kryds og tvers over de skånske sletter.

Hvad nu indholdet angaar, saa vil en liten oversigt vise at der findes en hel del værdifulde og interessante ting. Av større avhandlinger findes der en av redaktøren om «Folkminnena och deras insamling», med raad og anvisninger for dem som vil samle, samt en meget interessant studie av samme forfatter: «Jätten Hymes bägare», som efterviser forskjellige vanlige eventyrmotiv i Hymiskviðas beretning om Tors oplevelser hos Hymir. Gammel tradition behandler ogsaa professor Kaarle Krohns lille notis om gjeten Heiðrún, som han gjenfinder i middelaldersk, legendarisk literatur, nærmere bestemt i en gammel jødisk legende (cfr. H. Günthers «Die christliche Legende des Abendlandes» s. 125. 6). — Til samme gruppe studier og avhandlinger hører ogsaa professor Martin P:n Nilssons studie: «Våra Danslekar», hvor betydningen av et nærmere studium av disse utvikles, samt Åke Campbells lille studie «Om folkmedicin».

Av folkeminder er det endelig et ganske stort forraad som her er offentliggjort. — Først endel eventyr: «Lille Pär Skytt» (I, s. 37) fra Blekinge, videre en samling fra Halland (II, s. 141) — med følgende eventyr: Nr. 1: «Skeppet som gick över vatten och land» (Askeladden og de gode hjælperne. Aarne 513 B), cfr. ogsaa nr. 4 «de tre proven». Nr. 2: «Draken i Frankrike» (Risens hjerte, Aarne 302); nr. 3: «Det förtrollade slottet» (nærmest «De tre prinsesser i Hvidtenland». Aarne 400); nr. 5: «Knöseback» (Den sterke gutten); nr. 6: «Bakvände Pär» (Gale Mattis, Aarne 1696); nr. 7: «Lova för Antwerpens torn och fall för Marstrands fästning» — om en vidunderlig seillas — nr. 8: sagn om bytting; nr. 9—10: om tomten; nr. 11—13: djævel og hekser; nr. 14: sunken klokke; nr. 15—16: havfruen; nr. 17: troll; nr. 18: ukyndig læser av svarteboken. Endelig findes (II, s. 33) en samling eventyr fra Skytts herred i Skåne, hvor nr. 1, «Den svarta, halta hunden», hører til kredsen «Soria Moria slot (Aarne 425), de andre er senere humoristiske historier, hvor nr. 2 er vor «Presten og Klokkeren». — Av viser findes især en del optegnelser av *maiviser* fra Blekinge og Skåne, hvor de bruktes naar man førte sommer i by, en skik som endnu lever paa enkelte steder i Skåne, og der findes ogsaa en del oplysninger om denne gamle skik. Til en lignende gruppe kan

henføres en meddelelse om «dyngdansen», levninger av en gammel frugtbarhets-ritus oppe fra Södermanland (I, s. 103) — i det hele findes der flere ganske interessante meddelelser om skik og bruk. Til kapitlet folkelig medicin og lægekunst findes likeledes ganske meget stof meddelt, f. eks. om huskurer og gamle beretninger om «kloke folk». Av særlig interesse er en «Svartkonstbok» fra Fru Alstad sogn i Skåne, offentliggjort av Olof Christoffersson, hvor der meddeles endel gode trylleformler (mot næseblod, saar, etter, ormbett, värk, sendrag eller vrickning, tandvärk). Særlig til studiet av *gåter* har docent v. Sydow git et meget værdifuldt bidrag i sin studie: «Om gåtor och gåtsystematik» (II, s. 65), hvor han i tilslutning til Lehman Nietsches system i hans Adivinanzas Rioplatenses, selv bringer et forslag til et ordningssystem i gaaternes brogede mangfoldighet. Av gaatesamlinger findes en stor fra Skåne og et par mindre. Tilslut kan nævnes samlinger av sagn, fra Gotland om «Bysen» av Nils Lithberg (I, s. 78) — og flere andre. Hertil kommer saa anmeldelser, mindre notiser, spørsmaal etc.

Denne oversigt har vist for et rikt og avvekslende stof tidsskriftets to første aarganger har at byde folkemindeforskere, og at det har evnet at gjøre sit arbeide for at vække interessen for folkelig tradition. Selv om det vel er av størst interesse for svensker, saa kan det dog ikke lates upaaagtet av interesserte i de andre skandinaviske land. Folkemindeforskningen er i en viss forstand international, og særlig i Norge skulde vi ha al opfordring til ogsaa at ha opmerksomheten henvendt paa svensk folketradition. Vel kan enkelte foreteelser være lokale, og fremmede for os, men i det store og hele er det samme forestillingssæt vi møter i svensk som i norsk tradition, og derfor burde et slikt tidsskrift kunne paaregne interesse og støtte ogsaa i Norge. Dertil kommer at det er meget billig, 3 kr. pr. aargang, hver paa syv hefter à 2 ark; utstyret er usedvanlig vakkert, besørget av kunstneren Åke Campbell, og det er trykt paa ekstra godt papir. Alt i alt anbefales «Folkminnen och Folktankar» paa det bedste til alle interesserte, og man kan bare ønske det al mulig fremgang, saa det rigtig kan fylde den opgave det har sat sig.

Reidar Th. Christiansen.

Folkloristiska och etnografiska studier. I. Helsingfors 1916. (Skrifter utg. av Svenska Litteratursällskapet i Finland. CXXVIII.)

Svenska Litteratursällskapet i Finland som kan se tilbake paa 30 aars energisk virksomhet, har iaar utsendt det 128de bind av sine «Skrifter», hvormed aapnes et nyt tidsskrift for folkeminder og folkeliv: «Folkloristiska och etnografiska studier. I.» Dette er det andet tidsskrift som Litteratursällskapet nu utgir. Allerede i 7 aar har Pipping's «Studier i Nordisk filologi» (bd. I—VII) utkommet. Den store tilslutning som denne publikation har fundet blandt bidragsydere ogsaa utenfor Finlands grænser, viser hvor kjærkom-

ment det har været at faa øket de nordiske filologiske tidsskrifters tal. Nu har det altsaa været den svensk-talende befolkning i Finland magtpaaliggende ogsaa at faa et organ for folkloristiske studier, og det er en lovende begyndelse som er gjort med det statelige første bind. Flere av Litteratursällskapets bedste navne er repræsentert med fortjenstfulde bidrag. Efter Ernst Lagus's «Blick tilbaka och framåt» paa selskapets virksomhet, hvori nødvendigheten av at ogsaa utforskningen av den svenske folkedigtning i Finland finder en plads paa selskapets program, betones, følger Valter W. Forsblom's rikt illustrerte avhandling om «Sydösterbottniska allmogebyggnader», og dernæst kommer rækken av egentlige folkloristiske studier, hvori en fylde av nyt og værdifuldt materiale meddeles: «Om vidskepliga föreställningar och bruk förenade med julens firande hos den svenska allmogen i Finland» av J. O. Wegelius og K. Rob. V. Wikman, «Folktro och trolldom i svenska Finland» av Gunnar Landtman, «Om termerna 'ordstäv', 'ordspråk' och närliggande» av Väinö Solstrand, «Folksagorna och deres indelning» av Oskar Hackman og «Fruktbarhetsriter under årshögtiderna hos svenskarna i Finland av Gabriel Nikander. — Baade tidsskriftets rike og mangesidige indhold og dets overordentlige billighet (3 mark for et bind paa over 300 sider) maa kunne sikre det en vid utbredelse.

M. O.

(Trykt 13. juni 1916.)

OM SKRIFTSPROG OG NORSK UTTALE FØR 1800[1].

(Foredrag paa aarsmøtet i Bymaalslaget 15/10 1915).

Av Didrik Arup Seip.

I.

Det er en kjendt sak at en «landsgyldig» uttale av norsk riksmaal, en uttale som i egentligste forstand er «landsgyldig», ikke eksisterer. Man vil som regel ikke være i tvil om enten det er en bergenser eller en Kristiania-mand, en trønder eller en sørlænding man hører, selv om vedkommende taler aldrig saa «korrekt» riksmaal.

Heller ikke Sverige og Danmark har en landsgyldig uttale. Det svenske «riksmaal» som tales av en stockholmer, lyder anderledes end det riksmaal vi hører i Göteborg og Skåne. I Danmark skiller f. eks. jysk «riksmaal» sig altid ørefaldende fra riksmaalet i hovedstaden, endog i den grad at en dansk sprogmand (Anker Jensen i «Nordisk tidsskr. f. filologi» 4de række, bd. 3 s. 180) har uttalt ønsket om at faa en dansk uttaleordbok, hvor ogsaa «provinsrigsmaalene» kunde komme til sin ret. Det er derfor klart at den definition som Otto Jespersen har git av riksmaal, at det er «det dannede sprog hos dem, paa hvis udtale man ikke kan høre, fra hvad egn de stammer» (Dania I, s. 41) — at den definition ikke er helt træffende, og at den bare kan gjælde et abstrakt, et «idealt sprog» (som Sandfeld-Jensen har uttrykt det i «Dania» V, s. 242 f.). Jespersen har selv modifisert sin definition (i Fonetik s. 95, hvor ordet «dannede» er

[1] En del av de første avsnit av dette foredrag er offentliggjort — tildels i en litt anden form — i min tiltrædelsesforelæsning «Grundlaget for det norske riksmaal».

forsvundet av definitionen) ved at lægge til: «Dette «dialektfri dansk» er naturligvis væsentlig bestemt ved de højere klassers tale i København». Og Jespersen har ogsaa indrømmet (Fonetik s. 95) at det «maaske ikke er et eneste menneske, der i alle øjeblikke taler det uden at røbe sin hjemstavn».

Allikevel er Jespersens definition ikke langt fra at være rigtig. Trods alt eksisterer der en norm, men en norm som man ikke kan fastslaa med mer end tilnærmelsesvis nøiagtighet — og det er saa meget mer tilfælde som denne norm aldrig kan være konstant, men altid er i utviklingen. — Derfor er Jespersens definition fra 1907 bedre (Modersmaalets fonetik s. 11): riksmaalet er «en fællessprogform eller dog en stærk tilnærmelse dertil» og dets «præg beror netop paa at det ikke er bundet til noget bestemt sted.»

Denne «fællessprogform» er ikke gammel. Man mener at en riksmaalsnorm i Danmark visstnok ikke er ældre end et par hundrede aar. Vi vet om fyrstelige personer fra det 16de og 17de aarhundrede, at de talte utpræget sjællandsk dialekt. Det gjælder f. eks. om Kristian IV som ofte bruker sjællandske dialekteiendommeligheter i brev. Av rimene hos salmedigteren biskop Thomas Kingo kan vi slutte at han ogsaa brukte mange sjællandske lydeiendommeligheter, som ikke kom frem i skriftsproget. Folk som riksraaden Otte Krag og videnskapsmændene Jacob Madsen Aarhus («den nyere tids ældste fonetiker») eller den berømte Ole Rømer eller matematikeren professor Longomontanus talte alle et sterkt jyskfarvet sprog (se Marius Kristensen i Dania II, s. 19 f.; Dahlerup, Det danske Sprogs Hist. s. 59; Lis Jacobsen i Danske Studier 1910 s. 211).

Neppe andre steder end paa prækestolen har man prøvd at lægge skriftsproget til grund for talesproget.

Først fra slutten av det 17de aarhundrede har man flere vidnesbyrd om at en dansk «riksmaalsnorm» er i færd med at lage sig. Vi hører f. eks. hos grammatikeren Henrik Gerner 1690 at folk fra provinsene «tracte effter Kiøbenhaffn, hvor Sæderne oc Sprocket er ypperligst.» Det er altsaa hovedstadssproget som blir talenorm — efterhvert som hovedstaden mer og mer blir centrum for aandsliv og materielt liv i landet. Kjøbenhavn-sproget var væsentlig en Øresundsdialekt — et overgangsmaal mellem sjællandsk og skaansk. Med boktrykkerkunsten kom dette Kjøbenhavn-sprog under sterk paavirkning av skriftsproget.

først og fremst altsaa i præken og foredrag. Av denne sprogbrytning er dansk riksmaal opstaat: «Den bevægelse, der har skabt og skaber det moderne fællesdanske talesprog, er ikke andet end en vedvarende kamp mellem skriftsproget og den københavnske dialekt», sier den danske sprogmand P. K. Thorsen.

Likesaa var det i Sverige; ogsaa der er det tidlige vidnesbyrd om en traditionel skriftsprogsnorm — omtrent like saa tidlige som i dansk; men nogen riksnorm for talesproget har — efter svenske sprogmænds mening — neppe begyndt at bli til før bortimot 1700 (se Hellquist i «Studier till 1600-talets Svenska» s. 1 ff.; Hesselman i «Nordiska Studier» s. 377). Fra den tid er det talesproget i og omkring hovedstaden som blir det overlegne: det svenske riksmaal opstaar væsentlig ved brytning mellem denne dialekt og skriftsproget.

II.

Norge fik ingen rikstalenorm saa tidlig som Danmark og Sverige. Grundene til det ligger klart i dagen. Her levde det nationale maal bare i dialekter, mens skriftsproget var dansk. Noget kulturcentrum som svarte til Kjøbenhavn eller Stockholm, hadde landet ikke. Hos os maatte derfor et fælles rikstalesprog ha meget vanskeligere for at komme op. Vistnok kunde normen fra Kjøbenhavn tænkes at gjøre sig en del gjældende; men det danske støt og mange av de karakteristiske aapne danske lyd var det saa godt som umulig for nordmænd at tilegne sig — og det saa meget mer som disse særdanske lydforhold ofte ikke fik uttryk i skriftsproget; det bygget og bygger for en stor del paa danske lydforhold fra omkring aar 1300. De nordmænd som vilde tale korrekt dansk, maatte lægge skriftsproget til grund; de flinkeste av dem fik paa den maaten stundom ry for at tale bedre dansk end danskene selv. «I Kiøbstæderne og blandt Middelstandspersoner paa Landet tales saa ret og reent Dansk, (nogle faa Norske Ord undtagne), at det overgaaer det Danske, som tales i Danmark endog i Kiøbenhavn,» heter det i presten Wilses «Reise-Iagttagelser» fra 1790 for at nævne et eksempel[1].

[1] Jfr. ogsaa Hausmanns «Reise durch Skandinavien in den Jahren 1806—1807» s. 263, hvor uttales at «Dansk efter de Danskes egen Dom taltes fuldkomnere i Kristiania end sedvanlig i Danmark» (citert efter A. B. Larsen, Kristiania bymål s. 13).

Dette ry kunde bare opstaa naar man satte skriftsprogsuttalen som idealet. Saaledes faar ofte nordtyskerne ros for at tale tysk mest korrekt, fordi de holder sig nærmest til skriftsproget. I Norge maatte det enten bli dialektene som raadde helt op i de øverste samfundslag[1], eller naar man skulde være høitidelig — f. eks. i præken — skriftsproget uttalt med det mundlag man brukte i sin egen norske dialekt. Noget «riksmaal» kunde ikke ha chance for at bli til saa tidlig som i de andre landene.

Vi har al grund til at tro at forfattere som Absalon Pederssøn, Peder Claussøn, Dorthe Engelbrechtsdotter og Petter Dass til daglig har brukt den norske dialekt paa hjemstedet væsentlig upaavirket av dansk talesprog og vistnok heller ikke sterkt paavirket av dansk skriftsprog.

Fra omkring 1700 blev det mer og mer almindelig at den norske akademiske ungdom drog til Kjøbenhavn og studerte. De nordmænd som reiste dit, maatte til daglig tale et sprog som laa skriftsproget nær, og deres sprog kunde naturligvis i længden ikke vedbli at være upaavirket av dansk talesprog. — Det er forbausende litet vi vet om Holbergs talesprog. Visstnok vet vi at han har brukt enkelte norske ord og norske konstruktioner som vi kjender fra hans skrifter. Men hvordan hans tale lød, har vi saa godt som ingen positive oplysninger om — for en del fordi vi ikke har hans verker i hans egen ortografi. Men det er utænkelig at en nordmand som slog sig ned i Kjøbenhavn først da han var flere og tyve aar, at han ikke skulde ha sterke merker i sin uttale fra hjemlandet; Holbergs sprog maa sikkert ha baaret præg av at han har lært sin «dansk udi ammestuen» i Bergen. — Et par enkeltheter kan vi forresten slutte os til om Holbergs sprog. Som bekjendt blir *gg* og *kk* uttalt likt i dansk, saa det ikke er nogen forskjel paa talordet *begge* og substantivet (flertal) *bække*. I sine «Orthographiske Anmerkninger» (1726) hævder Holberg skrivemaaten *Rygg* (ikke *Ryg*), da «den stærke Udtale udfordrer en dobbel *g*». Han protesterer mot uttalen *strægger* for *strækker*. — Det maa være hans hjemlige norske uttale som reagerer mot uttalen i Kjøbenhavn; paa dette punkt stemte ogsaa hans norske uttale bedre med dansk skriftsprog, end dansk uttale gjorde. I dansk er lang konsonant forenklet i talen; den «stærke Udtale» Holberg taler om i «Rygg» synes at vise at hans uttale var norsk i denne henseende. Hans tilbøielighet til

[1] Se eksempler i «Grundlaget for det norske riksmaal» s. 15 f.

at bruke dobbelt konsonant (i de faa skrifter vi kjender med hans egen ortografi) skyldes ogsaa mulig hans norske uttale. I «Zille Hansdotters Forsvarsskrift for Quinde-Kiønnet» heter det:

«Ja saadan Lov mod Quindekiøn
Natur saa lidt behager,
Som at i China Skredder Søn
Ey blive maa Skoemager.»

Her maa Holberg ha uttalt *skoma'ger* med tryk paa sidste led som i norsk. I dansk har ordet tryk paa første led. Allikevel behøver dette ikke at være en norvagisme, da dansk i ældre tider vistnok kan ha hat trykken paa andet led.

Som man ser, er det ikke mange direkte oplysninger vi har om Holbergs uttale [1].

Om flere av nordmændene i Kjøbenhavn i det 18de aarhundrede vet vi at de skilte sig ut ved sit sprog. Om den bekjendte skuespiller trønderen Michael Rosing vet vi at i begyndelsen av hans skuespillertid (1777) var «hans norske Dialect stødende endog for saadanne Tilhørere, som henreves af hans Spils Liv og Aandfuldhed» (Overskou: Den danske Skueplads III, s. 97). Ja Rosing blev hindret av sin uttale i at bli instruktør (Overskou sst., s. 358). Men han hadde «en brændende Iver efter at overvinde de Hindringer hans norske Dialect lagde ham i Veien» (sst. s. 86), og «ved i et Par Aar ganske at leve udenfor sine Landsmænds Kreds og med stor Flid gjøre sig dannede Kjøbenhavneres Udtale naturlig, lykkedes det ham saa vidt at aflægge sin Dictions Norskhed, at det, som endnu i hans sidste Dage var tilbage deraf, blev for Publikum en ham saa særdeles klædelig Egenhed, at det endog regnedes med til hans kunstneriske Eiendommeligheds Fortrin» (sst. s. 97 f.). Rosing fik efterlignere, saa det blev talt om «de mange Rosingianere, som norskede i Thalias Kapeller og stundom i selve Kirkerne» (Blichers Noveller v. P. Hansen II, s. 355). Man har ment at skriftuttalen *skov*, som til dels brukes i dansk riksmaal istedenfor *sko*^{u}, netop skyldes Rosing (Jerndorff: Om Oplæsning s. 13 f.). Rosings trønderuttale har sikkert nok været vanskeligere at undertrykke end mange andre norske uttaleformer; den kom derfor til at gi Rosings tale hele hans liv «en egen Fynd» (Over-

[1] Se Jespersens Fonetik s. 605 om Holberg og de norske tonelag (jfr. Ivar Alnæs: Norsk sætningsmelodi s. 34). [Se ogsaa korrekturtillæg s. 146.]

skou s. 789), som siden altsaa nærmest virket flatterende paa hans sprog i danske øren.

Lyder Sagen hævdet sin Bergens-uttale, fra først av som bevisst demonstration mot daniseringstendenser hos andre nordmænd[1].

Vi vet altsaa med visshet at den dansk nordmændene brukte i Danmark, hadde et eget præg, og dette præg skyldtes naturligvis i første række den norske talemusik, det norske lydsystem og den norske artikulationsbasis, som nordmændene førte med sig i sin dansk[2].

III.

Hovedgrunden til at vi vet saa litet om uttalen i ældre tider er naturligvis den ufuldkomne og regelløse maate at gjengi lydene paa i skriftsproget. Først fra midten av det 17de aarh. blir dansk sprog emne for videnskapsmændenes undersøkelse; men ogsaa deres forsøk paa at gjengi talesproget er ufuldkomment nok — til dansken faar sin store grammatiker i Høysgaard (ca. 1750), som gir bestemte regler f. eks. for bruken av støt-tonen og ellers ogsaa viser fin opfatning av talesproget.

Det var ganske rimelig at den norske uttale av dansken eller bymaalene i Norge i det hele ikke fandt nogen grammatiker; interessen for sproget i Norge maatte samle sig om dialektene, og vi har jo ogsaa en del dialektbeskrivelser fra det 17de aarh. og en hel række ordsamlinger m. m. fra 1743 og følgende aar, væsentlig utarbeidet av amtmænd og fogder efter opfordring fra regjeringen, som vilde skaffe E. J. Jessen materiale til hans store Norges beskrivelse (utkom 1763); en del av dette sprogmateriale er brukt i de 6 første bind av Videnskabernes

[1] Lorentz Dietrichson i Svundne Tider I, s. 30; jfr. Seip, Norskhet i sproget hos Wergeland og hans samtid.

[2] J. N. Wilse skriver saaledes i Norsk Ordbog (1780) s. 3: «Den ziirligste og meest skrift-mæssige Mund-Art falder ved Christiania, og i Christiania tales det smukkeste Dansk, dog blander sig nogle faae provincial Ord iblant; til Smukheden regner ieg og en velklingende Tonefald (Accent), denne som de Norske have noget tilfælles med Svenske og nogle andre Nationer, forekommer den Danske og andre, som tale plat og uden synderlig Tonefald liigesom syngende, da Lyden derhos ofte af en heel Periode deeles uliige baade paa Ord og Stavelser, for de Norske og andre uvandte Ørne skurrer derimod Sprog og Mund-Arter af plat Tonefald, f. E. det Jydske og Sællandske særdeles meget. Det Norske, som tales uden for Aggershus Stift, lyder dog plattere end det øvrige, ja det Vesterlændske nærmer sig i saa Fald til det Danske.»

Selskabs store danske ordbok (1793—1905), men er ellers væsentlig unyttet[1].

Men allikevel har vi en grammatiker eller rettere en «fonetiker» for de høiere klassers talesprog her i Kristiania fra sidste halvdel av det 18de aarhundrede. Jeg sigter til Kristianiamanden Kristian Kølle.

Kølle var født i Kristiania 1736, søn av kancelliraad Kølle. Han hadde faat sin akademiske utdannelse i nogen aar i Kjøbenhavn; fra 1770 bodde han som teologisk kandidat paa Snarøen, hvor han drev gaardsbruk og hadde en meget anset pensionatskole for gutter av de fornemste Kristiania-familier. Blandt de elever han hadde her, var senere biskop Neumann[2], to Colletter og senere krigsraad P. Flor. Kølle maa ha talt det sprog som var almindelig i Kristiania-societeten, eller «blandt fornemme og studerede Folk, naar de taler med Beskjedentlighed», som han selv sier.

Kølle optraadte som skolebokforfatter; han ga ut en tysk lærebok 1774. I den begyndte han et arbeide for en forbedret ortografi; men uten nogen tanke paa at drive noget fornorskningsstræv eller maalstræv. Han vilde skrive som man talte — men det var det «rigtige danske Sprog» han vilde gjengi. Med sit retskrivningsarbeide var han altsaa nærmest en forløper for Rask og N. M. Petersen og forsaavidt som han vilde lægge talesproget til grund ogsaa for K. Knudsen. Han var mer konsekvent i sine krav end nogen av dem[3]. Men netop fordi han ikke vilde drive bevisst maalstræv, kan vi stole mer paa hans gjengivelse av talesproget. Han arbeidet for sin retskrivning mest paa praktisk maate — nemlig ved selv at bruke den. Han utgav et par bøker med sin retskrivning; den ene er en «Kort Beskrivelse over Snarøen,» den andre et polemisk defensorat for kristendommen: «Ær dæt fårnuftigt at have Religion? ak Vilken av så mange ær dæn Fårnuftigste?» I et tillæg har han git et optryk av sin avhandling fra 1774 om skriverigtighet.

Kølle vedgaar aapent at han har skrevet disse bøkene nærmest for at gjøre propaganda for sin retskrivning; men saa for-

[1] Det som vedkommer sproget i indberetningene av 1743, offentliggjøres for tiden (1915—16) som utklipningsføljetong i bladet «Bonden» av S. Kolsrud.

[2] Se C. N. Schwach: Jacob Neumann s. 6 f.

[3] Jfr. P. A. Munch i «Morgenbladet» 1853 i polemik mot K. Knudsen om Kølle, som han kalder «den eneste fuldkommen konsekvente dansk-norske Orthofonist, der nogensinde har existeret.» (Her citert efter P. A. Munch: Samlede Afhandlinger III, s. 358).

ener han det nyttige med det behagelige og skriver om andre ting som interesserer ham.

Kølle er meget moderne i sine krav paa lydrethet; hans princip er: ett tegn for hver lyd, samme lyd maa ikke uttrykkes ved forskjellige tegn; derfor lager han et eget tegn for *å*-lyden, han vil ha gjennemstrøket *a*; paa grund av at trykkeriene ikke hadde let for at skaffe denne nye type, kan han ikke gjennemføre den skrivemaaten. Dels bruker han ogsaa et andet tegn som minder om *å* [1].

Kølle gir grunder for sit krav paa forbedret retskrivning, grunder som nu er velkjendte, men som dengang var originale: «Naar Sproget skrives ligefrem, da kan Børn (hvor mange fattige og ordinære Folk, saa vel Voxne som Børn, kan ey ret læse i Bog?) saa meget lettere og snarere lære at bogstavere, læse og skrive rigtig, Fremmede hastigere forstaae Sproget, og ustuderede Folk ey saa meget tage Feyl i Skrivningen; da de endog i de Ord, som skrives ligefrem, oftest forseer sig, allene fordi de veed, at det eller hint Ord skrives anderledes, end det udtales; da de f. Ex. gjør saadan Slutning: det Ord Skielm, skrives med k, i og e; altsaa bør man og skrive, Skiel (i St. f. Sjæl) efterdi Udtalen er aldeles liig» (s. 174).

Kølles krav paa lydrethet i stavemaaten var naturligvis radikalt, men den norm av uttalen han sætter op var høitidssproget, eller som han selv sier: «I Almindelighed bør man skrive Ordene med de Bogstaver, som nærmest passer til den Maade at tale paa, som er brugeligst, og forstaaes af alle Danske og Norske i Almindelighed. De almindelige Ord, som man da skal betjene sig af, er de, som for det meste høres paa Prædikkestolen, eller i andre offentlige Taler, eller af fornemme eller studerede Folk, naar de taler med Beskje(n)dentlighed. Og dette er Hoved-Regelen, hvoraf de øvrige hænger» (s. 176).

[1] Alt Høysgaard foreslog i 1743 at bruke svensk *å* for *aa*. Siden (1785) kom J. Baden i «Forelæsninger over det danske Sprog» (s. 11, s. 284 f.) med det samme forslag. Forslaget kom oftere frem i de følgende aar, saaledes i tidsskriftet Minerva 1789 (4de kvartal s. 163). Abrahamson som brukte et eget tegn — to sammenskrevne *a*'er — for *å*-lyden i sin «Til Nytte og Fornøielse. Nytaarsgave for 1790», blev sterkt kritisert for det av Tode i «Iris» 1791, 1, s. 199 f. og ga et utførlig svar i «Iris» 1791, 2, s. 47 ff.; jfr. fremdeles Baden i ny utgave (1792) av «Forelæsninger etc.» s. 12 f. — Først med Rask blev *å*-tegnet mer almindelig i dansk. Det blev vedtat paa det nordiske retskrivningsmøte i Stockholm i 1869; men skjønt flere av de største norske og danske forfattere har tat dette tegn i bruk, er det endnu ikke trængt igjennem.

Dialekteiendommeligheter avviser han. «Mærk,» sier han (uthævet av ham selv):

1) «Hvor mange Dialekter der end er i et Sprog, saa er der dog en almindelig Maade at tale paa, som forstaaes af alle i det samme Land, hvilken maae antages for den rigtigste i Talen og Skriven: f. Ex. Præsterne til Fjelds i Norge, de i Jylland og de i Kjøbenhavn, bruge de samme Ord at prædikke med, og forstaaes ligevel paa de Stæder, i hvor forskjellig end deres Dialekter er. Derfor

2) Enhver, som taler offentlig, bør da fornemmelig bruge de almindelige rigtige Ord, og ey i sine offentlige Taler indføre saadanne Ord, som allene henhører til en vis Dialekt, eller han selv har vænnet sig til: det var f. Ex. ey rigtig at sige: Baagen, Rije, Nøyel, Føder, haans etc. i St. f. Bogen, Rige, Nøgel, Fødder, hans. Dog om en brav og retskaffen Mand skulle have vænnet sig til et eller andet saadant Ord, da var det meget uforstandig at dadle ham derfor; men ingen burde dog efterabe ham deri» (s. 176).

Det synes altsaa som Kølle skiller mellem to slags talesprog: et høitidelig i præken og «offentlige taler» og et man «selv har vænnet sig til»; men det er «høitidssproget» han vil gjengi med sin «lydskrift». Kølle fik anledning til at utforme dette standpunkt endnu mer bestemt.

I 1796 er en «Frihedens og Sandhedens Ven» (som senere viser sig at være skribenten kand. jur. J. J. Vangensteen[1] paa Vilberg i Sørum) ute i «Norske Intelligens-Sedler» (nr. 35, jfr. duplik i nr. 39) og angriper Kølle, som vil skrive «som man taler»; men det gaar jo ikke an, da «hver Provinds, hver Bye, og nesten hvert Sogn har sin forskjellige særegne Mundart». Det vil jo bli «babelsk Forvirring». «Jydsk f. Ex. vilde see smukt ud; Oplændingen vilde faae ondt ved at forstaae Vesterlænderen o. s. v. Nu forstaaer man dog hinanden let i rigtig Skrift fra Flensborg til Vardøe.» Han slutter med at vende Kølles sætning om: «Maaske var det bedre: «om vi talede som vi skrive?»

Vangensteen kjender ikke noget fælles talesprog, noget «riksmaal». — Kølle svarer saa (nr. 37); han henviser til sit eget

[1] Samme Vangensteen skriver et indlæg for et norsk universitet i «Kjøbenhavnske lærde Efterretninger» 1796 s. 74. Se om hans forfatterskap i Halvorsens forfatterleksikon og Munthe, «Statsborgeren» og Peder Soelvold s. 67 f, s. 77.

talesprog (han har holdt «mange åffentlige Taler», sier han) og til sine skrifter: han har ikke brukt «dæn urimelige Misk-Mask af Jydsk, Åplandsk, Væsterlandsk åø» som kritikeren hadde talt om. Det er netop fællessproget han har hævdet og han gjentar fra sin egen avhandling det stykket om fællessproget som blev citert ovenfor (s. 137). Han lægger til at skulde man tale som man skriver, «åk udsige f. Æk. h i hvad, æ i Græve, k i e i Skieg, u u i Huus å. s. v. vilde dæt blive en synderlig Vællyst for våre Øren.»

Kølles sprog og retskrivningsteori blev ogsaa angrepet fra dansk side av J. K. Høst (i «Kjøbenhavnske lærde Efterretninger» 1796, s. 461; i en anm. av boken om religion). Høst brukte samme argument som manden i Intelligenssedlerne og kaldte Kølles sprog «skoliographie» (skjævskrivning)[1]. Høst øiner norsk separatisme og kalder Kølles sprog haanende for «Norsk-Dansk». — Kølle svarte i «N. Intell.» 1797, nr. 31 (siden optat i Kbh. lærde Efterretn. 1797, nr. 526 ff.; jfr. s. 784 f.) paa dette angrep; protesterer mot navnet norsk-dansk. «Mon beskedentlige Norske bruge et urigtigere Sprog end Danske? Ney, ney.» «I Skriftet [om religion] findes ikke norske Dialect-Ord»; men han har skrevet forstaaelig for lægfolk og ikke brukt ord som «Menneskeklasser, Kredse, Individuer» som Høst hadde brukt. Kølle protesterer mot beskyldningen for at ville «skrive efter Dialecternes Udtale,» han vil tvertimot «skrive efter den almindelig antagne rigtige Udtale i det danske Sprog; han citerer igjen uttalelsen i sin bok om to slags talesprog. — Han indrømmer at han — som han selv har varslet — mulig har tat feil i enkelte punkter som ved «jive eller give, jyldig eller gyldig, Myndt eller Mønt, Mynster eller Mønster».

Han slutter med igjen at forsvare sit retskrivningsprincip skriv efter uttalen, med følgende momenter: «I Poesien vil denne Skrive-Maade (efter Udtalen) ganske vist være heldigere; thi da passede vel sammen f. Ex.: er (ær) med nær, for med naar, nok med og, af med gav o. s. v. Nu passer det ikke, ey heller: og med Bog, jeg med Eeg, seer med er; thi enten støder det mod Øret eller imod Øyet, som ofte giør en Poet forlegen.»

Og: «læg Folk vil nok ynde Orthographien mere, naar den var iført en, saa at sige, simpel passende Klædes Klædning, end

[1] Jfr. J. N. Wilse, som taler om Kølles «Ortho- eller rettere Heterographi i det Danske» (Reise-Iagttagelser V, s. 283).

med en vayende Kappe av smukke Blomster-Papirer og kulørede Silke-Stykker.»

Kølle var forberedt paa et kritisk «Uvæyr», mot sine retskrivningsforslag, men det vil nok snart gaa over naar man kommer til at «indsee Sagen». Som K. Knudsen vilde han indføre sin retskrivning med «Besjedentlighed» litt efter litt. «Ingen måe tænke», lægger han til, «at jæy haver fårfattet dætte, ænten får at jøre mig bekjænt ved noget nyt Påfund, såm var en såre dårlig Lyst; da jæy ær, måsjee får meget, av dæn Tanke: Bene vixit, qui bene latuit; æy hæller får at laste nogen, fårdi han skriver ænten så æller så, da dæn Lyst at vilde dadle andre ær intet andet ænd en Egenskab av et nedrigt åk tåbeligt Jemyt, såm ey sjønner sine egne alt får mange Ufuldkåmmenheder. Mæn fårdi jæy ær av dæn faste Tanke, at jo mere simpel, læt åk naturlig Skrivemåden ær, jo rigtigere ær dæn, åk til desto større Lættelse åk Nytte får dæn almindelige Mand åk ustuderede Fålk, såm i Tallet langt åvergår de øvrige» (s. 180).

IV.

Kølles retskrivning gir en del oplysninger om talesproget paa den tid: I MM. 1913 (s. 125 ff.) har jeg nævnt en del særnorske ord Kølle brukte, oftest uten at vite at de var særnorske; i en ordliste paa 400—500 ord er det over 300 særnorske ord [1], de fleste ord som brukes i dagligtalen den dag idag, ord som: *Ekorn*, *Fos(s)*, *Fjøs*, *Gaupe*, *Kongle*, *Saape*, *Souv*, *Bjærk*, *Elv*, *Fant*, *Fanteri*, *Flek*, *Glo*, *Kart* (= umoden frugt), *Klubbe*, *Myr*, *Nesle*, *Plomme*, *Raagnetræ*, *Slamp*, *vas*; *been* (adj.), *grætten*, *sint*, *traa*, *uvørren*; *dorme*, *gnaale*, *lige*, *slurpe*, *ægle*, *ærte* o. m. fl. Av ord som den gang maa ha hørt til dagligtalen, skal jeg nævne *Krins*, *frøsen* — begge ord ogsaa brukt av Wergeland.

Ogsaa en del norske bøiningsformer brukte Kølle, saaledes flertal paa *-er*: *Kniver*, *Hester*, *Penger*, *Ormer* o. fl. (se MM. 1913, s. 129); og orddannelseselementer, som subst. paa *-ing*: *Kjøring*, *Luging* [2].

[1] I MM. 1913 nævnte jeg bare ca. 200 ord; siden er jeg blit opmerksom paa 100 til i et tillæg hos Kølle.

[2] Jfr. ogsaa Seip, Norskhet i sproget hos Wergeland og hans samtid s. 21 og s. 29.

Av størst interesse er imidlertid hans «lydskrift», som er et forsøk paa at gjengi uttalen av lydene.

Som en hovedregel om Kølles uttale gjælder: Hvor dansk skrift hindret norsk uttale, har Kølle oftest den danske form. Derfor bruker han næsten ikke de «haarde» konsonanter, de findes væsentlig i særnorske ord som *sleke*, *supe*, *sjæpe*, *trutne*, *Ekorn*, *jete*, *Jeter*, *Gaupe*, *Næpe*, *Viting*, *Bak* (paa kniv), *Kok* (møkdynge), *Slåp*, *røte*, *strak* o. fl. (endog *åk* «og»); men ogsaa *Rybe*, *Ræge*, *Bede*. I høitidelig tale som præken har man vel prøvd at gjengi skriftsproget paa dette punkt. Kølle sier ogsaa selv at det ofte er vanskelig at avgjøre om det skal være *b* eller *p*, *d* eller *t*, *g* eller *k*, men tænker kanske da mest paa ordformer som *sagt* av *sige*. Eiendommelig er hans ræsonnement om substantivet *Skrap*, som ikke maa skrives med *p*, da infinitiven heter *skrabe*. Det skulde kanske støtte den mening at de haarde konsonanter hørte hjemme i dagligtalen, hvor et ord som *skrap* vel bare blev brukt, men ikke i «besjedentlig» tale, hvor man ialfald kunde bruke verbet *skrabe*. Men Kølle er uklar og inkonsekvent paa dette punkt. Han protesterer ialfald direkte mot den spirantiske danske uttale *Rije*.

Bedre besked faar vi om p a l a t a l i s e r i n g av *k (sk)* og *g* fremfor palatalvokaler, altsaa i ord som *kjøbe*, *gjøre*, *skjære*. Der var det jo ogsaa en ørefaldende forskjel paa dansk og norsk uttale. Skriften hadde *j* i mange tilfælde og stemte altsaa mer med norsk end med dansk uttale.

Kølle nævner uttrykkelig «Ged æll. Jed, Gevær æll. Jevær, Give æll. Jive, Gøg æll. Jøg, Gyllig æll. Jyldig etc.» og lægger til: «Mig synes, at disse Ord udsiges mer mæd Jåd ænd mæd G, vorfår jæg åk har sat de fleste [i ordlisten] ved dæn Bogstav J; mæn åm dæt ær så aldeles rigtig, åverlader jæg såvælsåm alt dæt fåregående, til dæn kloge åk sindige Læsers betænksåmme Dåm» (s. 179 f.; jfr. polemikken mot Høst ovenfor).

Her er det tydelig at Kølle foretrækker uttalen med *j*, men hans ord viser at han kjender en uttale med *g* (vel fra Danmark). I senere skrifter bruker Kølle altid *j* i slike ord.

Av ordlisten (og andre skrifter av Kølle) fremgaar det at uttalen med *j* ogsaa har været i bruk i tyske laaneord (i nedertysk er *g* ofte blit *j*) som: *jesjæftig*, *Jemyt*, *jenegen*, *jesvint*, *Jevinst*, *Jestalt*, *Jebærde*, *indjetågen*. Nu brukes denne uttale i norsk

riksmaal bare i ordet *geburtsdag* (og vel ogsaa tildels i *gevær*). Men den er utbredt i Kristiania vulgærmaal og norske dialekter i det hele, likesom den er den normale i svensk. Kølle bruker *g* i laaneordene *Gæyst* og *gæyl*. Skrivemaaten *Gærv* ved siden av *Jærv*, naar Kølle vil følge den normale ortografi, er ogsaa et vidnesbyrd om Kølles norske uttale av disse konsonanter foran palatale vokaler[1].

Noget tegn for *kj*-lyden bruker han ikke, men følger den danske skik i den tyske lærebok (ikke *j* fremfor *i* og *y*: *Kind*, *Kirke*, *Kys*); men siden skriver han *Kjirke*, *Kjige* o. s. v.; for *sk* + palatalvokal skriver han altid efter norsk uttale *sj*: *adsjillig*, *Fårsjæl*, *kansje* o. s. v.; bare i et par ord bruker han begge skrivemaater: *Sje* og *Ske*, *Sji* og *Ski*, *Sjy* og *Sky*. — Et sted sier han like ut at *k* i et ord som «Skielm» ikke høres «uden man tvinger sig til at udtale den» (jfr. ovenfor s. 136 om *Skielm* og *Sjæl*).

Kølle hævder uttalen *Færje* ved siden av *Færge* (s. 179), *Galje*, *værje*, *tælje* (snitte), men: *sværge*, *tærge*, *værge*; uttalen med *-rj* er ogsaa kjendt i dansk.

Av vokalene er det især *o*-lydene vi kan faa greie paa[2]; som bekjendt brukes *o* i skriftsproget til betegnelse av den lukkede *o*-lyd i *sol*, *rose* og til den aapne *å*-lyd i *sove*, *stolpe*. Her er det ingen forskjel paa dansk og paa norsk riksmaal eller landsmaal. Lydbetegnelsen er like gal i alle sprogene. Men norsk og dansk har ikke altid lukket eller aapen lyd i samme ord. Naar det var slik røre i skriften, var det rimelig at den hjemlige norske uttale kom til at seire. Naar den danske uttale ikke kom frem i skriftsproget, var det ikke let for den at trænge ind i Norge hvor det var dansk s k r i f t som først og fremst gav normen. — Kølle skjelner i sin lydskrift mellem *o* i ord som *sol*, *rose* og *å* i ord som *top*, *godt*. Det er interessant at se hvordan han stiller sig der hvor no. og da. avviker fra hverandre. Vi skal ta nogen eksempler:

1. Dansk $\bar{o}$ = norsk *å*.

Efter en dansk lydlov blev den gamle korte *o*-lyd til lang lukket $\bar{o}$ i ord som: *bor* (n.), *bore*, *fole*, *mose*, *pose*, *spore*; i no. blev den

[1] Om uttalen av *k* og *g* foran slike vokaler i senere tider se «Grundlaget for det norske riksmaal» s. 20.

[2] Jfr. Seip, Låneordstudier I, s. 34 f.

derimot en *å*-lyd; no.rm. har nu ofte den danske *ö*-lyd i disse ordene; rigtignok hører man ikke sjelden *faale* og stundom ogsaa *maase*, og Alnæs har opført dem som sideformer i sin uttale ordbok; som regel sier man *baar* n. og *baar(r)e* v., men *gjennembore* fra dansk, *bore sig frem*. Kølle skriver *Bår*, *båre*, *Fåle* og *Måse* (og *Mose*), men han har *o* i *Pose* (i 1829 faar jomfru Kolstad paa Strømbergs teater i Kristiania kritik av O. R. Holm for uttalen *sypaase;* jfr. svensk *påse*) og *Spor*, *spore*.

Ogsaa *orm* uttales i da. med *ö*. Kølle fører op baade no *Årm* og *Orm*; uttalen med lukket *o* kjendes for resten i Smaalenene og Stavanger amt.

2. Dansk *å* = norsk *o*.

Meget oftere har da. *å*-lyd hvor norsk har *o*-lyd. I mange tilfælde fik da. *å*-lyd (stundom som første del av en diftong som følge av forkorting av vokalen foran stemte konsonanter i gammel tid[1]: ord av typen *bog* med *å* mot no. *bok*; i Norge har nok uttalen *håv*, *båg*, *klåg*, *tåm* været i bruk; men disse danske formene slog aldrig fast rot her, og nu er de avgjort paa retur (især efter retskrivningsreformen av 1907). Stundom — især foran $b < p$ blev lyden ogsaa skrevet *aa* i da.: *raabe*; i slike ord vilde *å*-lyden ha lettere for at trænge gjennem i Norge.

Hvor dansk skrift har *o* og dansk tale *å*, bruker Kølle *o*-lyden, som altsaa stemte med den norske uttale. Men som før nævnt maa han ha kjendt uttalen med *å*, for han protesterer mot uttalen *bågen*, «som allene henhører til en vis Dialect». Og han sier i polemikken mot Høst (se ovenfor s. 138) at *og* ikke rimer paa *bog*. I ordlisten med lydskrift bruker da Kølle *o* i følgende ord: *Bog* (og sammensætninger), *broged*, *klog* (og sammensætninger), *koge* og *kaage*, *Knoge* (mgl. i da.), *Krog*, *kroged*, *Hob*. Han bruker den stemte konsonant, men som før nævnt kan den godt være tegn for den ustemte hos Kølle; det er for resten ikke umulig at man f. eks. i prækensproget brukte en uttale *bōg*. Den uttale maa ha været Ibsens naar han (1857) rimer:

> «Men Livet, som rørte sig paa Hei og i Skog,
> Blev os en lukket Verden, en ulæselig Bog.»
> (Efterladte Skr. I, s. 144).

Hos ham kan det være en «grimstadisme».

[1] Jfr. Låneordstudier I, s. 7 ff.

Ogsaa K. Knudsen kjender uttalen *bōg* ved siden av *bok* (se hans «Den landsgyldige norske uttale s. 202), men han var fra en bygd som ialfald grænser til den bløte kyststripe.

Fremdeles har Kølle *o* i: *Bom*, *Bomuld*, *Blomster*, *Blomme*, *Plomme*, *Lom*, *from* (og sammensætninger, jfr. sv. *fromm*), *Hov* (og *Håv*), *Behov*.

Endelig har Kølle som i flere no. bymaal og bygdemaal *o* i *dog* adv., vel ved indflydelse fra et hjemlig ord *do* med samme betydning.

Derimot har Kølle *å* i ord som *Dåb*, *Råb*, *råbe* hvor skriftsproget brukte *aa*, likesaa i det rent da. ord *Påg*, «liten gut», og de mer literære ord *Dåm*, *Dåmmer*. Kølle har *å* ogsaa i ord som *Båv*, *Plåv*, *Skåv*, hvor den danske konsonant i skriftsproget hindret en uttale *bōg*, *plōg*, *skōg*. I dialekten i Kristiania og bygdemaalene omkring hadde man en diftongisering som i da. av denne lydforbindelse (*skəu*); den blev vel holdt for simpel, og saa overførte man den uttale man ellers brukte for *ov* i skrift i ord som *sove* til ord som *skov*, *plov*; denne uttale bygger altsaa nærmest paa dansk skrift til trods for at tegnet var *o*.

Foran *rt*[1] har dansk oftest faat lukket *o*: *pōrt*, *ort*, *sort* adj.; men i en del ord har det *å*, saaledes i: *bort*, *borte* adv., *hjort* c., *kjortel* c., *skjorte* c., *kort* n., *kort* adj., *fort* adv., *sort* c., *tort* c., *vorte* c. I overensstemmelse med norske lydlover har no.rm. lukket *o* i en hel del av disse ordene, saaledes i: *bort*, *borte*, *fort*, *kjortel*, *skjorte*, *vorte* (ogsaa med *å*); derimot fra da. især en del mer literære ord som *hjort* (jfr. sv. *hjōrt*), *sort* c., *tort* c. og desuten *kort* n. og *kort* adj.

Ogsaa Kølle bruker *å* i *kårt* adj., *Sårt* c. og *Tårt* c., derimot har han *o* i *Kort* n. (spilkort), *Hjort* c. og i de andre ordene ogsaa *Vorte* c. Uttalen *kort* (i no. di.) kan neppe være kommet over da., men det er kommet direkte fra nt. hvor *a* gik over til *o* foran *rt*; likesom *klok* og *koke* er disse tyskheter (og ikke faa andre) kommet direkte til norsk; de danske former har aldrig trængt helt igjennem i disse ordene.

Ogsaa foran andre *r*-forbindelser bruker Kølle *o* til dels i overensstemmelse med norske sproglover, saaledes i *snorke* v., *fordre* v.

Ikke sjelden ellers bruker Kølle *o*, hvor no. har *o* mot *å* i da., saaledes i *Olje* c. (og *Ålje*), *Foster* n., *fostre* v. Fremdeles

[1] Jfr. fremstillingen i Låneordstudier I, s. 92 f.

med *o* av opr. *u*, hvor dansk her *å* av *o*: *Knop* c. (da. *knåp*), *Lomme* (da. *låmme*), *Boble* c.

I nogen ord med opr. *u* høres nu ofte *å* i no.rm.: nemlig i *åm* < *um*, *åp* < *upp*, *åppə* < *uppi*. Ogsaa Kølle bruker *å*, slik som uttalen er i Kristiania og i det hele i Østlands-byene, mens bymaalene ellers har lukket lyd. Man holder den aapne uttale for at være av dansk ophav [1] ikke bare i Østlandsbyene, men ogsaa i bygdene omkring (i de vikske maal). Det er allikevel ikke umulig at denne lydutvikling er hjemlig i disse bymaal og bygdemaal, og den har begyndt i tryksvak stavelse (jfr. *såm* < *som* < **sum* < *sem*, M. Hægstad: Gamalt Trøndermaal s. 92). Den aapne vokal er meget almindelig endog i flere gaardnavn ved Kristianiafjorden, saaledes *åpp'rann* i Ramnes (N. G. VI, s. 134), *åpp'hus* i Borge (N. G. I, s. 273), *åp'pegåḷ* i Frogn (N. G. II, s. 75) o. fl. — Alt dette tyder paa hjemlig utvikling, og ikke indflydelse fra dansk. Jfr. ogsaa uttalen *stundåm* av *stundum* og f. eks. uttalen *Bæråm*, *Sannåm* som visstnok skjuler et oprindelig *eimr* som maa være gaat over *u*.

Ved andre vokaler end *o* er det vanskeligere at faa vite noget sikkert hos Kølle; men han kjender ikke den danske lydaapning av *i* til *e* som i *finde* v., *finger* c., *kniple* v. og i det hele i de fleste forhold. Denne aapning blev heller ikke gjengit i skriftsproget som forsaavidt stod uttalen i Kristiania nærmere end den i Kjøbenhavn.

Kølle bruker *æ* for vor aapne *e* i *Hæst* c., *længe* adv. o. s. v., men ogsaa i ord som *Knæ* n., *Træ* n., *læse* v. o. s. v.; saa her kan vi ikke bygge paa hans lydskrift. — I nogen faa ord strider hans lydbetegnelse her med skriftsproget og med dansk uttale, men stemmer med norsk, naar han saaledes har *e* i *Vege* c. «veke», *Vede* c. «vete» (dansk: *väghe*, *vädhe*) og i et særnorsk ord som *jete*. — Endelig har Kølle gjengit den norske uttale i *Fjær*, og han protesterer uttrykkelig mot en uttale *Feir* eller *Feer* som svarer til den danske uttale *fēr*.

L y d l æ n g d e n prøvde Kølle at gjengi. Alt i «Kort Beskrivelse over Snarøen» uttaler han at han burde ha angit lang vokal ved en prik under den, f. eks. i *står*, *må* o. fl., «mæn da sådanne Typi æy ændnu kan fåes i Bogtrykkerierne, bedes Læseren unsjylde, at dæt mangler, åk imidlertid anse sådan

[1] *Amund B. Larsen* i Kristiania bymål s. 64.

(Trykt 11. oktober 1916.)

Vokal, ligesom dær stod Prik under æller læse dæn lang.» Men han lægger til i et efterord at interesserte kan faa nogen eksemplarer «mæd Punkter under, vor dæt kan passe».

I boken om religion har han sat prikker i forordet, men paa grund av bekostningen ikke i skriftet selv; «imidlertid åm nogen vil have Skriftet mæd Punkter under paa Skriv-Papır, kan fåes nogle få Æksæmplarer hos mig sælv.»

Han angir paa ingen maate altid den lange vokal, men f. eks.[1] i Tīd, mā̊, Ā̊r, fā̊r, Brūg, dōg, Bōg, til Dēls, gōd, Sīrlighēden, Hūs, lē, Sāg, Ā̊g, sjēr, trōr, tvīlsā̊mme, vīs, læ̅g, sēr, lēr, gā̊r, trōr, Papīr, urīmelig, Flīd.

Ofte betegner prikken vistnok at vedkommende stavelse skal ha hovedtryk som i: Religiōn, Åverbevīsning, Årtogrāf, Papīr, uskattērlig; likesaa i: usīrligt, Fårsȳn, Fårslāg — som synes at ha hat hovedtryk paa andet led, en uttale som ofte forekommer i no. bygdemaal.

Særlig ønsker Kølle at ha angit lydlængden i «de Ord, såm har en Bemærkelse, når Vokalen er lang, mæn en anden, når dæn ær kårt: såm i de Ord: Vis, Læg, Får, Hør, Kloster etc.» Han gjør opmerksom paa at selv om vokalen er lang i simpleks, taper den ofte «sin lange Tone i Composita åk Derivata, såm væl kan høres i de Ord: Løs, løsne. Bog, Bogstav. Rød, rødme. Tid, altid o. fl.

V.

Kølles bøker gir oplysning om uttalen i det 18de aarh. i flere henseender, men det vil føre for langt at ta mer med her. Jeg skal sammenfatte det resultat en undersøkelse av hans «lydskrift» synes at gi:

1. Et talesprog har været i færd med at lage sig i sidste halvdel av det 18de aarhundrede — paa grundlag av det danske skriftsprog.
2. Dette talesprog stemte ikke med det danske talesprog. Mange hjemlige elementer var tilstede i det: baade ord og lyd — sproget var ikke bare dansk skrift uttalt med norsk mundlag.
3. Dansk talesprog hadde næsten ingen indflydelse hat. Næsten overalt hvor dansk tale stred mot dansk skrift, rettet Kølles talesprog sig efter skriften — især i de tilfælde den stemte bedre med norsk end med dansk.

[1] Her brukes strek over vokalen for prik under hos Kølle.

4. Ved siden av dette talesprog, som væsentlig har været et høitidssprog, har det eksistert en dagligtale visstnok ogsaa i de høiere klasser i Kristiania — et talesprog som var sterkere nationalt.
5. Kølles sprog støtter den opfatning at dansk tale (og dansk skrift) fik større indflydelse i den følgende tid (første halvdel av det 19de aarhundrede)[1].

Det er grund for os til at mindes Kølle; han er vor første fonetiker, vor første egentlige sprogiagttager. Vel kommer han paa ingen maate op mot den danske Højsgaard; men saa var hans opgave vanskeligere. Kølle er ogsaa vor første nystaver; hans arbeide bar ikke store frugter, men han fortjener allikevel særlig at mindes av Bymaalslaget. Hans idealisme var av samme slag som K. Knudsens, han brukte tildels samme metoder, og hans faste tro paa seier for det han arbeidet for, var den samme.

[1] Jfr. professor Steenbuchs uttalelse i «Morgenbladet» 1828 nr. 23: «Det er sandsynlig, at den [en ældre] Tids Normænd ei bluedes ved at tale med norske Tunger, og at Norges unge Damer ei heller endnu søgte at efterabe de Kjøbenhavnske, eller havde lært at kjende den theatralske Virkning af begge Dialecters Sammensmeltning til et for sig bestaaende Heelt.»

Tillæg til s. 133 anm. Holberg lar ofte trykken hvile paa første stavelse i *tobak,* saaledes i «Peders Paars», 1ste bog, hvor det heter: «Jer Mad at lave til, jer Tobakspibe stoppe». Denne uttale er vel norsk hos Holberg; i sjæll. folkemaal brukes ogsaa denne aksentuering. Men Junge (Den nordsiell. Landalmue s. 142) har neppe ret i at «dette Tonefald viser os Holbergs ualmindelige Almuekundskab».

«DET STUNGNE D» I SØNDMØRSDIALEKTEN.

Av Knut Kopperstad, cand. theol.

Det aspirerte — «stungne» — d (ð) er, som bekjendt, nu bortfaldt i de aller fleste norske dialekter. Bare i søndresøndmørsk[1]) og tildels i nordfjordsdialekten samt, efter hvad der er mig meddelt, i et par fjeldbygder i Indre Sogn, er denne konsonant endnu i stor utstrækning bevaret, omend «i forhærdet skikkelse». I det følgende skal gives en kort oversigt over denne konsonants stilling i søndmørsdialekten.

I.

ð beholdes:

1. I utlyd, efter lang vokal: *Bråð* n (ɔ: tjære, smurt paa baat), *råð* f, *såð* f, *tråð* m — *bað* impf., *blað* n, *rað* f, *stað* m, *tað* n, *vað* n — *bauð* impf., *dauð'e* adj., *rauð'e* adj., *sauð* m, *snauð'e* adj. — *lĕð* n (ɔ: gn. *leðr*) — *breið'e* adj., *leið* f, *leið'e* adj., *leið* impf., *meið* m, *reið* n (= gn. *hreiðr*), *reið* impf., *seið* m (ɔ: gadus virens), *skjeið* f, *sneið* f — *bíð* imperat., *blíð'e* adj., *líð* f, *ríð* f (i sms. *snø-ríð* o. fl.), *síð'e* adj., *tíð* f; *bĭð* imperat. av *bíje* = *bĭðje* (se II 4), *līð* m, *līð* n (= grind f), *mīð* f, *nīð* adv. (= gn. *niðr*), *sīð* f, *vīð* m, *vīð* f — *blóð* n, *flóð* f (ɔ: oversvømmelse; høivande: «*Flóð sjø*», mots. «*fjøre sjø*»), *fóð* n (= gn. *fóðr*), *lóð* f, *móð* n, *tróð* n; *bōð* f, *mōð* n (ɔ: avfald: *høymōð*, *torvmōð*), *rōð* n (ɔ: fiskeskind; avledning: *rògge* f, den mørkegraa

[1] Søndre Søndmøre omfatter herrederne Vannylven, Rovde, Sande, Herøy, Ulstein, Vartdalsstranden, Ørsten, Volden og Hjørundfjord.

hinde i fiskens (navnlig torskens) bukhule) — *brúð* f, *búð* f, *súð* f — *býð'e* præs., *lýð* m, *týð'e* adj.; *stȳð* f, *sȳð* adv. (= gn. *suðr*) — *brøð* n, *døð'e* adj. (om mennesker; *dauð'e*: om dyr), *nøð* f, *støð'e* adj.

2. I indlyd, mellem to vokaler: *bå'ðe* conj., *rå'ðe* v, *nå'ðe* m, *nå'ðe* v — *laðe* (impf. for *lagðe*), *saðe* impf., (avvekslende med den fællesnorske form *sā*), *raðe* v — *dau'ðe* m, *rau'ðe* m (ɔ: eggeblomme; slgn. nedenfor: *rōðe* m) — *glēðe* f, *grēðe* f, *slēðe* m — *blí'ðe* f, *líðe* v, *ríðe* v, *skíðe* f (ɔ: vedstykke; ski); *brī'ðe* m, *līðe* v (ɔ: bevæge), *mīðe* v (denom. av *mīð* f), *vīðe* (ɔ: skaffe brændsel) — *gó'ðe* adj. i pl., *móðast* v (ɔ: fatte mod), *tróðe* f (fiskestang); *rōðe* m (ɔ: rød, let sky, især før solens opgang og efter dens nedgang; «morgenrøde», «aftenrøde»; slgn. ovenfor: *rauðe*), *tō'ðe* f = *tað* n, *Gōðøy'nå* (124, Borgund, R. A.) — *bræðe* v (ɔ: ruge, om fuglene; smøre tjære paa en baat, «*tjerebræ'ðe*»), *klæðe* n, *klæðe* v, *kræðe* f (ɔ: ørret), *ræðe* f (ɔ: mager fisk; tøistykke brukt som signal; «vidtløftigt» fruentimmer), *ræðe* v (ɔ: leve usædelig, om kvinden), *træðe* v (ɔ: sætte traad paa en naal) — *bløðe* v, *løðe* f (ɔ: gn. *hlaða*), *løðe* v (ɔ: lade, f. eks et gevær), *trøðe* v (ɔ: «træde», f. eks. en rokk, et orgel), *nøyðe* v, *søyðe* f, *øyðe* v.

3. I nordresøndmørsk er ð faldt ut av alle ord som de under 1 og 2 nævnte, og vedkommende stammevokal forandret. Dette sidste gjælder navnlig aapent *ī*, *ō* og *ȳ*: *lē* m for *līð* m, *smē* m for *smīð*, *mø* n for *mōð*, *stø* f for *stȳð*. — Fremdeles *brē'e* m eller *brē* for *brīðe*, *lē'e* v for *lī'ðe*, *tø'e* f for *tōðe* = *tað* n, *Gøi'na* (G. N. 124 Borgund, for *Gø-øi'na*; længere nord, i Haram: *Gōøi'na;* slgn. under 2: *Gōðøy'nå*). Derimot forandres i slike tilfælde ikke den lukkede vokal: *lí* f for *líð*, *tró'e* f for *tró'ðe*, *lý* v for *lýðe*.

Her skal ogsaa nævnes nogen verber med utlydende *ðj* i infinitivstammen: *gleðje* v (av *glað'e* adj.), *teðje* v (av *tāð* n), *mȳðje* v, *rȳðje*, *stȳðje*. I nordresøndmørsk: *glē*, *tejje* (el. *teie*), *mȳ*, *rȳ*, *stȳ* (el. *stø*). Impf. over hele Søndm.: *gledde*, *mydde*, *rydde*, *stydde*, *tadde*.

II.

I begge avskygninger av søndm.-dialekten bortfalder ð som oftest ved sammenstøt med anden konsonant.

1. *ð* forsvinder sporløst: a) ved sammensætninger, som finder sted umiddelbart (ɔ: uten genitivs-endelse i første led og uten bindevokal mellem leddene): *bló'band* n, *-bo'je* m (ɔ: gn. *-bogi*), *-flekk* m, *-livr* f, *-rauð'e* adj. (= gn. *-rauðr*); *brøleiv* m, *-sàð* f; *latein* (ɔ: ladestok), *sausƙinŋ*. Derimot (i s søndm.): *sauðe-rune* m, *seiðevǫ'ðe* f (ɔ: samling av sei, som boltrer sig (*«væð'e»*) i vandflaten). b) I imperat. av verber, hvis stamme ender paa *ð*: *Klæ på dé no!* — *Bí* (ɔ: vent paa) *mé!* — *Træ 'ti na'la!* — *Bræ båtinŋ!* — *Bí til skogs!* — *Bī til Guð!*

2. *ð* assimileres: *bló'ssdrōpe* m, *bryl̥laup* n, *vabbein* m; *Hareissda'linŋ*[1], *Mĭggarinŋ*, (G. N. 80, Volden), *my'l̥lå*, præp. (ɔ: gn. *millum*), *Sta'ss-Kalvinŋ*, skjær utenfor *Staðr*, *sta'ssværing* m.

3. *ð* erstattes i nogen substantiver med *i*: *fjøir* f (= gn. *fjǫðr*), *jair* m (= gn. **jaðr*, *jaðarr*), *vaimål* n (= gn. *vaðmál*), *veir* m og *veir* n (= gn. *veðr* m og *veðr* n).

4. Sløifning av ð mellem *ī* (og *ȳ*) og efterfølgende *i* eller *j* medfører forandring av stammevokalen.

a) Stammevokalen er aapent *i*: *bíje* inf. (for *bīðje* = gn. *biðja*), *ƙí'je* v (for *ƙīðje*, av *ƙīð* n), *níj* adv. (for *ni'ð i*), *smí'je* f for *smīðje*, *tríje* num. (for *trīðje* = gn. *þriðja*, *þriðju*), *ví'ja* pl. f (for *vīðja* = gn. *viðjar*), — *sýj* = *sȳð i* (gn. *suðr í*).

b) Tilsvarende forandring finder sted, naar stammevokalen er aapen *o* (eller *ǫ*) og stammen ender paa *rð*: *jór* f (= gn. *jǫrð*), *gjóre* impf. (= gn. *gjǫrða*, *gjǫrði*), *svór* m (= gn. *svǫrðr*), *ór* n (= gn. *orð*), *bór* n (for *borð*), *Stórøy'nå* (ɔ: øen Storð i S. B. A.). — Undertiden resulterer vokalforandringen i *å*: *fjår* m (ɔ: gn. *fjǫrðr*), *ifjår* adv., *når* (ɔ: gn. *norðr*); *Nårfjår*, *Nårmør*.

III.

Noget forskjellig er den skjæbne, *ð* frister, naar det støter sammen med *r* (slgn. II 4 b):

1. I substantiver, adjektiver og talord.

a) I forbindelsen *rð* som slutkonsonanter i ordets stamme har ð som oftest ikke kunnet holde sig: *-bur* m (*nilur*, *tilbur*) = gn. *burðr*, *gar* m = gn. *garðr*, *gjære* n (= gn. *gerði*), *vare* m (= gn. *varði*), *har'e* adj. (ɔ: *harðr*), *fjære* num. (ɔ: gn. *fjórði*). I

[1] *Hareiðs*, opr. *Haðareiðs*; *Haðar*: gen. av *Hǫð* f.

et enkelt tilfælde er ð hærdet til *t*: *stórørt'e* adj. (= gn. *stórorðr*). Slgn. nedenfor: *verte* (= *verða*).

b) I forbindelsen *ðr* maa derimot *r* ofte vike pladsen. Saaledes i s.søndm. *fōð* n = gn. *fōðr*, *lēð* n = gn. *leðr*, *reið* n = gn. *hreiðr*, *nīð* adv. = gn. *niðr*, *sȳð* adv. = gn. *suðr*, *brúð* f = gn. *brúðr*, *æð* f = frodig græs over vandsig (f. eks. gjødselvandet fra en fjøs, slgn. gn. *æðr*, blodaare), — hvorimod baade *ð* og *r* findes bevaret i *åðr* (= gn. *æðr* blodaare, nht. *ader* f).

2. I impf. av svake verber med *r* efter stammevokalen falder ð i impf.-endelsen i nogen tilfælde ut, i andre tilfælde holder det sig. Sløifes dette ð, forandres stammevokalen (ved gjenomlyd).

a) *ð* sløifes: *spyrje*, impf. *spūre* = gn. *spurða*, *høyre* — *haure* (gn. *heyrða*; slgn. got. *hausjan*, impf. *hausida*); *ḱøyre* — *ḱaure* (gn. *keyrða*). — Gjenomlyden virker distinktivt, særlig for de to sidstnævnte verbers vedkommende. Det heter nemlig *høyre*, *ḱøyre* baade i inf. og i præs., og en impf.-form *høyre*, *ḱøyre* har man vel helst villet undgaa.[1]

b) Verbalstammen endte oprindelig paa *rð*, impf.-endelsen hadde *ð*, nu *ð* (d):

1. *jȳre* for *jyrðe*, impf. *jyrðe* (av gn. *gjǫrð* f).
2. *jære* (sætte op *gar*) — impf. *jærðe*. Saaledes ogsaa *hære* (av *har'e*, adj) — impf. *hærðe*.
3. *vȳrje* (gn. *virða*), impf. *vȳrðe* (= gn. impf. *virða*).

c) Verbalstammen ender paa *r* eller *rg*, og *ð* i impf.-endelsen holder sig.

1. *lære* — *lærðe* (ɔ: nht. lehrte); impf. *lærte* = nht. lernte. «*Haŋŋ lærðe mé å lese*». «*E lærte 'ḱe noke 'ta 'nå*» (ɔ: *utav honom*), *røyre* — *røyrðe*, *tōre* — *tŏrðe*.
2. *syrje* (av sorg) — *syrðe* (for *syrgðe*; gn. *syrgða*).

ð i det gammelnorske *verða* er i søndmørsdialekten som vel i alle de andre norske dialekter hærdet til *t*; bare i én form er det faldt ut, og det sporløst: i præs. med futurisk betydning: «*Ver'e* (= gn. *verðr*) *du der heile na'tta?*» — «*E ver'e der, til dess é reise heim att'e*». — I denne moderne form har *verða* altsaa samme betydning som nht. *bleiben*.

[1] I Sogn heter impf. «haure» og «kjaure», avvekslende med «haurde» og «kjaurde».

IV.

Sløifningen av *ð* synes som en snikende farsot at have bredt sig nordenfra langs kysten og — maaske allerede for 100 a 150 aar siden — at ha naadd frem til Nordre Søndmøre.[1] Fra kysten her har saa epidemien over fjordene forholdsvis hurtig vundet indgang i de indre nordre-søndmørske bygder, hvor den forlængst har fuldendt sit verk. Og gjennem de 5—6 sidste aartier har man ogsaa kunnet merke farsotten i den nordligste del av S. Søndmøre.

Ulstein herred, som i civiladministrativ og geistlig henseende tilhører Søndre Søndmøre, indtar i det her omhandlede forhold en særstilling blandt de søndresøndmørske herreder, da det i aartier har været paa overgangen til sløifningen av *ð*. Herredet som omfatter den allerstørste del af «Hareidlandet» (ɔ: *Hǫð* f), er bare ved en kort havstrækning, Storfjordens munding, skilt fra Borgund, som er det sydvestligste herred i Nordre Søndmøre, og hvor byen Aalesund ligger. Efter hvert som denne by vokste og gjorde sig gjældende som trafikcentret for de søndmørske bygder, medens kommunikationerne over sjøen utvikledes og samkvemmet derfor blev mere og mere livligt, maatte følgelig det byen saa nærliggende Ulstein fremfor noget andet søndresøndmørsk herred bli utsat for den sproglige bedærvelse, som tapet av *ð* unegtelig er. — Det kan i denne forbindelse nævnes, at i et andet søndresøndmørsk prestegjeld, Hjørundfjord, som grænser til det nordresøndmørske *Sy̆ʒy'lviŋŋ* («Søkkelven»), er *ð* endnu bevaret, og det i likesaa stort omfang som i Volden, Ørsten, Herøy, Sande, Rovde og Vanny'lven. Forklaringen ligger vel i, at Hjørundfjord er adskilt fra nævnte nabo-herred ved en høi fjeldstrækning; kommunikationerne over fjeld har altid været vanskeligere end over fjord. Desuten er avstanden mellem Ulstein og Aalesund betydelig mindre end mellem denne by og Hjørundfjord.

1. a) Lærer O. Hareide, som er født og opvokset i grænden av samme navn, altsaa paa nordøstsiden av *Hǫð*, har

[1] I sin «Søndmørsk Grammatik» (Eegsæt 1851) meddeler Ivar Aasen, at det i N. Søndm. dengang endnu het: *búð, húð, sauð.*

meddelt mig, at ældre folk i grænden endnu i hans barndom [1] og første ungdom sagde *sauðĭ, sauðiŋŋe* (= gn. *sauðir, sauðirnir*), men derimot *sau, sauiŋŋ*. Nu heter det stadig: *sau, sauiŋŋ, — sauiŋŋe*. — En ung slegtning av mig, snekker Ingvald Fjeļļe («Fjelde», G.N. 11, Ulstein), meddelte mig for et par aar siden, at man paa denne lille høit- og avsidesliggende gaard [2] endnu siger *sei'ða, seiðaŋŋe*, men derimot *sei, seiiŋŋ*. — Under G.N. 6, Ulstein, læses i «Norske Gaardnavne», Bd. XIII, Romsdals Amt, at navnet uttales «*Sjeide*». Uttaleangivelsen, som skyldes Sophus Bugge og skriver sig fra 1884, er utvilsomt rigtig, hvad 2den stavelse angaar. Man har i den del av Ulstein altsaa endnu i 1884 uttalt navnet paa denne gaard, som ligger paa nordvestkanten av *Hǫð*, med *ð*. Nu siges stadig *Sķei'e*.

Av de anførte tre kjendsgjerninger synes man berettiget til at drage den slutning, at *ð* først er sløifet i utlyd, senere i indlyd.

1. **b**) Min far var født omkring 1825 og opvokset paa *Hahløy'ŋe* (36, Ulstein), som ligger bare et par km. utenfor nordvest-hjørnet av *Hǫð*. Som ung gut tok han tjeneste hos sin 10 aar ældre bror, Hans, der bodde paa det nordligste bruk i grænden *Kŏparsta'ð* (3, Herøy). Senere begyndte min far at dyrke op en teig av en myrstrækning, som støtte op til nævnte bruk. De to brødre blev altsaa naboer, og jeg hadde følgelig under hele min opvekst nærsagt dagstødt anledning til at høre dem tale sammen. Men aldrig lagde jeg merke til, at nogen av dem «hoppet over» *ð*. Derimot hefted jeg mig ofte ved visse avvikelser i de to brødres sprog fra det, som taltes av os «indfødte». De sa *held'e*, hvor vi sa *heild'e*, [3] *held'r* — *heild'r, ķél* — *ķeil, melte* v — *meilte* (ɔ: fordøie); *tjøre* f — *tjēre, Tjørvå'gaŋŋe* — *Tjērvå'gaŋŋe* (G.N. 53, Herøy), *bére* — *beire* (ɔ: gn. *betri*), *vér* m og *vér* n — *veir* m, *veir* n. Men ingen av dem sa *lē* for *līð*, *mē* for *mīð*, *slē'e* for *slēðe*, *ta* for *tað*. Jeg fremsætter denne paastand saa meget tryggere, som jeg ofte la merke til at farbror Hans gjerne tiltalte min far med «*bróðĭ*» (ɔ: gn. *bróðir*) — og det paa et tidspunkt da alle vi «indfødte», gamle saavel som unge, sagde «*brór*», «*far*», «*mór*». Det het f. eks.: «*Æ du alt uppe, bróðĭ?*» — Eller: «*Skal mi leggje ut idag, bróðĭ?*»

[1] Hr. Hareide, som er lærer ved Møllergatens skole i Kristiania, er født 1853.

[2] Gaarden ligger paa sydvest-hjørnet av *Hǫð*.

[3] Præs. av halde (gn. *halda*).

1. c) De to brødre havde en ældre bror, *hann Eirik'e Ga'rshól*[1] (*«Gā'rsól»*, G. N. 22, Ulstein), hvis søn som nykonfirmert gut tok tjeneste hos farbror Hans, da jeg var i 12-aarsalderen, d. v. s. omkring 1870. Denne min slegtning, som altsaa var født mellem aarene 1855—1860, sløifede *ð* over hele linjen.

2. Det under 1, a—c, anførte sætter os i stand til nogenlunde sikkert at følge de spor, bedærvelsen har efterlatt paa sin gang fra Nordre Søndmøre og sydover til det nordligste herred i Søndre Søndmøre. Fra Hareide (1 a) har farsotten — tydeligvis i den første halvdel av det 19de aarhundrede — ætt sig frem gjennem den forholdsvis livlig trafikerte Hareidsdal til kirke- og handelsstedet Ulsteinvik. Herfra har den langsomt bredt sig videre, dels mot øens nordvestlige kant (1 a: *Skjei'ðe*), dels mot dens sydligste hjørne (1 c: *Ga'rshól*; 1 a: *Fje'l̦l̦e*). Under ingen omstændighet kan bevægelsen mot nordvest før 1840 være naatt saa langt som til *Hahløy'n̦e* (1 b). Slgn. ovenfor, 1 a.

3. At bedærvelsen er naatt frem til Nordre Søndmøre dels nordenfra (langs kysten av trønder-amterne og Nordmøre), dels østenfra (gjennem Gudbrandsdalen og Romsdalen), det er en opfatning, som ogsaa støttes av den kjendsgjerning, at nordresøndmørsk i enkelte lydforhold, som ikke staar i forbindelse med sløifningen av *ð*, frembyder større likhet med dialekterne i Trondhjems stift og paa Østlandet, end med søndresøndmørsk. Dette gjælder:

a) Det aapne *o* (og *ǫ*): S.søndm. *gŏlv*, n.søndm. *gølv*, østl. *gøl̦v*; s.s. *gōr* n — n.s. *gør* n, østl. *gør* f; *hōl* n — *høl* — *høl̦*; *hǫn̦n̦* n — *høn̦n̦* n — *hønn* n; *kōl* n — *køl* n — *køl̦* f; *kǫn̦n̦* n — *køn̦n̦* n — *kønn* n; *mǫl* m (tinea) — *møl* m — *møll* m; *mǫl* f (samling eller banke av rullesten) — *møl* f; *Mōltu* (G.N. 60, Herøy; av *mǫl* f og *tún* n); *Mǫla-ne'se* (paa Skorpen i Herøy) — *Mølnes* (G.N. 2, Roald, N. Søndm.); *nǫt* f — *nøt* f — *nøtt* f; *snōr* n — *snør* n — *snør* f; *sŏmn* m — *sømn* — *sømn*; *tō'le* f (: *ryggjatō'le* = ryghvirvel) — *tøle; Tǫrvīkja* (44 Vannelven, S. Søndm., 161 Volden, S. Søndm.) — *Tørvīkja* (10, Eid, Romsd.; 4, Øre, Nordm.; 19, Stangvik, Nordm.).

b) Konsonantforbindelserne *dj* og *tj*: *djúp'e* adj. — *júp* — *júp*; *Djú'vīkja* (44, Herøy, S. Søndm., og 71, Volden,

[1] *Ga'rshól* ligger paa sydvestsiden av *Hǫð*, nogen km. søndenfor Ulsteinvik.

S. Søndm.; skr. »Djupvik»; første led er *djú* n (for *djúv*) — *Jú'vikja* (87, Borgund, N. Søndm.) — *Jú'vikja* (18, Nesset, Romsd.); *tju* (for *tjúv* = gn. *þjófr*) — *kju* — *kju*; *tjúe* num. — *kjúe* — *kjau*: «et halt kjau hester» o. l.).

Ogsaa til Nordfjord synes bedærvelsen at være naatt langs kysten, men søndenfra, idet befolkningen i de sydligere «bergenske» distrikter — fra og med Søndfjord — nu overalt sløifer ð. Farsotten har fra kysten bredt sig langsomt, men sikkert, ind over de ytre Nordfjordbygder til og med Bræim, medens det endnu holder sig i de inderste bygder — Indviken, Olden, Stryn, Hornindal —. Betegnende er det, at i det næstinderste av de smittede distrikter, Nordfjordeid, holdt *ð* sig endnu for ca. 45 aar siden.

Tillæg.

Bemerkninger om ordet «*tréd*» n.

(Søndresøndmørsk: *tréd,* n.søndm. *tré,* gn. *tré,* svensk *träd* (og *trä*), got. *triu*)

I.

I D. A. Sundéns «Ordbok öfver svenska språket» læses følgende under *Trä*: «trä 1. det hufvudsakliga i et *träd*, trävirke». Og under *träd*: «— — urspr. best f. af *trä* och skrifs i st. f. träet — —.» — Tilsvarende opfatning deles av norske sprogmænd med hensyn til norske former som *tréd*, *trétt* osv. Saaledes heter det i Aasens «Søndmørsk Grammatik» (Eegsæt 1851) om den s.søndm. form *tréd*: «Dette *d* er uden Tvivl den gamle Bøiningsform med *t* eller *d* [1], f. eks. Tréid, Tréd (ↄ: Træet).»

1. Med den svenske dobbeltbetegnelse — *trä*, *träd* — for øie vil neppe alle finde Sundéns forklaring antagelig; medens det søndresøndmørske *tréd* betegner baade den levende plante (*arbor*) og det døde materiale (*lignum*) — likesom gn. *tré* (i sms. som *tréhus*, *-kefli*, *-kista* osv.) og likesom det n.søndmørske *tré* —, skulde det tilsvarende svenske ord betyde *arbor*, naar det optræder i formen *träd*, men

[1] Hermed mener Aasen: ð. Men i vedkommende trykkeri, Eegsæt i Volden, S. Søndm., har man vel dengang neppe havt «lydskrift» til disposition.

lignum i formen *trä*; het det derimot *träd* i begge betydninger, vilde man maaske have noget lettere for at slaa sig til ro med den av Sundén givne tydning.

2. Selvfølgelig kan jeg ikke gi mig ikast med alle de norske former — *trett*, *trette* osv. — som sees opført hos Aasen og hos Ross. Derimot skal jeg gjøre opmerksom paa, at to andre neutra med nøiagtig samme «utviklings-muligheter» som *tré* — nemlig *fé* og *kné* — i s.søndm. uttales aldeles som de er skrevet her og som de vel ogsaa uttaltes av den gammelnorske befolkning. Tilsvarende er forholdet i svensk — *fä*, *knä* —, hvorimot det i enkelte sydnorske maalføre ikke bare heter *trett* osv., men ogsaa *knett* osv., mens man over hele Norge siger *fé* (eller *fæ*), aldrig *fétt* i betydningen «fæ» eller «fæet».

3. a) Sundéns forklaring støtter sig antagelig til den av Rydquist (i «Svenska språkets lagar», II s. 136—138)[1] givne utredning av formen *träd*. Men i de av R. (s. 137, øverst) anførte eksempler: — *thz trä*, *thz trädh*; *thz sama träth*, *thz sama trädh*, *thz sama trä* — synes ialfald *trädh* at kunne med likesaa stor ret som *trä* opfattes som ubest. form. Og ikke større beviskraft indeholder citaterne fra «Gustav I.s Bibel» jevnført med «Luthers öfversättning». En sammenstilling mellem de to oversættelser paa den ene side og grundteksten paa den anden vil straks vække mistro mot theorien; blandt de oversatte bibelsteder, som R. henviser til, er der ialfald ett, som neppe kan paaberopes som støtte for den opfatning, at *trädh* oprindelig er bestemt form. Dette sted er Mt. 12, 33. Her oversætter Luther to ganger i samme linje τὸ δένδρον med «einen (guten, faulen) Bawm», og da Luther utførte sin oversættelse under sit ophold paa Wartburg (1521), medens «Gustaf I's Bibel» først kan være utkommet flere aar senere — vel e f t e r kirkemøtet i Vesterås —, ligger det nær at anta, at sidstnævnte oversættelse er blit paavirket av Luthers. Hvor ringe beviskraft de av R. citerte bibelsteder indeholder, viser sig endnu tydeligere, om man sammenstiller den svenske oversættelse av Mt. 12, 33 med overs. av Ap. Gj. 5, 30; i sidstnævnte sted er grundtekstens (ἐπὶ) ξύλου likeledes gjengit med *trädh*, og det kan vel ikke uten videre antages, at *trädh* er bestemt form, baade naar det er oversættelse av et græsk ord i bestemt og naar det er oversættelse av et græsk ord i ubestemt form.

3. b) Litet tillidvækkende for theorien er ogsaa den ustøhet, som i «Gustaf I.s Bibel» viser sig med hensyn til b r u k e n av de to former *trä* og *trädh*. Snart betegner *trädh* den levende plante, *arbor* (ἐν τῷ ὑγρῷ ξύλῳ, Luc. 23, 31), snart det døde materiale: *uphengt på trädh*, ἐπὶ ξύλου, Ap. Gj. 5, 30 (ɔ: paa et træ, et kors). Og omvendt: *lijfzens trää* (ξύλον ζωῆς, Joh. Aab 22, 2). Hvor betydelig og langvarig konfusionen har været, fremgaar klart av den

[[1] Jfr. Axel Kock, Undersökningar i svensk språkhistoria, Lund 1887, s. 10 flg. — M. O.]

oplysning hos Rydquist (s. 137, nederst), at formen *träd* «i sin obestemda egenskap tyckes hafva först ved medlet af förra århundradet» (ↄ: omkring 1750) «kommit oftare att vexla med trä». — De har nok, som det synes, «vexlat» allerede paa Gustav Vasas tid, maaske endog tidligere.

3. c) Rydquist avslutter sin interessante utredning med den bemerkning (s. 137, nederst), at «flere bevisställen torde icke kräfvas, för att sprida ljus öfver upphofvet till *träd*, — —.» Men om den ting kunde der være delte meninger; et «bevisställe» til vilde det ialfald være ønskeligt at faa opgit: — et sted, hvor formen *träidh* (ↄ: *träið*, *träet*), ikke bare *trädh*, baade forekom og utvilsomt maatte opfattes i «obestemt egenskap». Thi de middelsvenske former av *likami*, som der henvises til (s. 180—181) kaster intet lys over spørsmaalet *trädh;* formerne *en lekamen,*[1] *lekamenen*, taler for sig selv, og hadde R. med hensyn til *trädh* kunnet peke paa tilsvarende «bevisställen», vilde neppe nogen draget theorien i tvil.

II.

4. a) Medens det søndmørske *fé* og *kné* endnu er ubestemte former, brukes der i s.søndm. et par andre neutra, der har et utlydende *d*, som oprindelig ikke hørte hjemme i disse ord, nemlig «*frød*» og «*stråd*». I «*frød*» hører det utlydende *d* like saa litt hjemme (gn. *frjó*, *fræ*) som i «*stråd*» (gn. *strá*, nht. *stroh*) eller i «*tréd*» (got. stamme: *trĭv*, dat. *trĭva*).

4. b) I sammensætninger med «*frød*» og «*stråd*» som første led behandles disse to ord ganske som *tréd: Frø-nēve* m (ↄ: en haandfuld frø), *-bytte* f, *-kǒŋŋ*, *-pōse* osv.; *stråbāŋ*, *-dauðe* m, *-breissle* f, *-våndill* m (ↄ: gn. *-vǫndull*). Altsaa: hvor et av disse tre ord er første led i sammensætninger, lider det tilføiede *d* ganske samme skjæbne som det i s.søndm. fra gn. nedarvede, utlydende *ð*, naar næste led begynder med konsonant: *Blóð* n: *bló-by'tte* f, *-drōpe* m; *brøð* n: *brøleiv*, *-mōle* m, *-setning* f; *tråð* m: *trå-nyste* n, *-hespe* f, *-va'se* f. (II. 1).

Det her berørte forhold leder os til en naturligere og mere nærliggende forklaring end den, som er hævdet av Ivar Aasen: Intetkjønsordene *frø*, *strå* og *tré* har faat et utlydende *d* tilføiet under paavirkning av den sterke stilling, *ð* endnu — vel at merke: i forhærdet skikkelse — indtar i søndre-søndmørsk.

5. a) For det tilfælde, at dette mit forsøk paa forklaring maatte fra de lærdes side ansees som mislykket, skal her nævnes et forhold, som ialfald gjør den nogenlunde antagelig. Der levde paa Søndmøre i tidsrummet 1856—93 en mand ved navn Ludvig Daa:

[1] En lignende sproglig foreteelse er det danske «verden», der brukes snart ubestemt: «en ny verden», «ubeboede verdener» — snart bestemt: «hele verden», «verdens ende», «engleverdenen» osv.; Søndm. ubest. *vær,* best. *væ'ra,* (for *værð*, *værða*); østl. best. *væla*.

som sakfører til 1869, som fut fra 1870—76, som sorenskriver i Nordre Søndmøre fra 1876—93. Denne mand blev — som fut, omkring 1870, da jeg godt og vel hadde lært mit egentlige morsmaal — av søndre-søndmøringerne, ved forskjellige leiligheter, f. eks. naar de kom tilbake fra skattetingene, kort og godt kaldt «*hanŋ Dåð*», medens han i Nordre Søndm., hvor man siger «*strå*», «*trå*» og «*tré*», og hvor «det stungne d» nu er gaat fuldstændig tapt, kaldtes «*hanŋ Då*». Der er vel neppe nogen, som vil formode, at den s.søndmørske form av navnet er «urspr. best. f.»; at navnet altsaa oprindelig av søndre-søndmøringerne skulde være forvansket til *Dåit*, *Dåid*, og at man endelig, efterat have løpet linen helt ut, slog sig til ro ved formen «*Dåð*».

5. b) Er man først blit opmerksom paa de under 4 b og 5 a berørte forhold, vil man neppe med glæde stille sig i breschen for den av Ivar Aasen fremsatte teori, at de s.søndmørske former *frød*, *stråd* og *tréd* «uden Tvivl har dannet sig efter den gamle (ɔ: gammelnorske) Bøiningsform, f. eks. *tréid*, *tred* (ɔ: Træet)»; formen «*Dåð*» kan ialfald ikke ha dannet sig efter «den gamle bøiningsform», eftersom det endnu knapt nok er 50 aar, siden formen «*Dåð*» første gang blev benyttet.

Det tør antages, at hadde Ivar Aasen bott paa Søndre Søndmøre i tidsrummet 1870—93 og i løpet av d e n n e tid skrevet sin «Søndm. Grammatik», vilde han neppe i den netop citerte forklaring ha brukt uttrykket «uden Tvivl».

5. c) Morsomt er det — og særdeles hyggeligt maa det være for de norske sprogmænd, som i det her omhandlede spørsmaal deler opfatning med Aasen, Rydquist og Sundén — at læse, hvad R. anfører s. 137 under note **: «Tillkomsten af det i några trakter af Norge brukade *tred*, best. *trede* eller *trette*, lärer ej böra på lika sätt (ɔ: som sv. *träd*) förklaras, synnerligast som *d* utgör en hos allmogen rådande egenhet, utsträckt äfven till andra subst. med vokalslut, t. ex. stråd, fröd.» Dette minder mig om en kuriøs bemerkning i «Norske Gaardnavne», Bd. XIII, Romsdals amt, under G. N. 83, Vannylven, S. Søndm.: *Brudavo'llaŋŋe*: «I uttaleformen er *d* indkommet efter den i det nordlige av Bergens stift og i Romsdalen almindelige bruk, at indskyte *d* mellem to vokaler.» [1]

Av det materiale, Rydquist har fremlagt til belysning av formerne *trä* og *träd*, kan med visshet bare sluttes, at der i Sverige

[1] Romsdalen kan i denne forbindelse ikke nævnes. (Slgn. nedenfor: *Brude*, utt. *Bru'e*). Antagelig er første led i det nævnte s.søndmørske gaardsnavn og i flere andre søndmørske og romsdølske gaardsnavn paa *Brud-* det nynorske sterke hunkjønsord *brugd*, «ophøid kant» (S. Schjøtt), identisk med gn. *brugð* i nogen ord som *brugðligr* adj., *brugðning* f, *brugðningr* m. At *g* i nutidsformen er faldt ut foran ð, er et forhold, som i s.søndm. ikke savner sidestykker: *Bruðe* f for *brugðe* (*selache maxima*); *laðe* impf. for *lagðe*; *saðe* for *sagðe*. Derimot: *tagðe* impf. Det s.søndmørske gaardsnavns oprindelige form

gjennem et langt tidsrum raadet en hjelpeløs usikkerhet med hensyn til bruken av disse to former.

Eftersom *ð* — forhærdet — i svensk riksmaal har hævdet sig endnu bedre end i den s.søndm. dialekt, synes den formodning naturligst og nærmestliggende, at problemet *träd* kan løses paa samme maate som det s.søndmørske problem *tréd*.

---

er derfor sandsynligvis **Brugðarvellir*. Med *brú*, gen. *brúar*, har dette gaardsnavn neppe noget at bestille.

Til den forklaring, K. Rygh har givet av dette s.søndmørske gaardsnavn, henviser han ogsaa under *Bru\`de*, G.N. 79, Grytten, Romsd., nu uttalt *Bru\`e* — et navn, som heller ikke O Rygh har fundet bedre forklaring paa end «brúar». Maaske er den opr. navneform **Brugðvin*. Denne formodning stemmer ialfald med navnets betoning, sandsynligvis ogsaa med den oplysning i «N. G.», at «gaarden ligger høit over elven» (ɔ: i, ved eller paa en *brugð*). Som analogier hvad sammensætning og betoning angaar, kan nævnes *Øde*, uttalt *Ø\`e* (G.N. 68, V. Slidre, Kr. amt, for \**Óðvin*, beslegtet med \**Vaðvin*) og *Ró\`nde* (G.N. 9, Herøy, Søndm,) for **Hrundvin*, hvor første led er ø-navnet *Hrund* f.

Tillæg.

Til hr. Kopperstads interessante oplysninger om et enkelt dialektfænomens skridtvise utbredelse i ny tid indenfor et snevrere omraade vil jeg gjerne knytte en opfordring til alle, som sitter inde med lignende oplysninger om at komme frem med dem. De har ikke bare værd for det enkelte tilfælde, men ogsaa en videre sproghistorisk betydning derigjennem, at de, naar de foreligger i tilstrækkelig mængde, sætter én i stand til at utdrage almindelige regler. Burde ikke vore bygdehistorikere ogsaa efter evne ta sig av sin egns sproghistorie?

M. O.

YMIST OR SYNTAKSEN I SÆBYGGJEMAALET.

(Fraasegn um ei stipendferd sumaren 1915.)[1]

Av Leiv Heggstad.

Stipendet vart gjeve til gransking av norske maalføre paa Sud-vestlandet, og i søknaden upplyste eg at det serleg var norsk syntaks i desse maalføri eg vilde granska. Tanken var aa røkja etter so mange maalføre som mogelegt i Aust- og Vestagder og i Stavanger amt. Men baade tid og pengar var i vegen for at eg kunde rekka aa reisa igjenom meir enn dei indre bygder, Valle, Hyllestad, Austad, Bygland, Hornnes i Sætesdal og Røldal, Suldal og Sand i Ryfylke. — — —

Det maalføret som er mest forvitnelegt i setningsbygningi i denne luten av landet, er maalføret i øvre Sætesdal. Paa dette maalføret er det og prenta ikkje so lite i Johs. Skars «Gamalt or Sætesdal». Serleg i II. og III. bandet er det mykje som er prenta paa dialekt. Denne literaturen hadde eg gjort meg kjend med fyrr eg reiste ut, og det gav meg eit godt grunnlag aa byggja paa for Sætesdals-maalet.

Min arbeidsmaate vart daa i Sætesdal aa høyra paa dagleg-talen i samrødor og skriva upp, og so aa gjera nøgnare spurs-maal paa grunnlag av desse notati og paa uppteikningar fraa

[[1] Forfatteren har velvillig imøtekommet red.s anmodning om at offentlig-gjøre denne stipendie-indberetning, som er saa vel egnet til at vække sans for den syntaktiske utforskning av vore dialekter. Her er et omraade, hvor der trænges mange medarbeidere og hvor der maa handles raskt.]

«Gamalt or Sætesdal». Til grunnlag for spursmaal nytta eg dess utan mykje døme fraa syntaksen i den norske grammatiken e gav ut ifjor. I bygderne sunnanfor og vestanfor høyrde eg s etter kor langt dei ymse konstruktionar vart bruka. Nedanfo skal eg gjeva eit lite yversyn yver kva eg hev funne, og fylgje den skipnaden som eg hev nytta i Norsk grammatik. Naar ikkj noko serskilt er nemnt, so er det maalføret i Valle som e meint.

Artikelbruket. Ubunden artikel vert bruka som vanle i norsk: de va a likning av da vonde (Skar); ogso ved perso namn: Han hae a Santippe so fæl at, so snerpande vond. Lei ningar av det eldre bruket utan artikel finst stundom: Der v avsøyle i Øyrek av di mann va der tekjen av (Skar). Utan bu den artikel brukar dei i tiltale: granni min, namni min (Skar jfr. fai min o. dl.

Um kasusbruket.

Genitivformerne er ikkje meir i regelrett bruk. Av leivninga i faste ordlag hev eg merkt meg t. d.: For goe guss sill. Denn riva hell'e aars fraa aari. Myrks imidjom. Han e svær ti drag ti husann. I personnamn vert s-genitiv ikkje sjeldan bruka, serle naar substantivet ikkje stend til: De e Knuts, ogso: de e Knu hus, men betre: husi 'ass Knut. Genitiven vert elles umskrive paa dei maatarne som er vanlege i norsk, einast umskrivning med sin er ukjend. Den vanlegaste præpositionen til genitivun skrivning er aa (med dativ): Syskjinbaani aa fair aa dessi di taræ. Hesten aa dei i Viko. Til vert ogso bruka: Eg e son aire giptunn 'ass Olav Tveitinn. Umskrivning med hans og henna er som elles i norsk: Husi 'enni (ell. ènn) Birjit.

Dette genitivbruket er det vanlege i øvre Sætesdal. Naa ein kjem ut til Evje og Hornnes vert genitivformer paa s me vanlege, ogso av hokynsord, jamvel «konas gar». Dalen vert he gjenomskoren av ferdslevegar austanfraa. I dei næraste bygderr nord og vest, Røldal, Suldal og Sand er s-genitiv mesta ubrukande umskrivningar med sin, aat og til er der dei vanlege.

Dativbruket. Ubundne dativformer finst i faste ordlag; d er tidare aa høyra enn i andre bygdemaal: Regni plage kaam aa noni; men med bunden dativ: i non'æ. Dei bundne dativfo merne er i fullt bruk i heile øvre Sætesdal fraa Bykle til og me Austad. Serskild dativform brukar dei og av pronomeni eg, d han og ho: mi, di (hon)o, (h)enni. I alle bygderne umkring dett

(Trykt 20. oktober 1916.)

stroket er derimot dativ burtfallen, baade i nedre Sætesdal, Ryfylke og i Telemarki. I grensestroket mot nedre Sætesdal vert dativbruket ustødt, serlig hjaa dei som hev mykje umgang med utanbygds folk, men nokon gradvis yvergang er ikkje aa merka.

I Valle vert dativ bruka i desse høve:

1) Etter visse præpositionar som vanlegt i norske dativmaalføre.

2) Til sidelekk ved verb som gjeve, bjoe, forbjoe, love, neikte, svore, unne osfr., og ved adjektiv som kjær, nær, kvitt, skyld, lik, skuldig, naadig, vill el. sinna (han varte vidd'e mi). Hit høyrer ogso ordlag som: De gjekk o godt, han talar di ette munnen o. dl. Etter «rædd» og «leidd» brukar dei akkusativ; likeins etter interjektionar som fy (deg), eia (meg) o. dl.

3) Liksom i gamalnorsk ved visse verb som fyje, hjelpe, lye, gagne, tene, same, likjast, hende, møte, forsyte, berje, líve, vanne, vaarkunne, fagne, kjæle, ense, tru, skae, tyne, gløyme, forgløyme, lyse (stundom), styre, raa, skipe, stidde, naa, røkkje, forfyje, stanse, setje (i visse tydingar), halle (i visse tydingar), banne, stande (staa seg imot), stimne. Ved ymse verb som i gamalnorsk styrde genitiv brukar dei no dativ, soleis ved: vente, bie, freiste, sakne, gaa (leggja merke til), gjæte, gøyme, dylje, himne.

4) Dessutan som instrumental dativ liksom i gamalnorsk ved: rie, mokke (molka), studre, vaage (livæ), og serleg ved ei heil mengd rørsleverb som: kaste, dolve, slengje, hive, skjote, vippe, sende, reke, rinde, rykkje, yte, snu, vende, umvende, vinde, vrengje, velte, rugge, svinge, dreie, sveive, tvinne, snorgle, snorle, løyne, vagge, huske, sulle, lee, tukke, oke, ope, ruple, skiple, skuve, søkkje, fløyte, hadde, hepte, skake, lypte, hægje, lægje, sleppe, ro, skreie, straa, røyte, druste, skvette, samle, sanke, dele, byte, støkkje, husse, knekkje, knuse, smildre, smedde, og ved mange verb som serleg vert bruka refleksivt: kjæte si, briske si, brjote si, fakte si, braske si, kryle si, neppe si, lygje si, lige si, knøte si, nykkje si, krykkje si, krøkje si, lute si, hykje si, smøygje si o. fl. Ved mange av desse verbi er bruket likevel ustødt ofte.

5) Til personnamn set dei gardsnamn i dativ utan præposition: Kjetil Rikjæ, Olav Bakka. Dativen vert staaande um personnamnet stend i genitiv: daa sto husi der ovafor Kjetils

Rikjæ. De e Olavs Bakka hest'e. De e Yngjebjørs Bakka stoge. I den nedste dativbygdi, Austad, kann ein likevel høyra: Olav Bakkas. I Aardal, der dativ ikkje vert bruka, segjer dei: Olav Bakkjens.

P r o n o m e n i. *Personlege pronomen.* Han og ho fyre personnamn vert mykje bruka i dei øvre bygderne, mindre i dei nedre: Han Olav. Hu Anne. Ogso: eg va inn ti o Haakon konga. I gamaldags maal ogso ved Gud: han e komen ti o Gud.

Peikande pronomen. Paa vanleg maate vert det skilt millom formerne paa i (e) og paa a: denni — denna osfr. Paa same maate skil dei ogso millom sossi og sossa: sossa fore dei i fjor, men sossi fare dei i aar. I Hornnes svarar dennæ, dettæ, deiæ, syssæ paa same maate til dennen, detten, deien, syssen.

Refleksive pronomen. Det vert skilt millom eintal og fleirtal: han sette seg, dei sette sikko. Dei skaare sikko skundo. Likeins ved eigeformerne sin og sikkaa. Det refleksive pronomenet viser og fraa undersetning til subjektet i yversetningi: Han sa de va kji futens gar, men de va sin.

Eigedomspronomeni og *genitiv av dei personlege og refleksive pronomeni* er min, din, (h)ass, (h)enni(s), sin, okkaa(s), dikkaa(s), deires, sikkaa(s). Formerne enni, okkaa, dikkaa og sikkaa vert bruka etter substantivet: Dei toke bøkann sikkaa, sjeldnare fyre (eldre): De e okkaa tal. Formerne med s vert bruka fyre substantivet: dei toke sikkaas bøka.

A d j e k t i v. Komparativ vert bruka ved samanlikning millom tvo: Dei drogest um kver va bere kar'e. «De længri e lægri, o de styttri e hægri» (ei gaata).

V e r b i. Konjunktivformer finn ein hjaa eldre folk, ogso av fortid. Av døme eg hev høyrt, kann eg nemna: Fønje di de, so maage di ver' glae. Ja gjøve de køre so vel. Gynje de so gali me dikko, so vyrte de kallegt. De kynne vel hende de dvaar at afte (um vêret). Møtte de no gange godt. Barre de tyrte inkji kome regn. Tyrte han kji kome idag (ɔ: gjev han ikkje kom).

Refleksive former er meir bruka enn vanleg.

Umskrivningar med hjelpeverb som i Telemarki: Han ha vilt (silt, lote osfr.) gjaart de, istf. han vilde (skulde, laut osfr.) ha gjort det. Ogso: eg tenkte du ha havt svulte i hel. Soleis ofte i beding: Ha du kji vilt inn (= vil du ikkje inn)?

Notid partisip vert bruka med aktiv og passiv tyding som vanleg. Av serlege ordlag hev eg merkt meg: Han saag so sutande (sytande) ut. De e barre ein glaapande hug'e du hev fengje (ikkje rett kjærleik).

Fortid partisip vert bruka paa ein sers maate etter perfektum og pluskvamperfektum av sjaa og høyra (jfr. objektsinfinitiv): Eg hev alli set so sprungje. Eg hev alli høyrt so sungje. So røykt hev eg alli set noke menneskje (eg hev aldri set noko menneskje røykja so). Men so bore seg hev eg alli set ti desse noke menneskje. Eg hev alli set so stygt skriva bræv. Skar hev: So sprungji hest ha alli noken set.

Til refleksivforma verb svarar partisipformer utan st: No fer eg ti kvilast noke lite — eg e kvild'e. Du e mistekjen (jfr. gln. mistakast).

A d v e r b i. Um adverbi hev eg merkt meg:

daa = gln. þó: Kjeddingji paa Haddeland, hu sette seg ti ljuge; hu sa hu ha kji tonn i haus, men daa ha 'u fire aa tjuge.

kvart vert ikkje bruka; i staden segjer dei kor — av: Kor ska du av? I Bykle kor — ette. Adverb av adjektiv paa -leg hev baade endingi -legt og -lege: han svora mi visklegt el. visklege.

so vert bruka paa ein sers maate i jamstelte setningar = for elles: Me vi kji reise fyrr han kjem atte, so kunna mi ljote svelte. Me vi kji slaa i hago i regnvair, so kunna mi ljot' fløyte.

P r æ p o s i t i o n a r. Samandragingar av adverb og præpositionar er sers vanlege: piv(e) = upp yver, nive = ned yver, attenat = attanaat, oväti = ovantil osfr. Aa vert enno mykje bruka; paa hev helst den upphavlege tydingi: upp aa: Han krabba aa botnæ, men: Va du paa takji?

Præpositionen aat heiter at: Han reiste at skogjæ. Her o Vaddebø o beint at Finndalæ. Um stader lenger burte brukar ein ti: reise ti Amerika. Han reiste ti konga, men naar han er i nærleiken: Han reiste hit at konga. At vert ikkje bruka til genitivumskrivning.

Naar styringi vert skild fraa præpositionen og sett fyrst i setningi, gjeng ei dativform yver til nemneformi: Du maa vere passige me vatnæ, men vatni maa du vere passige me.

Um subjekt og prædikat. Forvitnelegt er i Sætesdal bruket av passive og upersonlege setningar.

Passive setningar hev maalføret lett for aa laga. Ein sidelekk i dativ kan verta subjekt ved umskrivning til passiv: han varte boen go løn. Likeins styringi til ein præposition: So varte garen stemd'e paa. Skar hev ogso desse dømi: Ho vart so aatfari med. Han kunde aldri verta menneskje meir unta han vart faren sossi med, vart hoggjen i tri lytir og gjengjen andsølt millom alle tri lytine (i aktiv: du skal hogge meg i tri lytir og ganga andsølt millom alle tri lytine).

Upersonlege setningar med prædikatet i aktiv (i gln. upers. med akk.); de visar verunn ett'o. Der syner sengji o eldstaen den dag i dag (Skar). Men so tottest de bere meg beint at skojæ. Med refl. objekt: Kori berst dikko av me bjalko (Skar). Døme paa yvergang fraa gamalnorske upersonlege setningar til setningar med personlegt subjekt er: han skadde kji av de. Eg verkte i tonnin. Eg syvja. Der lika mi so mi kunna vere. Daa maatte han like. Eg ska kome fyst snjoren legg'e.

Upersonlege setningar med prædikatet i passiv: De varte skriva ett'o. Av gamalnorske setningar med prædikatet fyre subjektet: De va skipa støylen me buskap (jfr. gln. var skálinn allr skipaðr skjǫldum). Upersonlegt passiv av verb som styrer dativ: Det varte hjelpt enni. De varte gaatt'o. De varte gjætt sauo. De varte møtt enni. De varte slept hesto at skojæ. De varte venta 'o daa. De varte fygt enni ein stubb'e. Dei vaare svært uliklege me 'an a bil, men de varte lytt 'o ti slutt. Slike verb kann og ofte faa personlegt subjekt i passiv: So skule di vare hjelpte. Han ha alli vore so vel fagna.

Upersonlege setningar vert ofte umlaga til setningar med personlegt subjekt: Aa desse krakkjæ e kji sitjande = denne krakkjen e kji sitjande aa. De e lett aa fyje desse gutæ = denne guten e lett aa fyje. Sameleis: De varte skriva ett'o = han varte skriva ette.

«Han» i upersonlegt bruk istadenfor det (han er kald) finst ikkje. Derimot vert han vanleg bruka istadenfor ein med same tyding som tysk og dansk «man».

Prædikatsord. Substantivisk prædikatsord vert bruka noko meir enn vanleg elles: Fyrr han reiste varte han halden ein tjov, ein høytjov; i dei nedre bygder heller: for ein tjov. Han heldt seg likso gjæv ein skapningji som han. Adjektivisk prædikatsord:

eg drakk det eg totte godt. Med adjektivet fyre objektet: No ljote di plent ete mette dikko.

Personlege pronomen som er prædikatsord, stend i nominativ, men kjem det ei relativsetning etter, fær dei kasus etter den: de e eg som kjem'e; de e meg du ser; de va mi du møtte; de va mi du va sjaa (ell. betre: de va sjaa mi du va).

Adverbial apposition utan «som» er og noko vanlegare i Sætesdal: Late fai sin liggje slik fynd'e mann'e o reise uppte a narr i Bykle sokn. Men «som» trengjer seg ogso inn i øvre Sætesdal: «Han bejynte ung'e mann'e» høyrde eg ein bonde i Austad retta til «som ung'e mann'e», fyrr han var ferdig med setningi.

Ordfylgja. Umsnudd ordfylgja synest vera meir bruka enn dei fleste andre stader, og soleis ogso i visse slag undersetningar. Ordfylgja i undersetningar er elles mykje som i hovudsetningar, med di framsøkne prædikatstillegg ikkje so ofte skyt seg fram fyrr prædikatsverbet: Koss va de laga at du kom kji (sterkare: inkji kom). Dei spure kvi han køyre kji stokkann. Daa eg ville so paa land, daa gjekk de aire skibande av. Her va ein mann som fann kji hesten atte. Itt du vi kji me de goe, so lyt du me de vonde.

Undersetningar. Av undersetningar og konjunktionsbruk hev eg samla inn mange døme, serleg daa fraa øvre Sætesdal.

Dessutan hev eg skrive upp sjeldsynte ord og ordlag, kvar eg hev kome yver deim, og ogso hermor, barnegjølor o. dl. Ei barnegjøla skal eg nemna: Baane ligg *i brondo*, vermer seg aa hondo, kraslar i krokjæ, kinnar i kóvè (hesten min er hella fast, aa jeiti mi er skora fast, aa den lisle bukkjen spelar langt nor i heio). *Brondinn*, f. pl. kallar dei i Valle vedladet som vanleg pla liggja paa høgre sida av døri naar ein kom inn. Veden kallast «brandla» (det var brandar ell. skidor). Skorsteinen var paa vinstre sida av døri naar ein kom inn. Folk som var bljuge av seg, kom vanleg ikkje lenger enn til «brondo». «Du tore kji ko at brondo» segjer dei. Der er ei herma um nokre gjentor som eg høyrde: «Du e liksom Røyslandsgjentunn; du kjem barre at brondo» (ell. «du set deg barre i brondo»). Jfr. Hávamál v. 2:

mjǫk er bráðr
sá er *á brǫndum* skal
síns of freista frama,

etter den tyding som Björn Magnússon Ólsen (Arkiv f. nord. filologi IX s. 223—226) hev gjeve.

SKOKLEFALD — GAARDSNAVN OG TIDSPUNKT.

Av Kristian Bugge.

Betydningen av det merkelige gaardsnavn Skoklefald paa Nesodden blev diskuteret i flere numre av «Morgenbladet» 1909.[1] Av de der givne oplysninger fremgik bl. a. at folk i traktene omkring Kongsberg bruker ordet Skoklefald om det tidspunkt da indbergningen var færdig, idet man pleiet at si «at paa den av bygdens gaarde, hvor man sidst blev færdig hermed, og saaledes de sidste til i onnen at la skoklerne falde, fik man skoklefald det aar».

Er dette rigtig, skulde altsaa Skoklefald i nærheten av Kongsberg betegne avslutningen av høstarbeidet. Herimot synes at tale den oplysning om ordet som Kristian Østberg gir i «Tidsskrift for det norske landbruk» 1911, s. 215 flg. (citeret i MM. 1915, s. 235), hvorefter Skoklefald i Sandsvær (ved Kongsberg), er den dag, da vaaronnen skal være færdig, nemlig den 3dje juni.

Dette stemmer med de oplysninger jeg i 1909 fik om Skoklefald i flere bygder i Jarlsberg og andetsteds i det sydlige Norge, samt med en meddelelse i «Drammens Tidende», 8de april 1909 (citeret i Gunnar Olsens og Magnus Olsens interessante artikel om «Skoklefald» i MM. 1915, s. 32 flg.).

Ifølge «Dr. Tid.» er Skoklefald i egnen om Drammen den 4de juni, den dag da vaaronnen burde være avsluttet.

Paa Nøterø var Skoklefald likeledes den 4de juni, som var den sidste saadag, hvis kornet skulde bli modent det aar. De

[1] «Morgenbl.» nr. 185 (1909) o. a.

brukte at si: «Je trur inte je blir fæli med plauen (ɔ: plogonnen) te Skoklefaldet iaar,» eller: «ja, i morra har vi Skoklefaldet da,» og lign. De talte der ogsaa om det sidste Skoklefald, idet der var et for hver gaard, eftersom de blev færdige med vaaronnen. Uttrykket blev dog aldrig brukt om høstarbeidet.

I Borre var der kun tale om ett Skoklefald, nemlig den 9de juni. De ansaa det der for en skam, hvis de ikke inden den dag blev færdige med vaaronnen.

I Tjølling syntes (i 1909) ordet at være glemt, idet der ikke var nogen bestemt dag for avslutningen av vaararbeidet. Dog holdt de det ogsaa der for en skam at bli sidst færdig med «plauen».

Efter hvad en gammel bonde oplyste, var Skoklefald i Gjerpen og Solum (Bratsbergs amt) den 20de mai.

Jeg har kun faat oplysning om ordet fra de nævnte steder; men rimeligvis er det dog endnu kjendt ogsaa i andre bygder i Jarlsberg.

Av ovenstaaende vil det sees at Skoklefald paa de fleste steder betegner avslutningen paa vaaronnen. Kun i nærheten av Kongsberg (dog ikke i Sandsvær) er Skoklefald brukt om den dag da høstarbeidet er avsluttet.

Med støtte i det ovenfor anførte materiale kunde det være fristende at tro, enten at meddelelsen fra Kongsberg-trakten maa bero paa en misforstaaelse, eller at ordet Skoklefald der i senere tid er overført til en høstdag fra en oprindelig vaardag.

At benævnelsen fra først av har været brukt om vaaren synes nemlig ogsaa at fremgaa av selve ordet skokler og den bruk det har faat i de forskjellige dele av landet.

Efter Aasen betegner skoklar, flertal av skokul, m. (oldn. skǫkull, m.) især skjæker og hammel til en plog. Aasen opfatter dog nærmest skoklar som enstydig med skjæker.

Efter Ross er skokla f. i Valdres og paa Hedemarken = skaak, skokl og paa Hedemarken og i Mandals fogderi = plogdræt ɔ: skoklestænger + hammel til plog eller ard. Ross opfører ogsaa skokle m. = plogdræt for Sætersdalen og Smaalenene. Ifølge samme forfatter er skokleskin, n. i Vest-Telemarken en tørketid om vaaren, mens «dei hell paa me skoklane o are greiur».

Efter de oplysninger som jeg i 1909 indhentet om betyd-

ningen av ordet, betegner skokler i Ramnes, Sandeherred, Tjølling og Brunlanes i Jarlsberg og Larviks amt kun draget foran harv og plog. Paa disse steder samt ialfald en del av Hedemarken blev skokler aldrig brukt enstydig med skjæker, der blot anvendtes om draget foran vogne, mens skjækerne foran slæder kaldtes «drag».

Det vil herav sees at omtrent overalt er skokler de stænger, som er sat foran harv eller plog, og «det at skoklerne falder» synes derfor at peke i retning av en vaarskik, ikke en høstskik. Den eneste meddelelse, som kunde tages til indtægt for en høstskik, har jeg faat fra Ringerike, hvor efter en meddeler for ca. 70 aar siden høiet og kornet blev kjørt ind paa vogne med 2 lave hjul bak og skokler.

Der er jo en mulighet for at dette ogsaa har været brukt andetsteds, og at skokler i ældre tid har været anvendt paa de vogne eller maaske heller slæder, hvorpaa man trak ind høi eller korn. Men, som ovenfor nævnt, nutidens bruk av ordet stemmer neppe hermed.

Jeg kan derfor ikke finde andet end at saavel skoklefalddagen, som ordet skokler synes at vise, at Skoklefald paa de fleste steder maa ha været den dag om vaaren, da bruken av plog og harv ophørte eller med andre ord den dag da vaararbeidet var avsluttet, og at kanske ordet paa enkelte steder (nær Kongsberg) senere (?) har været anvendt om den dag da høstarbeidet var endt.

Er dette rigtig, maa følgelig den teori opgives at Skoklefald kan knyttes til en eller anden høstskik.

Hvad endelig navnet paa gaarden Skoklefald angaar, kunde det maaske tænkes, at det har været et klængenavn, fordi folkene paa gaarden i sin tid var de sidste til at faa vaararbeidet fra sig.

Kan der saaledes efter min opfatning ikke være meget som taler for at sætte Skoklefald i forbindelse med høsten og dens skikke efter endt indberging av grøden, bør det erindres, at der allikevel turde være en sammenhæng mellem vaarens skoklefaldsdag og høstarbeidet. Naar folk i gamle dage var saa ivrige efter at bli først færdige med vaaronnen, var det vel først og fremst av den grund, at de gjerne først vilde faa anledning til at slaa græsset og skjære kornet. I alle akerdyrkende land har det jo været om at gjøre ikke at være den sidste til at faa ind

høi og korn. Det samme har da ogsaa været tilfældet i Norge.[1]

Det synes derfor at være en nærliggende slutning, at naar gaarden paa Nesodden fik navnet Skoklefald, da var det netop fordi de der paa gaarden som en følge av det sene vaararbeide ogsaa nødvendigvis maatte bli de sidste med høstarbeidet.

[1] Se herom min artikel «Norske høstskikke» i MM. 1911.

FOLKEMELODIEN OG VORE DIGTERE.

Av Catharinus Elling.

For nogle Aar tilbage skrev jeg en liden Opsats om Petter Dass og Folkemelodien (Maal og Minne 1909, S 94 ff.). Jeg nævnte, at der findes mindst ligesaa mange Folkemelodier til Petter Dass — og Listen er siden da ikke lidet forøget — som til alle vore øvrige Digtere tilsammen. Det turde dog maaske være af Interesse at se lidt paa, hvorledes Folkemelodien forholder sig til disse andre Digtere, og jeg skal nedenfor give en Oversigt over Spørgsmaalet, saavidt min Kundskab strækker sig — muligens vil det fremkalde Bidrag fra andre Kanter. Jeg begrændser mig foreløbig til den verdslige Digtning.

Fra Tiden før Petter Dass kjender jeg ingen Digter, som har foranlediget nogen musikalsk folkelig Produktion. Efter P. D. er den første, vi støder paa, en Leilighedsdigter. Det er Nils Pedersen Heyberg, Forf. til den bekjendte Vise «I rykande Uver og fykande Vind», den populæreste og mest udbredte af alle norske Viser.[1] Hidtil kjender man til denne Text ikke mindre end 13 Melodier, fra snart sagt alle Kanter af Landet. Men der er ingen Tvil om, at der har været og fremdeles findes flere ukjendte Melodier til denne Text. Nogle kan være gaat i Glemmebogen, andre hidindtil have unddraget sig Samlernes Opmærksomhed. I Lindemans Samling «Ældre og nyere norske Fjeldmelodier», herefter betegnet med L, findes der fem Melodier

[1] Den har forresten en mægtig Konkurrent i Kraakevisen, Visen om Manden, som «kjøyrde te Veaskogs». Men denne er ogsaa meget udbredt i Sverige. Saa man kan ikke her udtale sig saa afgjort som ved Heybergs Vise. «Kraakevisen» falder jo forøvrigt forsaavidt udenfor Emnet, som Forfatteren er ukjendt.

Hardanger, Aker, Romsdalen, Nordhordlehn, Østerrod). I mine Manuskripter findes otte Melodier, fra Nordfjord 4, Søndfjord 3, Smaalenene 1. Og det er NB! allesammen selvstændige Melodier, som ikke staar i Variantforhold til hinanden.

Det næste Navn er Kristian Braunmann Tullin, til hvis Ode «Forgangen, da Solen i Vesterhavet borte blev» jeg pudsigt nok har fundet en Melodi i en afsides Nordfjordsbygd.

Men dette er ogsaa, saavidt jeg ved, alt, hvad der gaar tilbage til første Halvdel af det 18de Aarh. Saameget rigere skulde Aarhundredets anden Halvdel blive, ja den er i det hele den betydningsfuldeste Periode for Folkemelodien. Dette skyldes flere Forhold, men ikke mindst den Omstændighed, at den Tids Digtere i stor Udstrækning skrev sine Texter over bekjendte, allerede existerende Melodier. Med det 19de Aarh. er der i det store og hele paa dette Punkt indtraadt en Forandring. Men Digterne fra det Norske Selskabs Tid staar endnu paa det gamle og jeg havde nær sagt gode Standpunkt, at de skrev sine Texter med Melodier som Grundlag. Det er unødvendigt at betone, hvad dette har at betyde for Digtets rhytmiske Sving, og ligesaa selvfølgeligt er det, at Texter, som er tilblevet paa denne Maade, med Lethed danner Grundlaget for nye melodiske Dannelser. Naar det hedder: «Og denne Visa hev gjort seg sjøl, ho kom no flytande paa ei Fjøl,» saa kan dette med en vis Ret siges om saamange af disse Toner, som saa at sige tversover Texten fortsætter det rhytmiske Grundlag, hvorover Digtet oprindelig er bygget.

Vi skal nu tage for os de enkelte Digtere. Først Edvard Storm. Det maa være mig tilladt her at henvise til, hvad jeg har fremholdt angaaende Storms Forhold til Folkemelodien — kfr. Vore Folkemelodier (V. F.) S. 11 og passim. Meget taler for, at Storm har skrevet sine Dialektviser over forhaandenværende Melodier. Hvorledes det imidlertid i saa Henseende forholder sig med Storms bekjendteste Vise Sinklarvisen, tør jeg ikke udtale mig om.[1] Saameget sikrere er det, at den i høi Grad har paavirket den musikalske Fantasi og Rhytme. Hidindtil kjender vi 9 Melodier. Deraf findes to saavel i Berggreens som i Lindemans

[1] Der findes hos Berggreen en Bemærkning om, at den i hans Samling som Nr. 65 a opførte Melodi i sin Tid blev fundet i et lidet af Storm selv skrevet Nodehefte. «Det er rimeligvis den, hvortil Visen er skrevet,» siger Berggreen.

Samling, sex i mine Manuskripter, en i Sandes «Norske Tonar» (H. 2). Om etpar af disse Melodier gjælder det, at de staar i Variantforhold til hinanden, men de fleste er helt selvstændige.

Til «Markje grønas» («Os ha gjort» har som bekjendt samme Rhytme) findes der en Række Melodier. Først maa vi nævne Melodien hos Laborde (V. F. S. 5 og 11). Saa findes der 3 Melodier, opført baade hos Lindeman og Berggreen. Angaaende Moll-Melodien (L. 270, B. 54 c), saa henviser Hartvig Lassen i sine «Afhandlinger til Literaturhistorien» S. 167 Anm. til en fransk Melodi. Der er ogsaa en vis Lighed. Og Lassens Ræsonnement har sin Interesse, om han end drager for vidtgaaende Slutninger. Desuden har B. en fjerde Melodi (54 a). Hos mig findes 3 Melodier (alle fra Gudbrandsdalen).

Til «Stusle Sundags Kvelden» finder man alt den bekjendte Melodi hos Laborde (V. F. S. 6). Ligesaa til «Gammal Kallen» og til «Huldre aa'n Elland». Til den i V. F., S. 13 givne Udredning om Huldrekvæet kan føies, at der findes Varianter i Lindemans utrykte Optegnelser (1873) og i min Mskr.-Samling.

Angaaende Digtet «Paa Kongens Fødslodag» se V. F. S. 7 og 16.

Til «Guten aa Gjenta» har Lindeman en Melodi (Nr. 23).

Johan Nordahl Bruns Digtning er ogsaa ganske godt repræsenteret. Til hans Digt «Da jeg var en Gut i mit syttende Aar» findes der en Melodi hos Lindeman under Nr. 226 (fra Trondhjem). Der er ingen Text, kun en Overskrift: Jeg var en Gut i mit femtende Aar. Men Melodien er til Bruns Digt. Blandt mine Manuskripter er der til «Jeg elsker gjerne Freden og Vennelav og Sang og Vin» 3 Melodier (Søndfjord, Nordfjord og Søndmøre). Til den pudsige «Indtil Fisk i Luften danser» har jeg en Melodi fra Nordfjord (se V. F. S. 61); derfra ogsaa en til «Skrivende Brødre om Skikkene stride». I det af mig udgivne Hefte «Norske Folkeviser» finder man en Melodi (fra Søndmøre) til «Skaal for den gamle Hædersmand».

At «Almuens Sanger», Claus Frimann har en ganske bred Plads siger sig selv. Hans populæreste Sang «Ondt ofte lider den Fiskermand» med den eiendommelig svingende Rhytme har i høi Grad fristet den musikalske Sans. For mit Vedkommende har jeg fem Melodier — Nordfjord, Søndmøre (2), Nordmøre og Gudbrandsdalen. I Sandes «Norske Tonar» (H. 1) er der en Melodi fra Hardanger. «Den fineste Kone paa Stranden»

har ogsaa kunnet glæde sig ved megen Popularitet. Jeg har tre Melodier (alle fra Søndmøre). Desuden en Melodi (Nordfjord) til «Vore gyldene Tider», ligesaa til «Vaagende, sovende o. s. v.» og som sig hør og bør en Tone til hans Nordmandssang «Jeg roser mig en Nordmand af at være» (Hornindal). Desuden en Melodi (fra Søndmøre) til «Blandt bedste Ting som Himlen gav».

Til Broderen, Peter Harboe Frimann, som jo forøvrigt udfoldede en meget sparsom Produktion, har jeg fundet en eneste, men rigtignok meget mærkelig Melodi. Den er til Romancen «Axel Tordsen og Skiøn Valborg» (se Norske Selskabs «Poetiske Samlinger», B. I, Første Stykke). Jeg noterer specielt, at Melodien blev fundet i Seljord — det giver Stof til Tanker. Min Kilde sang forresten Melodien til Str. 14: «Mit Hierte, Hagen, ærer dig» o.s.v.

Saa har vi «Glædens muntre Sanger», Jens Zetlitz. Til hans «Soldatens Afsked med sin Kjæreste» finder man en Melodi hos Lindeman (Nr. 118). At hans Drikkevise «Mit fulde Glas» osv. har slaat an siger sig selv. Dog tør en Melodi, jeg har fra Nordfjord, maaske være en Variant af en datidig Selskabssang. Saa har jeg en Melodi fra Hornindal til «At Ladhed er parret med Smerte» og ligeledes en fra Nordfjord til «Gaa let min Rok, glid jevn min Traad».

Nævnes maa ogsaa nogle Forfattere, som er født i sidste Halvdel af det 18de Aarh , men som rigtignok kun er mere enkeltvis repræsenteret. Det er Weyer, Hanson og Allum. Til Udredningen over Melodierne til «Ragnhild den fagre» (V. F. S. 38—39) kan føies, at jeg siden har faat en Melodi fra Opdal. Hansons Vise «Sveinung aa Astri» har Melodi fra Telemarken, og til Allums «De' rnte grett for række Kjær'st aa faa, Di!» og «Jæ sku au ha Løst t'aa gjifte mej, san» har man Melodier fra Jarlsberg og Eker.

Vi er nu kommet over i det 19de Aarh., men samtidig er det ogsaa, som om Baandet mellem Folkemelodien og Digterne er klippet over. Dette bunder i forskjellige sammenstødende Omstændigheder. Digternes Stofvalg og Form paa den ene Side, paa den anden den inden Folket aftagende musikalske Selvvirksomhed, som, foruden andre Momenter, ikke mindst skyldes Skolesangens stadige Dryp.[1] Hverken i Lindemans eller Berggreens

[1] Dog kan der ikke være Tvil om, at en hel Del af de i denne Opsats nævnte Melodier er blevet til i det 19de Aarh.

Samlinger finder man Folkemelodier, som staar i Forbindelse med det forgangne Aarhundredes Digtere. Dette lod sig jo tilnød forklare af Samlingernes Alder. Men for mit Vedkommende er jeg hellerikke stødt paa noget lignende. Det eneste, jeg i saa Henseende kan pege paa, er en Melodi fra Telemarken til Landstads «Sognebud», hvis den da ikke er adapteret til Digtet. Jeg kan dog i denne Forbindelse, hvor besynderlig det end klinger, ikke undlade at nævne Gjest Baardsens Vise «Grusomme Skjæbne, hvad har jeg forøvet». Den har nemlig været ganske overordentlig yndet, og jeg har til denne Text 5 Melodier fra forskjellige Kanter af Landet. Enkelte Melodier til Skillingsviser er jeg ogsaa stødt paa, men Melodier til vore saakaldte anerkjendte Digtere — nei! For Nøiagtigheds Skyld skal jeg dog oplyse, at der i Sandes «Norske Tonar» findes nogle Melodier til Wergeland, Munch, Bjørnson osv. Noget anderledes er Forholdet for Dialekt- eller Landsmaalsdigternes Vedkommende. Men her kan man ofte gaa ud fra, at Texten er skrevet over en Melodi som Grundlag. Det er saaledes visselig Tilfældet med Tormod Borgegjordets Viser, hvad der naturligvis ikke hindrer, at hans Texter kan have givet eller give Stødet til nye Melodier. Jeg henviser til Rikard Berges Udgave og kan supplere de deri indeholdte Melodier med Toner til Graamandsvisen (Mel. fra Sætersdalen), Ole og Marie (Hallingdal), Sveinung og Guttorm (Telemarken) og en sammestedsfra til «Snille gjenta mi, ikvell kjem eg ti deg». For Ivar Aasens Vedkommende føler jeg mig overbevist om, at han for en stor Del har skrevet sine Texter over bestemte Melodier. At dette er Tilfældet med hans mange Stev siger sig selv, men det gjælder visselig ogsaa mange af hans andre Digte. Men hvilke Toner? Ja det er ikke godt at svare paa. Til Aasenske Texter har jeg 10 Melodier, nemlig til «Fiskaren ror ut paa Sjø'n» (2 Melodier), til «I Pegara tent e ett lang-trøitt Aar», «Ein Ting he e tenkt paa lengje», «Lukko ho er no ei underleg Kjella», «Tillags aat alle kan ingen gjere», «Dei gamle Fjell», «Eg veit so vel de finst ein Skatt», «Eg vil so gjerna syngja» og desuden, mærkelig nok, en Tone til de fem Slutningsvers af denne sidste Vise, som jo ellers bestaar af 7-linjede Strofer. Hos Sande finder man ogsaa flere Folketoner til Aasen, især i Hefte 2. Ogsaa til Vinjes Digte findes der i Sandes og mine Samlinger en hel Del Folketoner fra forskjellige Kanter af Landet. I Parenthes vil

jeg bemærke, at jeg ikke tror Vinje havde for Vane at skrive sine Texter over bestemte Melodier.

For at rekapitulere: Før 1800 var Forholdet mellem Digtning og Folkemelodi et meget intimt. Digteren inspireredes af Folkemelodien, Folkemelodien af Digterne. Men ligesaa varmt som Folkemelodien har forholdt sig til Digterne før 1800, ligesaa kjøligt har Forholdet været til det forgangne Aarhundredes Digtere. Og har disse benyttet en eller anden Folkemelodi som Grundlag for sin Text, saa har det mere været som en Leilighedssag.

Skulde Forholdet kunne bedre sig?

Det tør tilføies, at jeg isommer har fundet nye Melodier til følgende Texter: Heybergs «I rykande Uver» (2 Mel.), Sinklarvisen (2), Prams «Stærkodder», Claus Frimanns «Melken sød at drikke» (1) sammes Digt Frithjof «For liden Løn og gode Ord» (1) og til Schwachs «O Vingud med ravende Sans». Desuden til Sylvester Sivertsons «Norafjeld med Jøkel blaa», A. Munchs «Hvor i Verden jeg gaar» og Welhavens Gudmund Tordsen Storebingen; dette sidste Digt har tydeligvis været svært yndet. Ligeledes 1 Melodi til I. Aasens Tausekjærrings Vise «Aa no vil Ingjinn ha me» og Gjest Baardsens «Grusomme Skjæbne». Til et Digt, som begynder «Hellige Kjærlighed, Jordens Gudinde», og som vel er af literær Oprindelse, men hvor Forfatteren er mig ukjendt [1], har jeg ogsaa faat en Melodi.

[1] Jeg vilde være taknemlig for en Henvisning.

(Trykt 20. oktober 1916.)

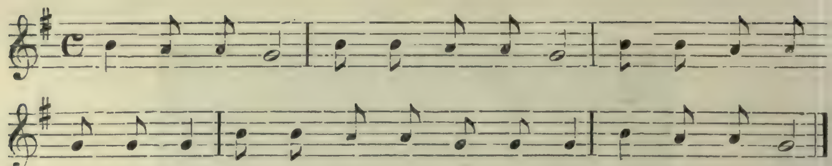
BAANSULLER OG ANDRE BARNESANGE FRA GUDBRANDSDALEN.

Av **Ole M. Sandvik.**

At synge for barnet har vel som oftest til hensigt at faa det til at sove. Indtrykkene utenfra skal fjernes gjennem denne melodi som paakalder den nærmeste interesse; men denne interesse maa igjen ikke bli for sterk. Derfor maa sangen være litet variert og mer som enstonig fossedur virke «søvndyssende». Alverdens vuggesange gaar derfor vel almindeligst i to-delt takt, vuggens egen, og en viss ensformighet og fattigdom i uttrykket hører til deres musikalske karakteristik.

Noget av det enkleste som fins er sikkerlig denne tyske:

Schlaf, Kindchen, schlaf!
Draussen gehn die Schaf',
draussen geht der Ziegebock,
er hat einen bunten Rock,
Schlaf, Kindchen, Schlaf!

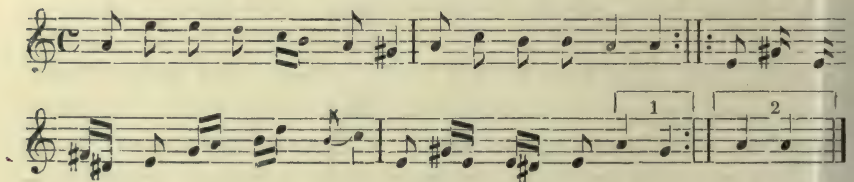
Den arbeider jo bare med 3 toner, men det ligger i musikkens hemmelighetsfulde væsen at den likevel ikke er uten en viss variation og stemning.

Disse slags sange kunde man kalde «byssje-sange», de vil tvinge barnet til at lukke øinene og sove. De kan imidlertid være musikalsk rike. Den landskjendte «byssja, byssja, baane, gryta heng i jaane» o. s. v. (se Lindemans store samling nr. 15) er et tilstrækkelig eksempel herpaa. Man lægge merke til hvad Grieg i sin vistnok overmaade kjendte harmonisering har hørt i denne melodi.

Den er karakteristisk ved den overbevisende vuggetakt den beholder ut gjennem hele sangen.

Denne ensformighet, dette præg av nytte gjør som nævnt de fleste vuggeviser mindre interessante i musikalsk henseende. I Lindemans store samling er nok av eksempler paa det. Og det forekommer mig at man i det hele sjelden træffer paa synderlig rike melodier inden denne kategori.

I Nordre Gudbrandsdalen blev jeg derfor slaat av hvor mange virkelig vakre og musikalsk værdifulde baansuller jeg hørte. Og jeg vil meddele nogen av dem, idet jeg samtidig vil prøve at peke paa stedegne og almene karaktertræk ved dem.

Første del av denne melodi er omtrent den samme som den Grieg benytter i op. 66, nr. 15 (hvor den ogsaa opgives at være fra Lom). Han knytter den imidlertid til en lokk som neppe har hørt med oprindelig. Jeg har ialfald aldrig truffet paa denne sammenstilling. Det særegne ved ovenanførte vuggesang er dens yndefulde og elegante anden halvdel.

Teksten er «sulla, rulla —» ganske improvisert. En virkelig tekst har man derimot i denne nærbeslegtede:

Spor - ven sat paa ly - u - dørn, pi - pa vild' i - kje laa - te.
kjæ - re mor, gjev baa - ne mat, let i - kje baa - ne graa-te. Sur soll,
søt soll, mjølk i pap - pe, rum-graut i skaf - te[1]. So - van - sull[2],
sø - tan tull, kjøm du 'kj' i hug um kvel-den kub-ben upp att rei - se.

For sidste dels vedkommende er ordene overført fra en anden meget kjendt vise. Og første del har jeg flere melodier paa. Den anførte har i 2den takt en mellemtone mellem g og gis, merket med ×, i 3dje takt en uventet triol med fis, men er forøvrig ikke videre merkelig. En sammenligning mellem sidste del og Grieg op. 66, nr. 16 er dog av interesse. Grieg benytter samme melodiske vending, men tre-delt takt:

Atter møter vi en lignende melodisk figur som den der begyndte de to vuggeviser, i «Sulla, rulla, Gjertrue mi —». Denne vending faar noget visst tematisk ved sig, og dens egenart er kvintspranget mellem 1ste og 2den tone, samt hvilepunktet paa septimen i slutningen av 2den takt. Fortsættelsen er i den her gjældende melodi dog ganske organisk. Den er helt god. Slutningen kan med sin fastholden av liten septim (f istedenfor fis) — og det midt i en triol — være vanskelig at synge. Det almindelige er at en ellers liten septim i saa tilfælde forhøies og blir ledetone. Den første f er dog som anført en kvart tone høiere.

[1] Ørliten kopp av kleber med et litet skaft paa.

[2] En sull til at sovne av.

Sul - la, rul - la, Gjer - tru - e mi, vil du haa sno - re paa

trøy - a di? vil du haa rau - e hell vil du haa blaa,

vil du haa gu - le, so ska du faa, sul - la rul - la, Gjer - tru!

«Rose uti engen» er ogsaa en enkel og vakker melodi.

Ro - se ut - i en - gen! draa - gaa upp sal - tan sei - en,

draa-gaa upp sei - en og sal - ta'n vel, rei - se til Upp - land og

sel - ja'n der, bet - re er ro - gen enn sei - en er her, aat bo-nom.

Nærbeslegtet er indledningen til den yndige «Ro seg ut», der er dorisk (*e* istedenfor *es* og *f* istedenfor fis) med en egen vegt paa septimen, og hvor melodien gjør et noksaa djervt sprang paa slutten.

g-dorisk

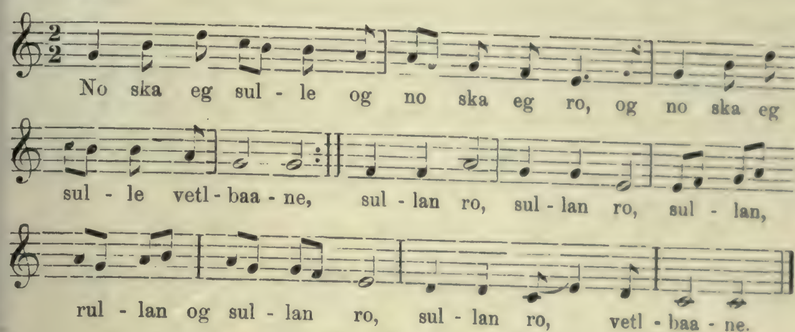
Ro seg ut og rug - ge seg inn, skjep - pe er gjort taa

pyl - se - skinn, aa - rinn er gjor - de taa hal - me - straa,

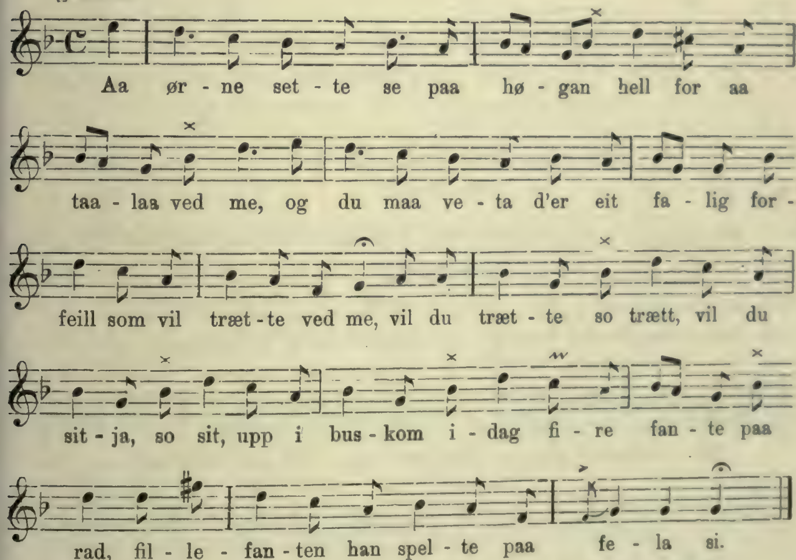
den ska Li - ten faa sig - le paa, faa sig - le paa, i -

mil - lom om - nen og bor' - e.

En anden, jevn og vakker sull er «No ska eg sulle og no ska eg ro».

Var disse melodier gjennemgaaende jevne, saa maa den følgende sies at eie djervere egenskaper. Allerede begyndelsen med den store sekst gir et visst heroisk indtryk, fjernt fra den almindelige vuggevisetone. I de sidste takter har vi en sælsom skiften mellem fis og f, av hvilke den første tone ikke er saa let at forklare sig. Likesaa er vekslingen mellem b og b + ¼ inden samme takt noksaa merkværdig. (Maa ikke synges for fort.)

Utenom de her meddelte eksempler paa egentlige vuggesange vil jeg anføre en del barnesange og musikalske leker med barnet. Først tar jeg «Kalven dansa, rompa slong», der ogsaa i kraft av sin jevne takt anvendes som baansull. Teksten findes i forskjellige varianter i andre vers. Den her anførte har den sjeldne nominativ aillom, hvad der dog neppe gir teksten nogen betydelig ælde, fordi nemlig (ialfald andetsteds) saadanne former ofte følger viserne som en slags järgon. Melodien har heller intet gammelt ved sig.

Re - ven dan - sa, rom - pa slong, høgt upp i li - om,

pre - sten gret og kluk-karn song, hei kom by - te kni - vom.

So dan - sa døm al - lom tri, 'n Bjørn i bak - ka og'n

Sju - gur i li og'n Hog - ne me sin tol - le - kniv. So

dan - sa 'n Haa - ken, — fekk 'n i - kje hø - ne - kjøt, so

hop - pa'n et - ter kraa - kom.

En lignende begyndelse har melodien til «Alle smaa killingen vaare», der dog er helt selvstændig bygget, — atter et eksempel paa anvendelse av tema i folkemusiken. Overgangen til anden del, hvor slagterens komme skildres i moll, er ganske dramatisk.

Al - le smaa kil - lin - gen vaa - re, so vak - re døm er, so

set døm upp an - na - kort haa - re, so svelt døm i hel. So

kjem 'n Ras - mus Gan - gar, han vil haa skin - ne taa døm.

Skin - ne, de vil oss bei - te, ris - pe rei - me taa, og

kjø - te de vil oss stei - kje, straa pe - par paa.

Samme begyndelse anvender ogsaa «Sporven sat paa lyudørn».

Spor - ven sat paa ly - u - dørn, pi - pa vild' ikk - je laa - te.

kjæ - re mor, gje baa - ne mat, let ikk - je baa - ne graa - te.

Mjølk i pap - pe, graut i skaf - te, sur soll, ris toll.

so fær baa - ne so - vaa lell.

En yndig formet barnesang er «Veks upp vetlgjentein», som synges med barnet huskende paa knæet. Tonearten er dorisk g-moll, idet dog slutningen har ledetonen fis, det motsatte fænomen altsaa av hvad vi iakttok i «Aa ørne»

g-dorisk

1. Veks upp vetlgjenteinn sto - re og pe - ne, so-maar og vin - ter staar døm i flor,
Klæ - i ha døm baade net - te og pe - ne, og der - te so gaar døm i sylv - spen - te sko.
2. Veks upp vetl - gu - teinn styg-ge og stor - re, so-maar og vin - ter staar døm i krok.
klæ - i ha døm baade styg-ge og fil - lot', og der - te so gaar døm i slei - vo - te sko.

Mjø og vin i de - res kop - pe, so de flyt o - ver al - le bu - ske - top - pe, hei aa haa!

Sku - li og vatn i de - res kop - pe, so de flyt o - ver al - le pur - ke - stok - ke, hei aa haa!

Vakker og enkel er ogsaa:

Gaar du nor' hell gaar du sø, gakk so fram og taa-laa ved meg, du
gaar so lut, du taa-laa so trutt, let i-kje vetl-gjen-teinn
lok-ke deg burt, med' du er so li-ten, so li-ten.

der fast komponert som den er i enkeltheter minder om visse vendinger i flere av de før nævnte.

En morsom rægle er ogsaa «Bukken sto i brunne»; sml. Bernt Støylen: «Norske Barnerim og Leikar». Man lægge merke til Skjaakmelodiens uuttømmelige variationsevne; med nogen smaa forsiringer skapes stadig ny interesse for det enkle og fattige grundtema.

Buk-ken sto i brun-ne[1], ha eit bla i mun-ne, ris-ta paa
si-ne, rin-ge, ba fug-len syn-gje. Kæ vil du aav flu-ga?
Burt-paa gul-lan tu-va. Der sit møy-einn, syr paa gullbløyeinn,[2]
der sit kjer-ing-einn, ris-ta paa skjer'-ing-einn, der veks lau-ken,
der gjel gau-ken, der ly-sta meg baa-de le-va og døy-e.

[1] Brønd.

[2] Guldsydd linned.

Ganske lærerikt er at iagtta vore varianter i samme dalstrok. Bedste eksempel er «Aa kjære min maur», der ogsaa poetisk er beundringsværdig som fyndig norsk variant av den gamle fabel om mauren og græshoppen. Den første melodi er ganske jevnt fortællende, gaar i ett kjør som en vanlig rægle.

„Aa kjæ - re min maur, kjæ - re min maur, gjev meg daa li - te te

ju - lenn'!" „Kaa gjor - de du, daa e drog i haug?" „Eg sat i

grø - nan en - gje og song for pi - ger og dren - gje."

„Song du daa, so dan - se no!" sa mau - ren, sa mau - ren.

Den anden derimot utdyper det morsomme digt. Man hører den fortvilede «mehenkjos» bønner og maurens kontante svar, og formrigdommen er ganske beundringsværdig.

Raskt

Langsommere

Raskt

Et med ovennævnte beslegtet forsøk paa at karakterisere musikalsk er «Høyre du gauken —?» Denne melodi sigter endog paa at efterligne naturlyden.

„Høy-re du gau-ken, du gam-le mann, kor læt 'n, kor
læt 'n?" „Nor' og o-go-for Kji-til-sta, upp i
li-'n, der læt 'n, der læt 'n, der læt 'n."

Den betjener sig som man ser av kvarttoner.

Mer beslegtet med lek er «Bokkjen —», der kan synges med barnet ridende paa knæet og med efterligning av hestens trav.

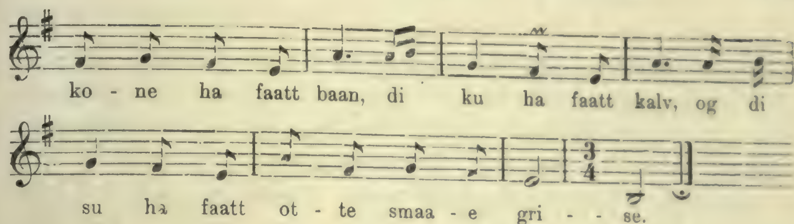
Bokkjen[1] gjekk et-te gei-tom si-ne, so kom 'n upp aa
hau-gen, so fekk 'n sjaa al-le smaa-gei-t'nn si-ne, so
hop-pa'n so dan-sa'n so traa-va'n so sprang 'n som ein
hest, som ein hest, som ein hest.

Til slutning skal jeg ta med et par melodier, som hverken er baansuller eller leker, men hører til den kategori som sangerskerne selv bestemmer gjennem ordene «det er no berre ein baansong», «noko ein syng aat bonom» o. lign.
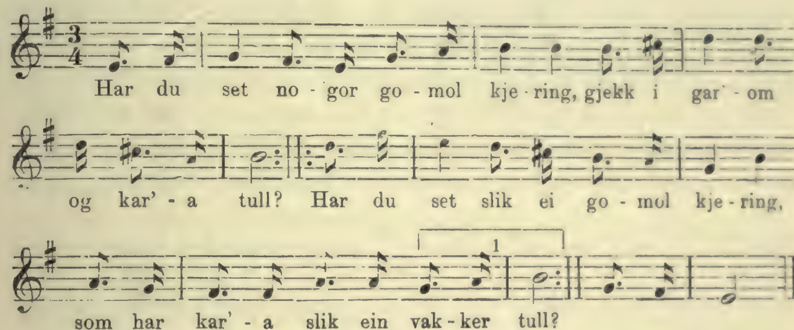
Den første er ganske melodisk malende.

Las-se, ro i land, ro i land, ro! Di

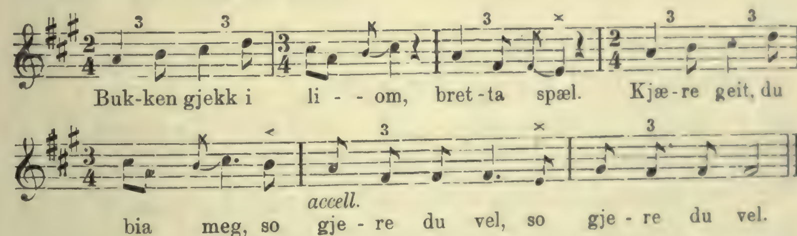
[1] Fanten.

En anden, jevnt dorisk, ogsaa godt bygget. Mulig den er en gammel dans.

En tredje er en rægle med morsom rytme og med konsekvent anvendelse av kvarttonen.

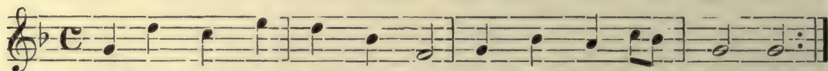
«Kor vil du aav, mi kjære go geit,
mi kjære go geit?»
«Eg vil aat fjell og gjera meg feit,
som herren me veit.»

«So kjem daa ulven og tek deg,
mi kjære go geit.»
«Eg verje meg med høinnom
som herren me veit.»

Efter denne korte gjennemgaaelse vil jeg peke paa de almindelige musikalske betragtninger melodierne gir anledning til.

1. De to melodier til «Aa kjære min maur» er varianter. Den ene bygger likefrem paa den anden. En sammenstilling av saadan beslegtede melodier vil ha betydning til f. eks. at vise en tones vandring fra sted til sted. Varianten kan skille sig sterkt ut fra «originalen», men ialfald hvor samme tekst foreligger, hvad jo ofte er tilfældet, er slegtskapet tydelig.

Noget andet er benyttelse av samme motiv i forskjellige melodier. De tre første baansuller begyndte som vi saa omtrent paa samme maate. De varierte ett og samme grundmotiv og bygget videre hver paa sin vis, de knyttet det organisk sammen med andre melodiske vendinger. Selve dette motiv eller tema synes vi at ha i den lille sull: «Lite baan som lite æ ska ha smør i grauten, gomol mann som gomol æ ska hengjast upp i røyken», der nøier sig med denne ene melodiske tanke:

Eller rettere sagt: denne lille melodi er den korteste utformning av motivet som vi ser det anvendt i de tre nævnte melodier.

De følgende melodier som staar i nær forbindelse med «Kalven dansa» viser det samme: en forkjærlighet for en bestemt melodisk vending, brukt til hver sin tekst paa selvstændig maate.

Utenom det materiale som jeg anvender vil jeg bare peke paa melodien «Litol æ e og liten er du»,

Li - tol er e og li - ten er du, og smaa - e er
oss jo beg - ge, og er de no so at du vil haa
meg, so vil e no ta taa deg skjeg - ge.

der tydelig hænger sammen med «Den bakvendte visa». Men der foreligger her intet eksempel paa varianter. Begge melodier hviler paa samme motiv.

Det vil, tror jeg, ha nogen betydning for studiet av vor folkemusik at man paaviste saadanne temaer (motiver, melodiske vendinger) og studerte dem nærmere. De kunde sikkerlig fortælle ett og andet om de svundne slegters maate at føle musikalsk paa, gi indblik i deres melodiske smag, idet de viste os det byggemateriale der med forkjærlighet benyttedes. Man har jo pekt paa sammenhængen mellem de gamle kirketoner og vore folkemelodier, og den av dr. Georg Reiss paabegyndte forskning her har utvilsomt en lang frugtbar vei at gaa endnu. Videre har komponist Cath. Elling søkt at vise at den «lydiske» skala u a v h æ n g i g av kirketonen har grundlæggende betydning i vor musik, og endvidere pekt paa dominantens selvstændige karakter og hvad derav følger for melodidannelse og skala. Men i enkelte tilfælde av tvil om tonehøide og rytme kan grundlaget for visse overveielser komme til at svigte. Her mener jeg at motivundersøkelsen — et skridt videre paa den av Elling anviste vei — vil bringe et tredje nyttig moment.

I de nævnte melodier er det kvintspranget som interesserer, og ved siden derav b e v æ g e l s e n m o t k v i n t e n, idet enkelte melodiske tanker uttrykkes i længere eller kortere anvendelse av intervaller fra tonica til kvint eller omvendt. Dette kvintforhold er jo karakteristisk for vor slaattemusik. Men det beror paa en tilbøielighet i selve folkemusikken av meget ældre datum. En mængde melodier nøier sig med den trange ramme tonicakvint, med en liten visit nedom septimen eller opom seksten.

I parentes bemerket vil denne undersøkelse av temaer i høi grad befrugte studiet av Edv. Griegs stilling i norsk musik. Det er en noksaa almindelig misforstaaelse at Griegs «norskhet» beror paa hans r y t m e. Men rytme uten den melodi den frembringer er intet (uten for primitive folk, der kan danse til tromme eller slag av træ paa træ). D e t intime forhold mellem rytme og melodi forøvrig som et n o r s k sind forlanger, er det som gjør skillet mellem norsk og fremmed folkemusik.

I høi grad vil vor nydelse av folketonernes kunstværdi økes, om vi skjelner mellem de geläufige temaer der er alles eie og det færdige kunstverk som i folkemusikken saavel som i kunstmusikken alene fremkommer derved at kompositionen anvender det kjendte stof personlig, gjør det til sit eget kjød og blod. Alle mennesker kan jo «lage» en folkemelodi, d. e. med litt

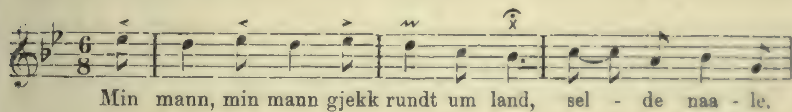
kjendskap til «jargonen» faa sammen noget som har litt av smaken. Men en virkelig melodi er av en anden verden.

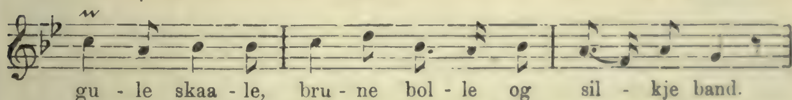
2. Hver liten gren av folkemusikken utfolder i det smaa det samme frodige liv som det hele mægtige træ. «Baansullerne» og «baansongene» byder paa de samme rytmiske overraskelser som slaattene er saa bekjendt for; de skifter paa dramatisk maate i toneart; de glider jevnt i vyssende melodi eller de gjør djerve sprang; de forsirer og utsmykker med samme kunstfærdighet som den mer berømte folkemusik — — d. v. s. de skyter op av samme musikalske behov som kjæmpevisen, den brusende slaatt eller salmetonen. Dette gjælder naar vi træffer paa de bedste av dem.

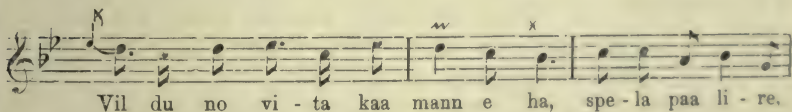
3. Men dertil kommer at baansullerne sandsynligvis vil kunne fortælle os en del om norsk folkemusiks væsen i kraft av deres ælde. Om overhodet noget er gammelt, saa maa det være de vuggesange som slegt efter slegt har hørt. Nu er det vistnok saa at det ikke kan bevises at den form vi nu finder, er den oprindelige. Et opmerksomt studium vil da ogsaa let se yngre og ældre lag. En melodi som den første av mine eksempler er helt ut moderne bygget, almindelig a-moll, mens f. eks. «Aa ørne» gir et ældgammelt indtryk. Den slegt som overtar de gamle toner vil ikke kunne undgaa at meddele dem noget av sine musikalske behov. Men naar i bygder som Gudbrandsdalen saadanne gamle eiendommelige træk har holdt sig, maa det være tillatt at slutte at de aabenbarer noget som har været ganske karakteristisk for folketonen der. Meget av den musik man ellers hører i disse trakter, er nemlig av forholdsvis moderne slag. Naar da de nævnte overraskende melodibestanddele likevel saa hyppig skinner igjennem, maa det bero paa at en oprindelig sterk eiendommelighet er for en stor del slipt bort. Denne betragtning vil jeg støtte med et konkret eksempel. Den sangerske som bl. a. sang «Aa ørne» for mig var meget musikalsk og hun foredrog ulastelig de yngre viser, salmer o. s. v. i vanlig moll og dur. Baansullerne derimot, de hun «hadde lært av bedstemor», var av helt anden karakter; de eide dette ubeskrivelige som vanskelig kan optegnes, den vidunderlige vilkaarlighet i rytmen, og bød dertil paa — kvarttonerne.

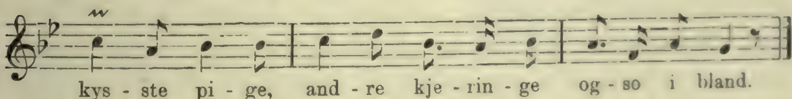
4. Kvarttonernes plads i norsk folkemusik kan jeg ikke helt gaa ind paa med støtte i det materiale jeg her har levert. Men

et par bemerkninger vil jeg dog gjøre. I de anførte eksempler er det væsentlig septimen og tersen som har kvarttonen. «Sporven sat paa lyudørn» ender med en g som er for lav som ledetone og for høi som septime i en almindelig dorisk a. Nu kunde man indvende at det var vanskeligheten ved at fastholde en gis som bevirket kvarttonen her, og mulig var det jo at en oprindelig g paa grund av den følgende tonica (a) blev løftet en smule, men ikke nok. Dog forklarer ikke dette tonica-naboskap kvarttonen i de senere takter, hvor c er følgende tone. Og i flere av de andre eksempler viser melodien tydelig nok evne til at veksle mellem halvtone- og heltoneskridt, særlig drastisk i et par av de givne melodier, endog like indpaa hinanden. Det synes mig derfor sandsynligst at kvarttonen i septimen er sat med velberaad hu. Hvad tersene angaar kan man jo studse over skiftingen inden samme takt som i «Aa ørne» og en meget nærliggende billig forklaring er den at sangeren vil ha h, men ikke træffer, — eller at der oprindelig var ment b ogsaa i opgang, men den følgende cis har flyttet b'en op i en uklar høide. Men ser vi spørsmaalet i sammenhæng med de andre eksempler, saa er det kanske mulig at forklare tonen allikevel. Jeg har ikke tat med en baansang som godt kunde forsvare sin plads, men her faar jeg bruk for den.

Her er tersen en utvilsom kvarttone. Fra saadanne tilfælde slutter jeg til ovennævnte eksempel at der m e n e s noget med

tonen — ogsaa i tersen. Virkningen av den er ihvertfald en eiendommelig farve som blir borte om man vælger enten b eller h.

Et eksempel endelig som ogsaa er skikket til at kaste noget lys over det vanskelige problem, er «Høyre du gauken» — se ovenfor!

Her trives, som man ser, den forhøiede c udmerket godt side om side med den almindelige c. Der hvor manden fortæller, anvendes den sidste. Men hvor gutten spør, og likeledes i sidste del av mandens svar, kommer kvarttonen som en efterligning av gjøkestemmen. Denne har som bekjendt et meget vekslende interval, like fra sekund til kvart, saa forsaavidt kunde godt en liten ters være benyttet. Men det sælsomme, det ubestemmelige, selve naturlydens karakter kommer rigtignok bedst frem gjennem kvarttonen.

Diskussionen om denne eiendommelige bestanddel av vor folkemusik hefter sig tildels ved at det merkelige interval ikke er konsekvent benyttet i samme melodi. Og indrømmes maa at det er sjelden at finde som i «Bukken gjekk i liom» en gjennemført anvendelse av denne «norske» septim. Men vi kan jo i vor undersøkelse av norsk folketone ikke ad logisk vei fjerne de kjendsgjerninger som er der. Vi maa ta tonerne som de præsenterer sig, og av de eiendommeligheter vi forefinder, trække vore slutninger. Jeg tænker mig altsaa, som anført, at det vi finder, er reminiscenser av en tidligere utbredt bruk. Materiale som kan dokumentere dette nærmere, vil muligens kunne tilveiebringes.

En anden sak er hvad musikalsk berikelse denne kjendsgjerning i tilfælde kan medføre, og om den overhodet vil faa nogen følger for vor kunstmusik. Kvarttonen har, tror jeg, spillet en rolle som stemningsvækker, har sat farve paa den enstemmige melodi, der ellers føltes altfor fattig paa virkemidler. Hvad orkestret gjennem de forskjellige instrumentgrupper, harmonien gjennem den lille sekund (g—gis f. eks.) kan opnaa av eiendommelig klang, det har sangeren maattet uttrykke gjennem disse spredte likesom fra en anden verden pludselig neddalende mellemtoner. Og de kan — det vet jeg — virke voldsomt og sælsomt.

(Trykt 9. november 1916.)

De gudbrandsdalske barnesange jeg her meddeler et utvalg av, tegner paa s i n maate træk fra dalens aandsliv. Hvor barn blev bysset i søvn med saa vakre toner og underholdt med en saa gedigen blanding av poesi og melodi, har aandslivet ikke manglet finhet. Det er træskjærerkunstens gjennemkultiverte dalføre som her musikalsk kommer til orde. I det kunstneriske uttryk mangler rigtignok oftest det storslagne, det som gjør f. eks. Sætesdalsmelodierne saa vældig fantasifulde. Der er fremfor alt lagt vegt paa det jevne, undertiden det smaapene; det smagfulde, harmoniske gaar foran det djervt karakteristiske, men næsten altid er der opnaadd en viss nobel avrundethet og en meislet form. Og melodierne vidner om humor og rikt lune, med smaa midler naaes en velberegnet virkning. Fin naturiagttagelse og dramatisk liv synes mig like utpræget i melodierne som i de poesier der lever sammen med dem. Alt i alt er da baansullerne og barnesangene ganske karakteristiske for musikken i Gudbrandsdalen.

Det billede som staar over denne artikkel, viser gamle Mari Holbø (født 5te oktober 1835, død 7de juli 1914) sittende i storstuen paa den gamle ættegaard Holbø i Sjaardalen, den overraskende lune, brede sidedal til Vaage. Hun var fra sin barndom glad i sang, og naar hun paa sine gamle dage ikke hadde et endnu større forraad av folketoner, hænger det sammen med at det hun og hendes jevnaldrende mest interesserte sig for var de selskapssange som omkring midten av aarhundredet vandt slik indgang i bygden. Hendes lærer, Knut Braaten, («Skulin») — ypperlig skildret av Ivar Kleiven i hans bok «I Heimegrendi» — var bl. a. en fortræffelig sanger, og han lærte sine elever en lang række av den norske digterskoles poesier, men tillike Fridthjofsangene og andre romantiske vers. Naar gamle Mari rigtig skulde prøve stemmen, satte hun derfor i med saadant som «Snart er din ungdomstid forsvunden, nyd, muntre broder, glædens tid —». «E tvila paa e interesserte me so mykje for bygdasongene», sa hun. Gjennem Knut fik hun tak i alt mulig av literatur. Voltaire og Paine smugledes saaledes ind. «Han far va rædd oss skulde lesa døm, men han Knut va no lite lett ender og gong.»

Faren var fra Frisvold i Lom, og det er derfor sandsynlig at hun derigjennem har musiktraditioner som særpræget hendes

repertoire; adskillige av hendes folketoner har jeg ikke hørt andetsteds i Vaage. Moren var av Tofte-ætten.

Hun var en overmaade intelligent kvinde og hadde især ypperlig rede paa de indviklede slegtsforbindelser op gjennem dalen. En historiker maatte kunnet finde værdifulde oplysninger gjennem hende. Jeg hørte hende flere gange kritisere de opgifter som nyere undersøkelser mente sig at kunne bringe om ættetavlerne. Ihvertfald repræsenterte hun en tradition som var subjektivt sikker, og det er beklagelig at den nu er forsvundet med hende.

Hvad hendes musikalske begavelse angaar, maa den sies at være av de sjeldne. Hun var 76 aar, da jeg først traf hende, men hendes stemme var i hendes gode øieblik, naar ikke hosten plaget for meget, fin og lys; hendes øre var usvikelig sikkert. Jeg kan saa godt forstaa at det blev hende som sammen med søsteren Rønnaug kom til at føre an i sangen, naar «Skulin» indrettet sig med ungeflokken i det kjæmpemæssige kjøkken paa Holbø.

Høist betegnende er det at denne fremragende sangerske, som sat inde med en sikker tradition og evnet at tolke sangene saa vakkert, dog var saa litet kjendt paa sine gamle dage. Ved et rent tilfælde traf jeg paa hende, og først litt efter litt begyndte hun at trække frem av erindringen de virkelige bygdesange. Paa grund av hosten og astmaen blev hun let træt, og først gjennem flere besøk fik jeg nogenlunde nyttet hendes rigdomme. Hun har sikkerlig en gang sittet inde med det væsentlige av bygdens musik, selv om den i hendes øine ikke kunde maale sig med «kunstsangene». Av salmer var der faa, men disse enkelte meget vakre, fra Haugesamlingernes tid. Det vakreste hun kunde var dog de baansuller hun fornøiet sin lille sønnesøn Halvdan med. Naar hun sang disse, kunde der utgaa som et blidt solskin fra det gamle ansigt, og der synte sig i hendes minespil noget av det humor som saa ofte krydret hendes tale. Men som regel laa der ikke i hendes ytre uttryk noget dramatisk, hun var (som flere av de gamle jeg har truffet) i sin sang den optrædende, med en bestemt tilvænnet maate, en fast stilling, ansigtet noksaa lukket, — kanske den ensomme eftertankes hvilestilling gjennem de mange aar, — alene høire haand hadde en viss spændt og talende maate, og den blev altid før hun begyndte lagt i netop den

stilling. Naar hun da med hodet litt bakoverbøiet hadde indtat sin «sangerstilling» og gik igang med en av de romantiske viser eller salmer som laa hendes hjerte nærmest, blev det særlig det næsten glansløst skuende blik man maatte fæste sig ved. Som hun sat der og saa ind i den verden, den fjerne skjønne tid hendes vise omhandlet, laa den egte sangerskes fantasifulde storhet over hende. Jeg forsøkte at fange dette uttryk paa ovenstaaende billede.

ISL. *FÁKR* «HÄST».

Av Elof Hellquist.

Isl. *fákr* uppträder blott i poesi, dels som självständig benämning på häst och dels i kenningar för skepp och varg; se F. Jónsson-Egilsson s. 124. Bekant från den poetiska Eddan är *lǫgfákr* (Hýmiskv. 27, 4: *lǫg fáki)* «båt», egentl. «sjöhäst», jfr de likabetydande omskrifningarna för båt *vágmarr* Reg.-m., ags. *lagumearh* o. s. v. Undantagsvis förekommer i prosan ett *fákhestr* Karlam. saga.

Ordet har ännu ej fått någon tillfredsställande tydning; jfr. Kahle Altwestnordische Namenstudien, IF. 14: 159. Cl.-Vigf. för det till ett da. *fag* «häst med en testikel», angifvet af Dansk ordbog 1802 (Vid.-sk. selsk.) såsom på sina ställen brukligt bland bönder. Äfven där har man för öfrigt tänkt på sammanhang med det isl. ordet. Såsom prof. M. Olsen godhetsfullt upplyser mig, är ljudförhållandet mellan *fákr* o. da. *fag* regelmessigt (enl. Seip Låneordsstudier I, där dock ordet ej behandlas).

Som bekant äro afledningar på *-g* (germ. *-k*) icke ovanliga i indoeuropeiska djurnamn. Ex.: ags. *bulluc* «ung oxe», germ. **haƀukaz* «hök», isl. *maðkr* «mask» (: got. *maþa*), ags. *rudduc* «rödhake», fht. *bęlihha* «fulica atra» [1]. Ofta äro dylika bildningar att betrakta som diminutiver eller ha karaktären af «kosenamen». I ags. *rudduc* (likesom *paddoc*) framhålles, som jag visat i Nord. tidsskr. f. fil. 3 R. 12 : 65, denna egenskap därjämte medelst stamkonsonantens gemination; då ordet är besläktadt med *röd*, kan nämligen icke dubbelkonsonanten ljudlagsenligt förklaras.

Vidare är det kändt, att djurnamn ofta innehålla färgadjektiv. Ett stort antal sådana har jag anfört i Etymol. Bemerk. passim. och Språkvet. sällsk. i Ups. förh. 1882—94 passim. [2] Andra exempel se t. ex. Lidén Stud. z. altind. u. vergl. Sprachgesch. ss. 68, 96.

[1] Se t. ex. Brugmann Grundr.[2] II. 1 : 511, Kluge Nom. Stammb.-l.[2] s. 31, Hellquist Ark. 7 : 142 f., H. Petersson PBB 40 : 95 f.

[2] Af de i dessa båda afh. framställda etymologierna böra dock de af orden *mört* och *skata* utgå, säkert åtminstona den sistnämnda. Det förra hör nog med Persson till nisl. *murtr* «kort, stympad», mhl. *murz* «stump» (jfr analogier Lidén Upps.-stud. s. 90 f. och förf. Språkv. sällsk. i Upps. förh. 1891—94 s. 4) och det senare med Jägerskiöld o. v. Friesen Nord. sprh. 1 : 40 n. till *skate* «spets» (på grund af den långa stjärten).

På grund häraf synes mig grundad anledning föreligga att för *fákr* utgå från ett urnord. **faihakaR*, en *k*-afledning af isl. *fár* «brokig» (vanligast i sammansättningar såsom *blá-*, *eitr-*, *mál-*) = got. *(filu-)faihs*, ags. *fáh*, fsax., fht. *fêh*; jfr gr. ποικίλος «brokig» o. s. v. Af detta adj. har som bekant afledts ett verb **faihjan* = fht. *(gi)fêhen*, ags. *fǽhan*, urnord. preter. *faihiðo*, isl. (genom analogi) *fá*. Om andra af samma stam bildade djurnamn se H. Petersson Arch. für slav. Phil. 36 : 138 f., t. ex. sskr. *piça-*, m. «ett slags hjort l. antilop» (: **pik-*).

En i vissa afseenden god parallell är fsv. *mäke* «mås», särskildt om detta ej med Lidén Ark. 13 : 38 utgår från en form **maiwakǣ(n)* (eller *-uk-*) utan från ett **maihwakǣ(n)* och är besläktadt med sskr. *méçakas* «mörkblå, mörkfärgad» (Uhlenbeck PBB 20 : 328)[1]. Gentemot härledningen af detta fågelnamn ur ett färgadjektiv torde man dock böra iakttaga en viss varsamhet, då åtskilligt talar för, att ordet är ljudhärmande, såsom redan Albertus Magnus[2] och Olaus Magnus[3] hållit före; jfr också Winteler Naturlaute u. Sprache s. 20.

Ett godt exempel på djurnamn, som med *k*-suffix afledts af ett färgadjektiv, är det nyss nämnda fht. *bęlihha*, *bęlihho* «fulica atra», som tydligen har sitt namn efter den hvita pannfläcken och sålunda med rätta föres till stammen **bhal-* «hvit» i gr. φαλός, φάλιος, lit. *báltas* o. s. v.; jfr. den tyska benämningen *blässhuhn*[4].

En på sätt och viss närmare motsvarighet ha vi i isl. *jalkr* «vallack», sv. dial. *jälk* «hingst» Rz, för hvilket jag Ark. 7 : 143 antagit ett suffixalt *k* och släktskap med isl. *jalda* «sto»[5], och hvilket, såsom jag förmodat Sjönamn 1: 277, hör till fht. *ëlo* «gul, gulbrun»[6] — alltså äfvenledes en hästbeteckning, som sannolikt medelst *k*-afledning bildats af ett färgadjektiv.

I öfrigt erinras om de nyisl. stonamnen *brúnka*, *ljóska*, *rauðka* Vgf.

Fákr uppträder äfven som egennamn i Skaldskaparmál, bl. a. som namn på Hakes häst. Af andra isl. hästnamn, som bildats af färgbeteckningar, må nämnas: *Blakkr* (jfr sv. *Blacken*), sannolikt

[1] För den som ansluter sig till v. Friesens mening om utvecklingen af urnord. *aiw* (Nord. språkhist. 1 : 8 f.) är naturligtvis grundformen **maiwak* äfven af ljudhistoriska skäl oantaglig; jfr. anf. afh. s. 15. — Å andra sidan är äfven ett **maihwak-* osäkert, då man från ett **maihwaR* icke synes kunna komma fram till isl. *mór*; jfr. E. Olson Ark. 31 : 15 f. Men naturligtvis kan härledningen upprätthållas, om man utgår från den Vernerska växelform, som föreligger i ags., holl. och mlt.; se Kock Ark. 18 : 232, E. Olson anf. st.

[2] Suolahti Die deutschen Vogelnamen s. 398.

[3] Lidén anf. st.

[4] Se Kluge Et. Wb.; Lidén Stud. z. altind. u. vergl. Sprachgesch. s. 76 för med rätta också hit ty. *belche, balche, bolche* «Salmo lavaretus». — I förbigående erinras också om de sanskritiska djurnamn, som ha sitt ursprung i *g*-afledningen *sārángas, sārangás* «bunt, scheckig».

[5] Så nu äfven Torp Gamalnorsk Ordbok s. LVII. — Dentalen i *jalda* kan ha sin grund i ett färgadjektiv med samma afledning, som uppträder i lit. *baltas, geltas, rustas*, jfr. germ. *golþ*; se Sjön. l. c.

[6] Andra möjligen besläktade ord se H. Petersson PBB 40 : 109 f. och där citerad litteratur.

Falhófnir (: *fǫlr*; annorlunda t. ex. F. Jónsson Sn. Sturl. Edda, Lex. poet.[1]), *Fjǫrsvartnir*, *Glaðr* «glänsande», *Kinnskǽr*, *Sóti*, *Svartfaxi*.

Fákr betyder alltså egentligen «skäck» och är liksom detta hästnamn bildadt af ett ord för «brokig» (jfr t. ex. mht. adj. *schëcke*); äfven erinras om sv. hästnamnet *Broken*.

Ordet synes äfven uppträda som mansnamn, nämligen å en brakteat från Femö, Danm.[2], samt möjligen i det fno. ortnamnet *Faxstaðr* (**Fáksstaðir*), M. Olsen No. gaardn. 10 : 353.

Är min förklaring af *fákr* = *faihakaR* «broken» riktig, har en specialbeteckning öfvergått til namn på hela arten. En dylik företeelse är bland djurnamn så allmän, att några exempel därpå knappast behöfva anföras utom de redan nämnda. Man kan emellertid erinra om fslav. *pĭsŭ* «hund», som H. Petersson Arch. f. slav. Phil. 36 : 138 sammanställer med sskr. *piça-* m. «ett slags hjort l. antilop» och, som förut nämnts, härleder ur det svaga stadiet af just den färgnamnstam **poik-*, som enligt min uppfattning skulle ingå i isl. *fákr*.

[1] F. Jónssons tolkning af namnet såsom «den hvars hof är betäckt af riklig hårväxt» (: *fela*) väcker dock, såsom Kahle IF 14 : 159 anmärker, betänkligheter från ordbildningslärans synpunkt.

[2] Det finns, enl. prof. M. Olsens uppfattning, intet, som hindrar, att det där förekommande *fakaR* kan vara ett *fā(h)akaR* eller t. o. m. *fākaR*. [Femøbrakteaten er avbildet i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1915, s. 176. *M. O.*]

SMAASTYKKER.

I. Skyssa futen.

Ved den gamle gongeveg fra Jelsa gjennem Jelsaskogen til Barkeland omtrent midt imellem «Kvile» og «Skuaren» er der en liten haug av sten og kvist, som er kaldt Futen. Her skal være dræpt en fut og den lille stenhaug er hans grav. Det er nok faafængt at lete i historien efter ophavet til dette sagn. Men det blir gjerne sagt til den som første gang gaar her: «Du maa kasta stein paa fuden». Stenen rundtomkring er nu opbrukt og man maa late sig nøie med kvist. Saaledes er haugen i aarenes løp vokset. Dette er vistnok en gjenganger av futehatet i gammel tid. Ved den ovennævnte opfordring skulde folk samtykke i den formentlige forbrydelse og vise sin foragt for futen med at kaste sten paa ham. Slik en foragt ligger vistnok ogsaa i uttrykket skyssa futen, paa latin *cacare*. Aa vise en baken er den dypeste foragt. Den vanlige tydning av skysse er at faa noget fra sig, skysse noget vekk. «Eg let han faa skyss», kan en høre en sige, som fik skille sig av med en mislikt person.

Ludvig Solheim.

II. Korsvei og jordterapi paa 1500-tallet.

Følgende linjer har kanske nogen interesse for folklorister:

«Strax synden for denne gaard[1] vaar der vdj en kaarss vey en graff vdj jorden som de bruger til at smøge folck igiennom naar de haffue liggit lenge siuge. Om denne graff fore wi (thi den vaar mit i veyen) vdj sønder och i sødoust . . . . .»

Det er biskop Jens Nilssøn som gir os denne oplysning om en gren av folkemedicinen paa slutten av 1500-tallet. Vi finder den i hans reiseoptegnelser for aaret 1595, da han bl. a. fór i visitats over størsteparten av Telemarken[2].

[1] Kaldager, nu Kallaak i Vinje, Telemarken.

[2] Yngv. Nielsens utgave av Jens Nilssøns visitatsbøker og reiseoptegnelser, s. 376.

Ragnvald Iversen.

III. Om Benævnelsen *aure, avre* for Havre.

I det danske Videnskabsselskabs Ordbog forekommer Ordet *aure* og forklares som en gammel Form for Havre. Der henvises til Dansk Mag. II. 52, hvor Ordet forekommer: 11 Pd. Aure og 2 Tønder. Dette er alt. I Kalkars Gammeldanske Ordbog forekommer Ordet i Formen *Avre*, som antages at være det samme som Havre: 2 Td. Avre. Der henvises til Kirkehist. Saml. VI, 167 o. s. v.

Derimod forekommer mig bekjendt Ordet ikke i norske Ordbøger, og, saavidt jeg kjender Folkesproget, heller ikke i det levende Talemaal. Det maa vel derfor antages at være et gammeldansk Ord; Havre er vel blevet til Avre ved Udstødelsen af Konsonanten.

Men Ordet forekommer dog ogsaa i vort Land, noget de anførte Ordbogsforfattere neppe kan have kjendt, da de i saa Fald formentlig vilde have henvist hertil. Ordet forekommer nemlig i Sogneprest Kristoffer Zacariassen Holcks Mandtal af 1664 for Veø Prestegjæld i et Tiendemandtal, som han har føiet til selve Mandtallet. Han bruger Benævnelsen overalt, og Ordet synes derfor at have været kjendt paa denne Tid i Romsdalen, da Presten ellers neppe vilde have faldt paa at bruge det i et Tiendemandtal. Her bruges det overalt i Formen *Aure*. *O. Olafsen.*

IV. „Pofoisme“.

I et av Jørgen Moes breve til Asbjørnsen som Anders Krogvig nylig har offentliggjort (Fra det nationale Gjennembruds Tid, s. 139) skriver han: «Franskmandens Fordringer paa Poesien er netop N. Dahls: den skal være Fornuftens Kammerkidsken. Gid Fanden havde saadan «dyb Aand», — det er den der bestandig fører til Pofoisme.» Og utgiveren tilføier i en note at han ikke kan finde nogen oplysning om dette ord, — som han vistnok med rette kalder et klikkeord.

Hvis det ikke er altfor anmassende av en fremmed norsk-interesseret at ytre en gisning, vilde jeg tillate mig at spørre om der ikke kunde tænkes paa noget som «Paa-maa-faa-isme», — m. h. t. sammenhængen passer det vistnok temmelig godt: saadan en «dyb Aand» (i gaaseøine) fører til omtrentlighed. Og er formen altfor dristig for et klikkeord?

Gent, Belgien, 8. decbr. 1915. *H. Logeman.*

V. Kvindenavnet Lussi.

I MM. 1915 s. 111 sier Olafsen om navnet *Lussi* at det «er indkommet i Hardanger i slutningen af det 17de aarh., hvorfra vides ikke.»

Navnet er imidlertid nærmere behandlet baade av Daae i Norske Bygdesagn og av Edv. Bull i Folk og Kirke, hvor det fortælles at det blev meget utbredt efter kjendskapet til den hellige Lucie av Syracus hvis dødsdag i længere tid var en av de merkeligere helgendager i Norge.

Lussi er ikke det eneste helgennavn som gik over til at bli et almindelig døpenavn; og her vestpaa forekommer det — om ikke netop saa almindelig — den dag idag baade paa land og i by.

G. S.

VI. Maibom og sopling.

Naar takspanet var reist og der skulde holdes kransøl, blev der tidligere spikret op paa taket en maibom, et stort grønt træ, ofte behængt med lange flagrende baand, eller en stor grøn krans, ja ofte to, den ene indi den andre, akkurat som kransene St. Hans-kvelden. Da blev der holdt en virkelig fest paa huseierens bekostning, og hvis han ikke i forveien hadde sørget for denne festen, spikret man en sopling paa taket istedetfor maibommen eller kransen. Den var til hans skam og som en offentlig bekjendtgjørelse om at han ikke hadde opfyldt sine forpligtelser, saa hans hus var «tilsalgs». Disse skikkene er nu forbi. Der festes ikke mere, og der blir bare til arbeidernes private fornøielse spikret op et norsk flagg likesom det forventes at eieren den dag gir dem en liten «drikkeskilling» efter lyst eller evne. (Jeg har en mistanke om at forandringen skedde under — og som følge av? — flagstriden i 90-aarene).

I «Sitte und Brauch» (Handbücher für Volkskunde, b. VI) omtaler Paul Sartori ganske tilsvarende bare endnu omstændeligere og mere vidløftige skikker som endnu brukelige under husebygningen fleresteds i Tyskland, hvorfra vi da vel maa ha faat den hertil.

Naar en av de mindre fiske- eller potetesskøiter inde ved bryggene var tilsalgs, bekjendtgjorde eieren det i almindelighet indtil for 40—50 aar siden ved at heise en sopling op i masten. Dette billige og letfattelige avertissement brukes nu aldrig mere. *G. S.*

VII. Brænætle — brænættel.

Hvis ordet var norsk og sat sammen i Bergen burde vel første led være brænne, slik som i brænnemanet og brænnemærke; andet led kunde vistnok være netle, da I. Aasen angir (brenne-)netla i Søndre Bergenhus.

Imidlertid heter ordet paa hollandsk brandnetel og østfrisisk brannetel, og da tør man kanske tro at den bergenske form er et fremmed laan (smlgn. Bergens bymaal s. 181 og 252). Det kan vel tænkes at planten — da som nu — har vokset frodig mellem de tømmer-stapler som hollændere og tyskere kom for at hente, og at den paa grund av sine særlige egenskaper er blit ofte omtalt av disse folk og med kraftig eftertryk. *G. S.*

Rettelse.

(Til MM. 1916 s. 94, 102).

En flettekringle maatte naturligvis være laget av 3 deigstrimler og ikke av to som jeg har skrevet.

Hr. høiesteretsassessor H. Foss Reimers har i brev fortalt mig at magistratens første medlem i de 4 stiftssteder allerede fra 1665 førte titelen av præsident og først fra 1828 blev kaldt borgermester. Præsidentkaken kunde saaledes ha større alder og andre ahner end jeg forsøksvis foreslaar. *G. S.*

LOVE FOR «DET NORSKE SAMLAGET».

(Foreslaat av fuldbyrderne av K. Knudsens testamente og Samlagsstyret i fællesskap og vedtat paa Samlagets aarsmøte 5te mai 1902.)

§ 1.

«Det norske samlag» deler sig i to sideordnede lag, *Landsmaals-laget* og *Bymaals-laget.*

Landsmaals-laget har at utgi bøker og skrifter paa nynorsk — landsmaal eller bygdemaal — og ellers efter evne at fremme kjendskapet til bygdemaalene. Landsmaals-laget raar for det tilskud av statsmidler som hittil har været git til «Det norske samlag», og for al den eiendom som «Det norske samlag» ved tvedelingen har eller raar for.

Bymaals-laget har at utgi bøker og skrifter paa norsk-dansk bokmaal, eller paa bymaal, at støtte norskheten i by- og bokmaal, og fremme granskningen av dem. Bymaals-laget raar for «Overlærer Knud Knudsens stiftelse til fremme af det dansk-norske maalstræv».[1]

Begge lag har til formaal, hvert fra sin kant, at styrke og fremhjælpe det som norsk er — Landsmaals-laget med bygdemaalene som utgangspunkt, Bymaals-laget ut fra bymaalene.

[[1] De midler, som Bymaals-laget for tiden raar for, er:

1. Aarspenger fra medlemmerne.
2. Renterne av Knud Knudsens legat (ca. 1100 kr. om aaret).
3. Desuten har tidsskriftet «Maal og minne» et statstilskud paa 750 kr. om aaret.

Bymaals-lagets vigtigste publikation, tidsskriftet «Maal og minne» (om hvis program se aarg. 1909 s. V—VII), har — foruten at arbeide direkte i den i lovene foreskrevne retning — ogsaa kunnet være organ for utforskningen av ældre norsk aandsliv (norrøn filologi og de i det nyere folkloristiske materiale bevarede fortidsminder), idet statstilskuddet for en væsentlig del anvendes til bestridelse av utgifterne ved denne side av tidsskriftets virksomhet.]

Fællesformaal for begge lag er saaledes: utrensning av fremmedord og unorsk uttryksmaate; gjennemførelse av norsk sætningsbygning og stil; fremhjælp av hjemlig lydform, bøiningsform, ordvalg og retskrivning; granskning av byernes og de omliggende bygders maalfører, o. lign.

§ 2.

Aarspenger til hvert lag er 4 kroner[1]; for aarspengene faar medlemmerne det som laget til hvert aar utgir. De som er med i *begge* lag og betaler *fulde aarspenger til hvert*, har stemmeret i begge. Andre medlemmer av begge lag har alene stemme i det lag de vælger at sogne til; til dette lag betaler de fulde aarspenger, til det andre halve[1] (2 kroner).*

§ 3.

Hvert lag ledes av et styre paa 5 medlemmer; de to opnævnes av kirkedepartementet mellem lagslemmerne, de tre vælger laget selv paa sit særskilte aarsmøte, derav én til formand. De som departementet opnævner, kan ikke være formænd. Foruten styremedlemmer vælger aarsmøtet 2 varamænd og 2 revisorer. Lagene holder sine aarsmøter før utgangen av april, og dér fremlægger styret redegjørelse og regnskap for sidste aar.

Hvert lag har sin særskilte kasse, men de kan ha fælles kassestyrer.

§ 4.

Hvert lags styre er for sig beslutningsdygtig, naar 3 medlemmer er til stede, derav to valgte.

Naar begge lags styrer træder sammen, maa der være mindst 4 av hvert styre tilstede, like mange av hvert. De to formænd gjør skiftevis tjeneste som fællesformand i sammøterne; første gang utpekes fællesformanden ved lodtrækning.

§ 5.

Forslag til ændringer i lovene skal først drøftes i sammøte av begge styrer, og forelægges saa for hvert lags aarsmøte; det vedtas paa næste aarsmøte i begge lag, hvis det faar flertal i hvert lag.

[[1] For Landsmaals-lagets vedkommende senere ændret saaledes, at fulde aarspenger er 5 kroner, «halve» (reducerte) 3 kroner.]

* Saadanne medlemmer har ret til at faa det begge lag utgir.

Skulde der fra et av lagene fremkomme ønske om opløsning av sammenslutningen, maa forslag herom — efter at være drøftet i sammøte av begge styrer — fremsættes paa vedkommende lags aarsmøte. Men forslaget kan ikke avgjøres før paa næste aarsmøte, som vedtar eller forkaster det, med simpelt flertal.

Hverken naar det gjælder ændring av lovene eller opløsning av sammenslutningen, kan lagsformændenes stemme gjøre utslaget. Staar stemmerne likt, henvises avgjørelsen til avstemning paa derpaafølgende aarsmøte.

Ændringer i forskriften i § 2 om stemmeret for dem som er medlemmer av begge lag, er undtat fra disse regler i § 5. Slike ændringer kan hvert av lagene for sig vedta for sine medlemmer, efter forslag som er fremsat paa foregaaende aarsmøte. Dog kan heller ikke i dette tilfælde lagsformanden gjøre utslaget med sin stemme.